

DaNS

The background is a vibrant, abstract collage. It features various geometric shapes and patterns in shades of blue, orange, green, and red. A prominent blue river-like shape winds through the composition. There are also stylized architectural elements like a grid pattern, a red arrow, and a green leaf-like shape. The overall style is reminiscent of mid-century modern graphic design.

Časopis
za arhitekturu
i urbanizam

85—86
Decembar 2019.

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

Jedan od perspektivnih prikaza budućeg izgleda grada iz Generalnog plana Novog Sada iz 1950. godine, autora arh. Dimitrija Marinkovića.

24

Aleksandar Bede
**Generalni plan
 Novog Sada 1950.**

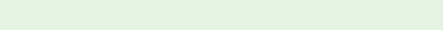
34

Dragana Konstantinović
**Mišeluk:
 Zaboravljeni
 društveni dogovor**

44

Ivan Križić
**Vrijeme je za
 novi generalni
 urbanistički plan**

51

Nebojša Čamprag
**Frankfurt na
 Majni: Od poslovne
 metropole do „grada
 za svakoga“**

56

Urbanistička straža
Opštogradski centar

Intervju

60

Maja Momirov
**Prostori
 urbane mobilnosti**

Konkursi

68

Tamara Stričević
Nova mesta 2019

76

Aleksandar Stanojlović
**Propast jednog
 konkursa**

*Arhitektonska
 produkcija*

80

Maja Momirov
**Arhitektonska
 produkcija
 kroz tri kuće**

Aktuelnosti

100

Andrej Strehovec
**Arhitektura
 autora iz Srbije
 ponovo na Piranskim
 danima arhitekture**

106

Višnja Žugić
**DAN posvećen
 kulturi prostora u
 Radničkom domu**

108

Vladimir Mitrović
**Kako postati i
 ostati arhitekta**

112

Violeta Stefanović
Oktobarh

114

**Osmi kilometar /
 8th kilometer**

Nasleđe

116

Branislav Milićević
**Novi Sad kao
 destinacija
 banjskog turizma**

120

Publikacije

124

Azbučni indeks

124

English Summaries

Temat
**Planiranje modernog
 Novog Sada**

6

Slobodan Jović
**Generalni
 urbanistički
 planovi kao okvir
 modernizacije
 Novog Sada**

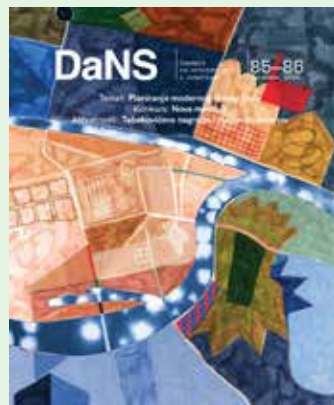

14

Vladimir Mitrović
**Konkurs za
 regulaciju Novog
 Sada iz 1937.**

Urbanizam

DaNS | Časopis za arhitekturu
i urbanizam
*DaNS | Magazine for
Architecture and Urban Planning*

Korice
Cover
Marina Milanović:
GUP Novi Sad

www.dans.org.rs

Broj 85-86, decembar 2019.
*Issue no. 85-86, December
2019*

Prvi broj objavljen 1982.
First issue published in 1982.

Izdavač
Publisher
Društvo arhitekata Novog Sada/
Association of Novi Sad Architects
Svetozara Miletića 20, Novi Sad,
Srbija / *Serbia*
(381) 21 423 485
dans@dans.org.rs
www.dans.org.rs

Glavni i odgovorni urednik
Editor-in-chief
Slobodan Jović

Urednici broja
Issue Editor
Aleksandar Bede, Slobodan
Jović, Dragana Konstantinović,
Maja Momirov

Uredništvo
Editorial Board
Slobodan Jović, Maja Momirov,
Dragana Konstantinović, Aleksandar
Bede, Andrej Strehovec, Relja Ivanić

Saradnici na broju
Contributors
Vladimir Mitrović, Ivan Križić,
Nebojša Čamprag, Tamara
Stričević, Aleksandar Stanojlović,
Višnja Žugić, Violeta Stefanović,
Branislav Miličević, Melita Čavlović,
Marina Milanović

Grafički dizajn
Graphic Design
Vladimir Garboš

Sekretar DaNS-a
DaNS Secretary
Svetlana Falb

Štampa
Print
Standard 2, Beograd

Tiraž
Print Run
300

*English summaries
on page 124*

**Izdavanje ovog broja DaNS-a
sufinansirali i podržali**
*This issue was subsidized and
supported by*

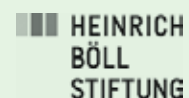
Grad Novi Sad - Gradska
uprava za kulturu

Autonomna pokrajina Vojvodina
- Pokrajinski sekretarijat za kulturu,
javno informisanje i odnose s
verskim zajednicama

Heinrich-Böll-Stiftung /
Fondacija Hajnrih Bel - Regionalna
kancelarija u Beogradu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteke Matice Srpske, Novi Sad
ISSN 0351-9775
COBISS.SR-ID 19320844

tekst:

Slobodan Jović

Izgradnja Bulevara 23. Oktobra.

Generalni urbanistički planovi kao okvir modernizacije Novog Sada

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

plan ostati na liniji „birokratskih“ planova koji više predstavljaju izmene i dopune postojećeg plana nego neko novo viđenje razvoja. Ipak, s obzirom na paralelne najave velikih projekata kao što su tzv. „Novi Sad na vodi“ i slični, potrebno je pročitati u planu i ono što je napisano „sitnim slovima“ i između redova. Kako bismo se na pravi način odredili prema onome što bi trebale biti strategije za budućnost, potrebno je vratiti se u nazad i sa istorijske distance sagledati prethodne GUP-ove, njihove namere i realizacije. Kontinuitet planova daje nam mogućnost da jasno sagledamo evoluciju ključnih urbanističkih poteza.

Industrija

Razmeštanje i pozicioniranje industrije i proizvodnje jedan je od najuspešnijih urbanističkih procesa u transformaciji Novog Sada kroz istoriju. Još u prvim regulacionim planovima 1948-1949. godine konstatuje se nepovoljni i nasumični razmeštaj industrijskih postrojenja u gradu i već ovim planovima započinje ideja o koncentraciji industrije. Ipak treba imati u vidu početne pozicije industrije u gradu nakon Drugog svetskog rata. „Nizak nivo privredne razvijenosti i posledice ratnih godina učinili su da je Novi Sad 1946. godine imao oko 60% nezaposlenog stanovništva. Glavno zanimanje stanovništva bila je poljoprivredna proizvodnja (13%) dok je industrijskih radnika bilo svega 4% što je Novom Sadu davalo karakteristike ruralnog naselja.“¹ Ovakva pozicija uticala je na skromno planiranje industrijskog razvoja u GUP-u iz 1950. U ovom planu započinje formiranje dve industrijske zone – uz budući kanal DTD i na severoistoku grada sa Petrovaradinske strane, a Novi Sad se planira kao „srednji industrijski grad“ sa 10-15% stanovništva zaposlenih u industriji. Ova pogrešna procena najbolje govori o istinitosti da ni jedan plan ne može potpuno tačno da predvidi ono što se dešava u životu jednog grada. Na krilima sveopštog posleratnog entuzijazma, velike industrijalizacije cele države i prosečnog stopi rasta privrede Jugoslavije od 6,5% u periodu 1950-

¹ Novi Sad – slika grada, JP Urbanizam, Novi Sad, 1996.

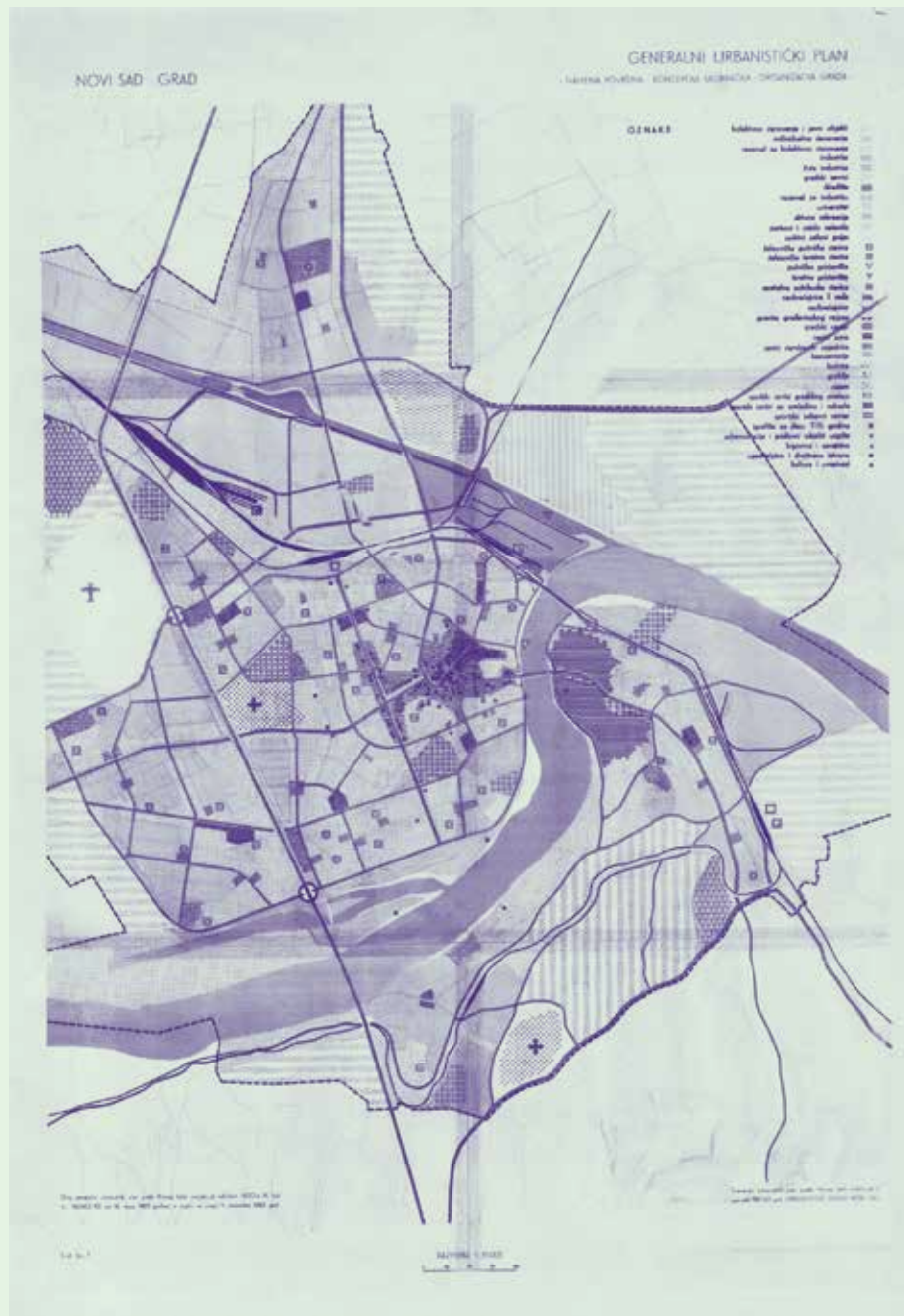
1960. godine,² razvoj industrije premašio je sva očekivanja GUP-a iz 1950. Već sredinom 50-tih, industrijska proizvodnja je većinski učestvovala u BDP-u Novog Sada, a u periodu od 1957. do 1960. godine broj zaposlenih u društvenom sektoru privrede Novog Sada povećava se godišnje za oko 3900 lica, što je brže od porasta aktivnog stanovništva.³ Ovo je uslovalo značajnu korekciju prostora namenjenih industriji i u GUP-u iz 1963. godine duplira se površina namenjena industriji. Kolike su razmere industrijalizacije grada možemo sumirati u sledećoj činjenici: „prema GUP-u iz 1974. godine, planirana površina grada je skoro utrostručena, dok je planirana površina, namenjena za proizvodnju, porasla za šest puta u odnosu na plan iz 1950.“⁴

Logično, razvoj industrije uticao je i na povećanje broja stanovnika, ali postao je pre svega motiv za ogromne infrastrukturne promene u gradu. Premeštanje industrije neposredno je povezano sa izmeštanjem pruge na današnju trasu, izgradnjom Žeželjevog mosta i glavne železničke stanice, izgradnjom kanala DTD - ostavljajući iza sebe prostore za razvoj Limana i kasnije značajnih objekata kao što je SPENS, koji se nalazi na nekadašnjoj lokaciji fabrike Novkabel. Takođe, Novkabel i druge velike kompanije decenijama su bili nosioci društvenog i privrednog razvoja Novog Sada i njihovo postojanje, tokom decenija, promenilo je „krvnu sliku“ stanovništva, a od Novog Sada napravio značajan industrijski centar koji je 80-tih došao do vrhunca sofisticirane industrije tog vremena, pojavom prvog IT postrojenja u kuli Novkabela, koje možemo posmatrati i *proto mestom* IT industrije u gradu. Iako je ovaj proces potpuno u skladu sa „tvrdim“ modernističkim zoniranjem, u slučaju Novog Sada ova odluka je bila

² „O dva veka razvoja Srbije – beleške Miodraga Nikolića“, Republički zavod za statistiku, 2017.
³ Novi Sad – slika grada, JP Urbanizam, Novi Sad, 1996.
⁴ Svetlana Vuković, „Prostorne karakteristike planiranja proizvodnje u urbanoj strukturi Novog Sada“, DaNS br. 3-4, 1982.

zasnovana na logičkom promišljanju koje je ispravno opisao Vladimir Braca Mušič - „Industrija je tražila urbanu koncentraciju stanovništva da bi kasnije grad tražio koncentraciju industrije“⁵. Već 80-tih, post-fordistički procesi zahvataju i Novi Sad koji počinje da napušta svoju sekundarnu industriju i okreće se tercijalnoj industriji - uslugama, koje kao da su nagoveštavale krah socijalističkog ekonomskog sistema i okretanje ka tržišnoj ekonomiji. Ovo se pogotovo vidi u planovima za Mišeluk, gde se u urbo-ekonomskom modelu sugerise povratak malih zanatskih radnji, razvoj usluga i „Courbisov tip b industrije čiju lokaciju određuje potražnja i onaj tip koji sama potražuje specijalizovane servise naučno-istraživačkih, marketing, dizajnerskih i sličnih aktivnosti“, zapravo, početni oblik kreativne industrije prepoznat još 1980. godine.

Devedesete godine i tranzicija opustošile su industrijsku zonu. U svetlu tadašnje tektonske promene u ekonomiji, koja je globalizovana, zasnovana na informacijama i digitalnoj tehnologiji, potrebno je promisliti budućnost ove značajne gradske zone. Pošto povratka na staro neće biti, u novom planiranju moramo prepoznati ekonomske potencijale koje imamo u gradu. Svakako se ističu dve grane: IT industrija i poljoprivreda - informacije i hrana kao osnov privrednog rasta. U tom smislu, treba razmišljati o prostorima, kampusima za razvoj tehnologija, edukaciju i rad u ovim i svim korelirajućim industrijama, njihovoj vezi sa Univerzitetom. Prostor industrijske zone, sa već solidnom infrastrukturom i okruženjem, nameće se kao idealan prostor za ispitivanje novog koncepta Grada - nove industrije, novi koncepti stanovanja, primena *smart city* koncepta, kretanje zasnovano na ekološkim principima, pa i razvoj neantropocenh

GUP Novog Sada iz 1963.

prostora namenjenih logistici i postrojenjima veštačke inteligencije.

Novosadski bulevari - novi standardi gradskog života

Jedna od ključnih političkih odluka u istoriji grada jeste uspostavljanje Novog Sada kao administrativnog centra Dunavske banovine. Ova odluka je generisala ubrzan razvoj grada, koji je odmah i prekinut zbog rata. Ipak i

u novom političkom sistemu, ideja o Novom Sadu kao centru regije ostaje na snazi i sva planska dokumenta pratila su ovu odluku, a možemo reći i da je ona bila univerzalno opravdanje za veoma hrabre, radikalne, pa čak i sporne urbanističke poteze. Novi Sad kao sedište (S.)A.P. Vojvodine je postao poligon na kojem će se videti sav sjaj i sve greške modernizacije koju je nosio novi društveno-politički poredak. Titula „glavnog grada“ bila je preduslov da Novi

Sad dobije značajna sedišta industrije, Univerzitetski kampus, mrežu kulturnih objekata, javnih objekata i infrastrukturu koju zaslužuje jedan takav grad.

Jedna od najradikalnijih odluka bio je prelazak sa radijalne na ortogonalnu saobraćajnu shemu. Iako je u trenutku kada je GUP 1950. predvideo trasiranje još dva velika bulevara sa nekoliko kolskih traka Novi Sad imao od nekoliko stotina do najviše par hiljada automobila, ideja o postavljanju pravaca upravnih na Dunav bila je ispravno zasnovana na projekcijama rasta grada. O kakvim se radikalnim potezima radi možemo biti tek svesni kada pogledamo arhivske snimke izgradnje Bulevara 23. oktobra (sadašnji Bulevar oslobođenja). Ideja o tri paralelna bulevara (sadašnji Bulevar Mihajla Pupina, Bulevar oslobođenja i Bulevar Evrope) koji povezuju autoput na severu sa južnim izlazom iz grada preko Fruške Gore uspostavlja se GUP-om iz 1950 i nije se značajno menjala do danas. Sa ove vremenske distance možemo biti iskreni i reći da osim opravdane potrebe za modernizacijom i razvojem grada ovi Bulevar iskorišćeni su i za politički i društveni obračun sa predratnim političkim sistemom. Tako je ekstenzija nekadašnjeg Bulevara kraljice Marije, Crvene armije i Maršala Tita, koji se danas zove Bulevar Mihajla Pupina, pored saobraćajne logike obilaznice oko centralnog gradskog trga, značio i pokazivanje odnosa snaga. Ovom ekstenzijom, nastavio se niz objekata administracije koji su završavali još jednim simbolom države - Poštom, koja je trebala da završi niz vertikalnih repera od Tvrdave do centra grada. Ništa nije smelo da stoji na putu realizacije ove ideje, pa je tako učinjen i niz nesuvislih rušenja stare urbane matrice koja se simbolički mogu kondenzovati u rušenju Jermenske crkve, koja je do dan danas, opravdano, jedna od najspornijih urbanističkih odluka tog perioda.

Ako je Bulevar Mihajla Pupina značio „obračun“ sa prethodnim političkim sistemom, Bulevar oslobođenja predstavljao je rez koji je trebao da u fokus urbanizacije postavi radničku klasu kao ključnog činioca društva. Ovo je značilo prelazak sa individualnog stanovanja na parcelama, sa jasnim vlasničkim odnosima, u kolektivne

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

stambene zgrade u društvenom vlasništvu, posledično minimizirajući preostale klasne neprijatelje - zemljoposjednike i građansku buržoaziju. Bulevar 23. oktobra bio je jasna manifestacija društvenog poretka. GUP-om iz 1950. godine ovaj prostor je zamišljen kao klasična „ceremonijalna“ osa sa novom glavnom železničkom stanicom na jednom kraju i stadionom na drugom, koji je bio predviđen u zoni današnjeg stadiona FK Kabela. Na njegovom središtu - na ulasku sa Jevrejskom i Futoškom ulicom planiran je novi gradski centar. Zanimljivo je da ovaj bulevar prema prvobitnoj ideji nije prelazio preko Dunava i tek GUP-om iz 1974. se predviđa sadašnji most Slobode. Do tada je bio planiran jedino most u nastavku Bulevara Evrope, koji do danas nije realizovan.

I pored radikalnosti ovih poteza i nesumnjivo pojedinačno problematičnih odluka koje su pratile proces izgradnje, uspostavljanje ovih sistema bulevara i razbijanje radijalne saobraćajne mreže predstavlja jedan od ključnih aspekata modernizacije Novog Sada i preduslova urbanizacije koja će društveno i prostorno obrazovati Novi Sad kakav danas prepoznajemo. Mogli bismo ovaj proces uporediti sa formiranjem Ringa oko istorijskog jezgra Beča ili Osmanovim (Hausmann) bulevarima u Parizu. Zajedničko za oba bio je zapravo prostorni odgovor na potrebu narastajuće srednje klase da u prostoru grada pokaže svoj politički autoritet, autentični identitet i postavi nove standarde života u njemu. Zvuči paradoksalno, ali ovaj proces koji je jedan ključnih oslonaca kapitalističkog grada, u Novom Sadu se realizuje od strane komunističkog političkog aparata, što ovoj transformaciji daje određenu specifičnost. Ovo ipak ne čudi ako realno sagledamo društvene parametre u istoriji Grada. Tek značajna industrijalizacija Novog Sada nakon Drugog svetskog rata, omogućila je i veću koncentraciju stanovništva, ali i formiranje posebnog društvenog sloja koji je radio u toj industriji i kojoj je trebao sopstveni prostor u gradu. Tako su bulevari postali jedan od značajnih poligona urbanog života radničke klase, koja je sa sobom donela nove standarde stanovanja, obrazovanja i usluga koje su ih pratile.

Iako uspostavljen planom iz 1950, a izgrađen nakon 2000. godine, današnji Bulevar Evrope donekle pokazuje nerazumevanje donosioca odluka, u poslednjih 20 godina, o koncepciji novosadskih bulevara, ne uspevajući da ovu novu urbanističku osu, pretvori u generator novog razvoja grada. Umesto toga, jeftinim investitorskim urbanizmom formiran je značajni front bulevara, koji slikovito objašnjava svu nemoć današnjeg društva. Potpuno nerazumevanje velikog poprečnog profila ove saobraćajnice, cinično sprovođenje urbanističkih parametara i famoznog ograničenja spratnosti (osim za pojedine investitore) dovelo je do toga da umesto bulevara za 21. vek imamo niz jeftinih patuljastih građevina (u odnosu na skoro 100 m širine bulevara), koji su značajno smanjili vrednost nekretnina u ovom delu grada. S obzirom da su uz ovaj bulevar ostale još značajne neizgrađene zone, potrebno je ozbiljno promisliti o novom pristupu urbanizacije na ovom prostoru. Bulevar Evrope morao bi da postane osa, koja će decentralizovati grad i odbraniti istorijski centar grada od nerazumne izgradnje i povećanja gustine stanovanja.

Novi životni prostori

Iako ne možemo meriti nivo urbaniteta jednog grada isključivo njegovom veličinom, brojem stanovnika i stambenih objekata, makar na psihološkom planu ovi parametri mogu definisati razliku između ruralnog i urbanog naselja. Analizirajući broj stanovnika, Novi Sad je sa predratnih oko 70.000, kraj rata dočekao sa 40.000 stanovnika, da bi već 1961. došao na 155.685. Ovaj demografski bum povezujemo sa intenzivnom industrijalizacijom i urbanizacijom kako cele države tako i samog Novog Sada. Nakon 1961. broj stanovnika linearno i skoro jednako u proseku raste u narednim decenijama i po popisu iz 1971. iznosi 206.821, 1981. iznosi 250.138, a 1991. godine, 265.464.⁶ Po poslednjem zvaničnom popisu iz 2011. godine, Novi Sad je imao 341.228 stanovnika. Ovi podaci pokazuju da je

5 Vladimir Braca Mušič: Promene ekonomskih mogućnosti i njihov uticaj na strukturu i organizaciju korišćenja gradskog prostora, referat sa Simpozijuma „Konceptijska pitanja i planiranja naselja socijalističkog društva - na primeru izgradnje naselja Mišeluk u Novom Sadu“, Novi Sad, 1980.

6 Podaci Republičkog zavoda za statistiku.

Novi Sad od kraja Drugog svetskog rata do danas uvećao svoj broj stanovnika skoro 10 puta. Značajna koncentracija stanovništva zahtevala je i značajno širenje urbanizovane zone grada. S obzirom da je Novi Sad u velikoj meri ovičen Dunavom koji je stvarao močvarno tlo na velikim površinama neposredno uz istorijsko gradsko jezgro, nove gradske prostore bilo je potrebno „osvojiti“ od prirode. Pravljenje nasipa, kopanje kanala, isušivanje i nasipanje tla bili su preduslovi za razvoj novih zona za stanovanje. Ovakve „osvojene“ teritorije uvek su predstavljale idealne poligone za sprovođenje u prostor raznih urbanističkih strategija.

Po sličnom principu pre rata, Novi Sad je dobio prvi potpuno urbanistički ustrojen deo grada – Mali Liman. GUP-om iz 1950. uspostavljene su zone za stanovanje koje su se dosledno sprovodile i razrađivale u GUP-ovima iz 1963. i 1974. Već prvim planom predviđen je izlazak Novog Sada na Dunav i to duž Beogradskog keja i preko Limana. Usled veoma visokog porasta broja stanovnika u deceniji nakon rata, bilo je neophodno za veoma kratko vreme izgraditi dovoljno stambenih jedinica. U periodu između planova iz 1950. i 1974. godine „izgrađeno je 11.019 stanova na 5 makro lokaliteta i to na: Limanu (1969) (3.253 stana), staničnom području (4.164 stana), Detelinari (1958-1968) (2.180 stanova), Novom naselju na Futoškom putu (1958-1966) (772 stana) i Beogradskom keju (650 stanova).”⁷ U narednim decenijama nastavljena je izgradnja na ovim lokalitetima. Novinu donosi plan iz 1974. godine, koji u trenutku vrhunca privrednog razvoja grada, predviđa prelazak (povratak) grada na sremsku stranu. Ovim planom, Mišeluk postaje prioritarna zona širenja grada. Možemo reći da je ideja stvaranju novog dela grada na ovom području, vrhunac samopouzdanja i stručnog znanja novosadskih urbanista, ali i najveći neuspeh koji je, moramo priznati, najviše prouzrokovan političkim, društvenim i privrednim slomom Jugoslavije. 90-tih, umesto planskog širenja na Mišeluk, Novi

⁷ Novi Sad – slika grada, JP Urbanizam, Novi Sad, 1996.

Sad je neplanski krenuo na drugu stranu, u velikoj meri kao posledica mehaničkog priliva stanovništva sa ratom pogođenih područja.

Najveći deo tadašnje stanogradnje bio je definisan društvenom svojinom i finansiran iz državnih stambenih fondova. Ovakav način društvene svojine i dodele stanova različitim društvenim kategorijama bez obzira na materijalni i društveni status, doprinelo je velikom socijalnom diverzitetu u svim delovima grada. Na ovaj način se grad odbranio od stvaranja „elitnih“ naselja i prostornog razdvajanja socijalnih grupa. Sva savremena istraživanja ukazuju na pozitivne aspekte ovakve situacije u gradovima. Takođe, ovaj tip stanovanja, ne samo u Novom Sadu, odlikuje uspostavljanje kvalitetnih prostornih standarda kako na nivou stambene jedinice tako i na nivou urbanističkih blokova. Svi ovi objekti bili su realizovani uz potpunu suglasnost urbanističkih planova, a najveći broj je konceptijski bio istraživan kroz niz urbanističko-arhitektonskih konkursa. „Tada je organizovano i više urbanističko-arhitektonskih konkursa za dobijanje najpovoljnijih rešenja za stambene objekte i uređenje blokova i za javne objekte opštegradskog značaja. Institucija konkursa u ovom periodu posebno je negovana, jer se smatralo da za rešenja značajnijih gradskih objekata i prostora treba zainteresovati i stvaraoce izvan ove sredine. Ovim putem se uspostavljala stručna saradnja, sticana su znanja i iskustva iz praćenja razvoja jugoslovenske i svetske misli u urbanističko-arhitektonskom stvaralaštvu.”⁸

Kroz različite stambene zone možemo videti evoluciju znanja i koncentraciju iskustava urbanista koji su kroz decenije sprovodili i ispitivali različite urbanističke teorije i strategije. Tako od početnih rasporeda tipskih objekata koji su bili brzi odgovor na veliki nedostatak broja stanova, preko „tvrđog“ sprovođenja principa Atinske povelje na Limanima, do polu zatvorenih blokova na Novom Naselju, koji daju odgovor na primetne

⁸ Isto.

nedostatke realizovanih stambenih zona. To se pre svega odnosilo na nedostatak pratećih sadržaja, „razvodnjavanje“ urbaniteta gubitkom javnih prostora kao što su ulice, ali i standarda života u stambenim objektima sa velikim brojem stambenih jedinica. Tako je GUP iz 1985. godine i zvanično deklariseo ovu potrebu na sledeći način: „U područjima preovlađujuće namene stanovanja utvrđena je obaveza uvođenja sadržaja lokalnog centra i pratećih sadržaja (dečje ustanove, osnovne škole, domovi za stare; snabdevanje, ugostiteljstvo, usluge, društveni prostor i sl.), uz mogućnost uvođenja drugih sadržaja, pre svega radnih aktivnosti koje nisu u suprotnosti sa namenom stanovanja.“ Takođe, uvođenje formalnog i neformalnog ograničenja spratnosti na maksimalnih 5 do 6 etaža, bili su pokušaj poboljšanja situacije. Kao što je već pomenuto, konkurs za Mišeluk, kao i kompletna studija vezana za ovo područje, predstavljali su najzreliju fazu. U ovom slučaju, istraživano je specifično, originalno rešenje za jedan veliki gradski prostor – Samoupravni grad, sa jasnom ideološkom pretpostavkom. Iako nerealizovan, kvalitet i standard ovog procesa jeste nešto što je potrebno ponovo uspostaviti u današnjem urbanističkom planiranju.

Nažalost, tranzicija i tržišna ekonomija su uticali da sa urbanizma zasnovanom na kvalitativnim prostornim parametrima pređemo na urbanističko planiranje zasnovano na kvantitativnim parametrima količine i cene kvadratnog metra. Ovo je donelo ogromne promene na nivou pojedinačnih objekata, a na nivou planiranja prouzrokovao urbanistički nered u kojem danas živimo. Jedan uporedni podatak može da objasni razliku u ključnim motivima urbanizacije u periodu SFRJ i u prethodnih 30 godina. Prema popisu iz 1991. godine Novi Sad je na 265.464 stanovnika imao 85.537 stanova, dok je prema poslednjem popisu iz 2011. na 341.228 imao 154.667. Dakle na oko 28% povećanja broja stanovnika, broj stanova se povećao za 80%. Ovakvi trendovi su se nastavili i u poslednjoj deceniji. Iako se i današnja hiper-produkcija stambenih objekata pravda demografskim prilikama, realnost i svi statistički parametri govore drugačije. Odgovor na ovu razliku leži

u izuzetno aktivnom tržištu nekretnina koje je uglavnom posledica ekonomskih parametara.

Tradicionalno pretvaranje živog kapitala u nekretnine, kupovina stanova od strane stanovnika iz regiona, niske kamate stambenih kredita i niske kamate na štednju dovele su do pojačane aktivnosti na tržištu nekretnina. Sve ovo pokazuje da najveći deo današnje stanogradnje nije prouzrokovan potrebom za rešavanjem stambenog pitanja

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

stanovnika, već zarad obrta i prometa kapitala. Uz pretpostavku da je sav kapital došao legalnim tokovima, ova situacija, jeste, reklo bi se, poznata i legitimna. Ipak, neophodno je uvažiti ovu realnost i na osnovu nje pronaći nova rešenja koja neće ugroziti postojeći urbani prostor. Ukoliko nam je poznato da je veliki broj nekretnina namenjen rentiranju, uz ogromnu popularnost tzv. iznajmljivanja „stan na dan“, da li je potrebno zarad ovih aktivnosti da ugrozimo najosetljivije gradske lokacije? Da li prednost dajemo

povremenim posetiocima i turistima i tržištu nekretnina ispred kvaliteta života građana Novog Sada?

S obzirom da demografski trendovi ne pokazuju značajan porast broja stanovnika u narednom periodu (procene su da će Novi Sad 2040. godine imati

Foto: Janez Kališnik. Privatna arhiva Milana Mihelića

Foto: Rejla Ivančić

od -20.000 do +40.000 stanovnika)⁹ i s obzirom na postojeće potencijalne zone stanogradnje, kao što su Bulevar Evrope, Mišeluk, ali i promišljanje o prenameni industrijske zone, postavlja se opravdanost najava otvaranja novih zona za stanovanje uz Ribarsko ostrvo (tzv. Novi Sad na vodi) i prostora u zaštićenim zonama Petrovaradinske tvrđave. Ove vredne gradske lokacije treba sačuvati od nepotrebne urbanizacije. Paradoksalno je to što u sistemu slobodnog tržišta grad kao svoj osnovni prioritet postavlja upravo stanogradnju, i to mnogo više nego u periodu kada je zapravo grad bio i investitor. Fokus grada treba da bude na pravljenju okvira u kojem bi se investitori motivisali da, uz materijalnu dobit, povećavaju standarde i kvalitete stanovanja i života u stambenim zonama. Planovima grad može da ograniči gustine i postavi nove standarde stanovanja, saobraćaja, ekoloških aspekata i komunalne i infrastrukturne opremljenosti.

...

Možemo zaključiti da je planiranje grada izuzetno kompleksan proces koji zahteva interdisciplinarno učešće različitih struka, koji moraju da budu i nosioci izrade planova. Ipak, učešće građana u ovom procesu treba da obezbedi transparentnost i bolju aproprijaciju od strane velikog broja građana.

Upravo netransparentnost u izradi i donošenju može ovaj GUP da razlikuje od plana iz 1963. godine, koji je imao svoju javnu prezentaciju na „sednicama 48 zborova birača u tadašnjim stambenim zajednicama i u radnim kolektivima,¹⁰ u kojoj je učestvovalo preko 8000 ljudi, ili GUP-a iz 1974. godine, koji je za potrebe javne rasprave štampan u 33.000 primeraka i kojeg je na javnoj izložbi u Galeriji matice srpske videlo preko 7000 ljudi. Nije nesuvislo reći da je za plan iz 1974. godine „postavljeno ukupno 190 pitanja ili sugestija od kojih su

⁹ Podaci Republičkog zavoda za statistiku.

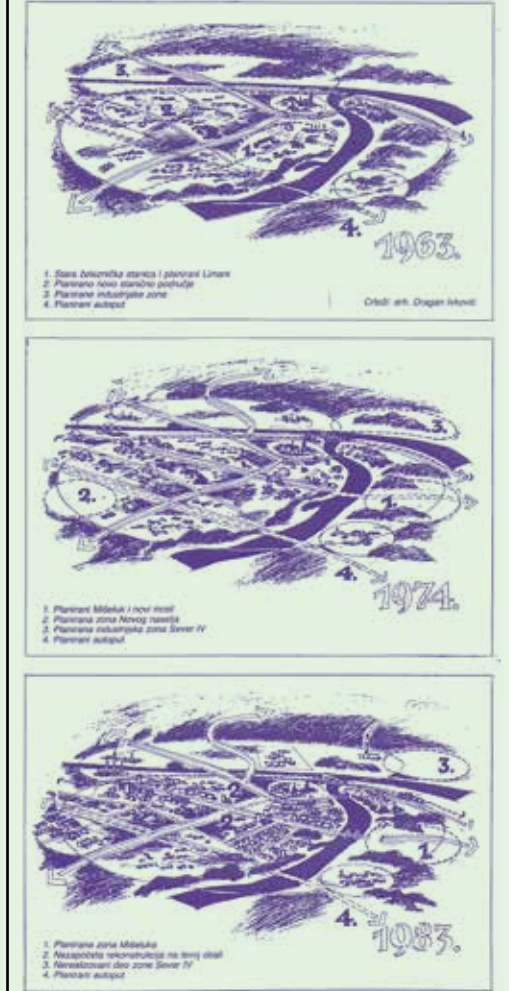
¹⁰ Novi Sad - slika grada, JP Urbanizam, Novi Sad, 1996.

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

mnoge prihvaćene i ugrađene u Plan.¹¹ Zvuči pomalo neverovatno da je mera participativnosti građana u donošenju GUP-ova u socijalističkoj i jednopartijskoj Jugoslaviji skoro pa nedostižna za institucije u demokratskom uređenju u kojem trenutno živimo. Radi se o planu koji donosi isti grad i isti JP Urbanizam više od pola veka kasnije.

Evidentno je da u mnogo domena moramo reinventirati standarde u urbanističkom planiranju. Iako je grad suštinski zasnovan na političkim odlukama, on ne počinje da postoji svakim novim političkim mandatom i struka je ta koja mora da održi kontinuitet i akumulira svo postojeće iskustvo i znanje, postavljajući se kao vrhunski autoritet kada se stvari dovedu do nivoa planova. Učeći iz postojećih iskustava, ovaj proces biće značajno lakši.

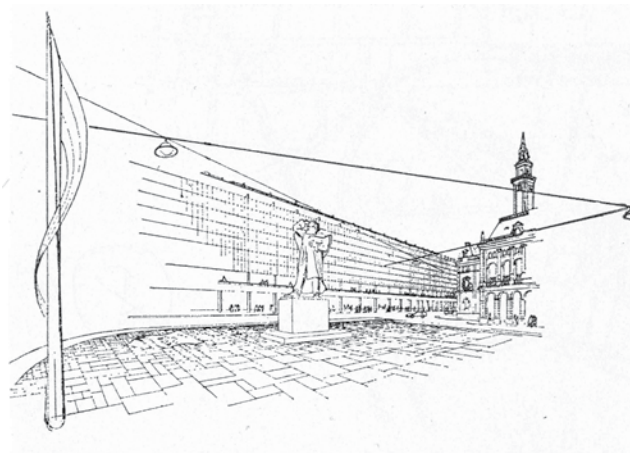
Arhitekta Srđan Jovanović Weiss tvrdi da gradovi koji u nazivu imaju pojam „Novi” imaju tu vrstu apstrakcije o sebi da se uvek od njih očekuje da budu inventivni. Novi Sad, kao što smo videli kroz ovu analizu ima i industrijski i prostorni i populacioni potencijal da ponudi novu, inventivnu urbanističku misao za budući urbani razvoj. Za to je potrebno da prepoznamo sve potencijale, utvrdimo prioritete na kojima se zasniva razvoj i postavimo jednostavno pitanje na koje GUP treba da odgovori: kakav Novi Sad želimo 2030. godine?

Reprint crteža iz časopisa DaNS 3-4 iz 1982. godine koji prikazuje šematski razvoj grada kroz GUP-ove.
Autor: Dragan Ivković.

¹¹ Isto.

tekst:
Vladimir Mitrović

J. Najdhart, Rešenje centralnog trga, 1938.
Izvor: Arhitektura br. 156-157, Zagreb, 1976: 16.

Konkurs za regulaciju Novog Sada iz 1937.

Mada je (proto-)urbanistička delatnost u Novom Sadu bila razvijena i u godinama pre Prvog svetskog rata, u prvoj posleratnoj godini nastaje skica, kako je naziva Ljubinko Pušić, koja je manje govorila o konceptu razvoja grada a više bila rezultat zemljišne politike i privatnih interesa krupnog kapitala.¹ Jedan dokument iz Istorijskog arhiva Grada Novog Sada – dopis Saveta grada od 1. novembra 1929. godine² – donosi informaciju o postojanju Regulacionog plana Novog Sada odobrenog još od bivšeg ugarskom Ministarstva unutrašnjeg dela 4. septembra 1918. godine. Prvi značajan plan koji se može vezati za međuratnu urbanističku problematiku nastaje 1921. godine, ali o njemu nemamo materijalnih tragova.³ Jedan od njegovih autora, inž. David Daka Popović (1886-1967) daje nešto detaljniji opis plana na predavanju

1 Pregledni plan Novog Sada/Újvidék átnézeti térképe, 1:10000, 1919.
2 IAGNS F.150.59985/1929.
3 Pušić, 119.

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

održanom pred Prosvetnim odborom Matice srpske (30. januara) gde kaže da će Novi Sad biti oblasni centar Vojvodine i da mu treba još oko dvadeset monumentalnih zgrada kao i mesto za muzej, pozorište, pijacu, školske i zdravstvene zgrade, a da će, za nekoliko decenija, grad konačno sići na Dunav. Od značajnih postavki treba posebno istaći predviđanja za proširenje Novog Sada prema Dunavu (tzv. Mali Liman), lokaciju za pristanište pored Petrovaradinskog mosta i izgradnju mosta ka Sremskoj Kamenici. Pregledni plan Novog Sada iz 1930.⁴ predstavlja određenu refleksiju prethodnog ali svakako da čini prekretnicu u urbanističkom razvoju grada.

Akcija za donošenje Regulacionog plana Novog Sada počela je sredinom 1935. godine kada je Ministarstvo finansija odobrilo Gradskom poglavarstvu sredstva za njegovu izradu. Prema novom regulacionom planu, a kako piše novosadski Dan (10. septembra 1935.) u tekstu pod nazivom „Novi Sad bliske budućnosti“, grad će iz osnove izmeniti svoj izgled i dobiće izgled jednog moderno uređenog evropskog grada. U podnaslovima teksta se iznose i neka od glavna pitanja budućeg plana: „Granice regulacionog plana“, „Slika budućeg izgleda grada“, „Sajmište i pijace“, „Veliki Liman će postati sportski kraj“, „Parkovi, skverovi i šume“, „Koncentracija groblja svih konfesija“, „Železnica i saobraćaj“ itd. Tokom naredne godine u štampi je objavljeno još nekoliko tekstova koji su najavljivali dopunu ovih zadataka. Prvo doneti i rešiti pitanje regulacionog plana, piše nedeljnik Novi Sad (14. februar 1937.) u tekstu „Komunalna politika i urbanizacija grada“, pa onda kanalizacije i vodovoda, popločavanja ulica, prosecanje i proširivanje novih, eksproprijacije, električne mreže, saobraćaja, parkova, dečjih igrališta, socijalnih i medicinskih ustanova, radničkih i sirotinjskih stanova, skloništa, pijaca itd. Za sve navedeno potrebna su određena finansijska sredstva, a bez osiguranja ne treba započinjati nikakav rad. Sa druge strane, treba ljubavi i

4 Biblioteka Matice srpske, Urbanistički zavod Novi Sad.

razumevanja podjednako i kod nadležnih u gradskoj opštini ali i kod građana, zaključuje se u članku.

Kada je u junu 1937. godine raspisan međunarodni konkurs za urbanističko rešenje Novog Sada pristiglo je 13 radova, od kojih je 9 uzeto u obzir jer su ispunili sve konkursne uslove. Prva nagrada nije dodeljena, dok je arhitekta Branko Maksimović (1900-1988) osvojio drugu nagradu, a arh. Juraj Najdhart⁵ (1901-1979) drugi otkup. Treću nagradu su ravnopravno podelili radovi arh. Mihajla Radovanovića iz Beograda i zajednički rad koji potpisuju peštanski arhitekta György Korompay i Novosađanin Nenad Pecić (rad „Neoplanta“). Pored Najdharta, otkupne nagrade su dobili i Mate Bajlon i Emanuel Šamanek (Sarajevo), Miša Manojlović (Beograd), Zdenko Stržičić (Zagreb), Vaso Todorović (Prag) i Milorad Pantović (Pariz). U literaturi su kvalitetno obrađena konkursna rešenja arh. Maksimovića, Najdharta i Pantovića.⁶ Članovi užeg stručnog žirija su bili Branko Ilić (predsednik opštine), inž. Lazar Popovicki (šef Tehničkog odeljenja), arh. Lazar Dunderski, inž. Radivoje Mirković i Dejan Bogdanović. Širi žiri je radio u sastavu arh. Branko Tanazović i Edo Šen (profesori Tehničkih fakulteta u Beogradu i Zagrebu), inž. Jovan Obradović (šef odseka Ministarstva građevina), inž. Slobodan Petrović (profesor Univerziteta) i dr. Jovan Popović (šef odseka Državnog higijenskog zavoda). Tokom avgusta upriličena je i izložba pristiglih konkursnih rešenja.

Konkurs je izazvao veliku pažnju građana pa je tako dnevni list Dan već u avgustu, u četiri nastavka, objavio opširan komentar inž. Momčila Tapavice (1872-1949), u kome ovaj iskusni graditelj daje čitav niz primedbi i predloga u vezi sa nagrađenim radovima Maksimovića, Radovanovića i Pecića. Dovoljno je pogledati naslove serije članaka pa zaključiti da je Tapavica pronašao mnogo razloga za ovako brz i na trenutke

5 U literaturi sa hrvatskim pravopisom navodi se prezime u originalnoj formi: Neidhardt (prim. ur.).
6 Videti odabranu literaturu na kraju teksta (prim. ur.).

Branko Maksimović,
Konkursni rad za Regulaciju Novog Sada, 1937.
Izvor: Novi Sad danas i sutra, 1938. / Zavod za urbanizam Novi Sad.

žučni komentar - „Međunarodni put i ideje učesnika konkursa“, „Pogrešno rešenje trgova“ i, posebno, „Centar treba dizati u visinu a ne izgrađivati ga u širinu“. I kasnije će novosadska dnevna i nedeljna štampa, iz pera stručnjaka i novinara, pomno pratiti dešavanje oko izrade plana grada, koji bi se mogao označiti i kao prvi pravi pokušaj izrade urbanističkog plana. Gradska uprava je već sledeće godine formirala Radnu komisiju za izradu regulacionog plana Novog Sada, koju su sačinjavali zaposleni u Tehničkom odeljenju kao i arhitekti i inženjeri deligirani od strane Udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekata i novosadske podružnice Inženjerske komore: Stevan Radivojević (za putnu mrežu), Nikola Mirkov (hidrotehnika), Đorđe Tabaković i Oskar Paquor (arhitektonsko-urbanistički problem) i Béla Steiger Kazal (železnica). Komisija je sledeće godine ponovo organizovala konkurs, ovoga puta pozivnog karaktera na kojem su učestvovali najbolje plasirani arhitekti. Tada je odlučeno da se izrada poveri arh. Juraju Najdhartu.

Branko Maksimović
— šifra 248
— druga nagrada

Najbolje plasiran rad arh. Maksimovića je uz teoretsko objašnjenje („Novi Sad danas i sutra“, Novi Sad, 1937.) nastao na programskim osnovama koje su se bazirale na prognozi razvoja grada od pedeset godina (do 1986.) i na predviđenom broju od stotinu pedeset hiljada stanovnika. Već tada su začete ideje o prelasku grada na sremsku stranu kao i o izmeštanju industrije na drugu stranu kanala. Ljubinko Pušić u svom komentaru Maksimovićeve rešenja podvlači njegovo savremeno opredeljenje, u kome poziva na novi koncept urbanizma koji mora biti dosledan da čovek bude u njegovom središtu jer ne može biti reči o tehničkom uređenju grada na savremenoj osnovi dok ne budu rešeni ekonomski problem grada i njegovog stanovništva. Mada Maksimović postojeće stanje grada vidi veoma nepovoljno neka od njegovih rešenja su imala izrazito humanističku

konotaciju, na primer tretiranje stanovanja. Organizam današnjeg Novog Sada, piše Maksimović, nije zdrav, jer grad od oko sedamdeset hiljada stanovnika nema vodovod, a najveći deo grada je bez kanalizacije. Novi Sad je sada faktički samo formalno grad zbog preko pedeset posto poljoprivrednog stanovništva. Mnogi periferni krajevi za stanovanje su na podvodnom močvarnom zemljištu gde se samo pre dve stotine godina niko nije hteo naseljavati. Glavne saobraćajne arterije nemaju dovoljnu širinu, ne postoje trgovi, pomešana je industrija i stanovanje itd. Osnovni Maksimovićev planerski pristup svodi se na raščlanjavanje grada na četiri osnovne gradske funkcije - stanovanje, rad i privredu, odmor i rekreaciju i saobraćaj. U ovom klasičnom sistemu zoniranja Maksimović će ipak voditi računa o međusobnim odnosima svake od funkcija

i o gradu kao celini. Zavidan tretman dat je zelenilu, sportu i rekreaciji gde, pored velikog broja objekata za sport, sistem zelenih površina ima prvenstveno funkcionalnu ulogu. Petrovaradin i Sremska Kamenica se po prvi put tretiraju kao sastavni delovi gradskog područja, a po planu se uređuju na istim principima kao i sam grad.

Juraj Najdhart,
Konkursni rad za Regulaciju Novog Sada, 1937.
Izvor: Lj. Blagojević, 2005: 33.

Juraj Najdhart
— šifra „Atina“
— otkup

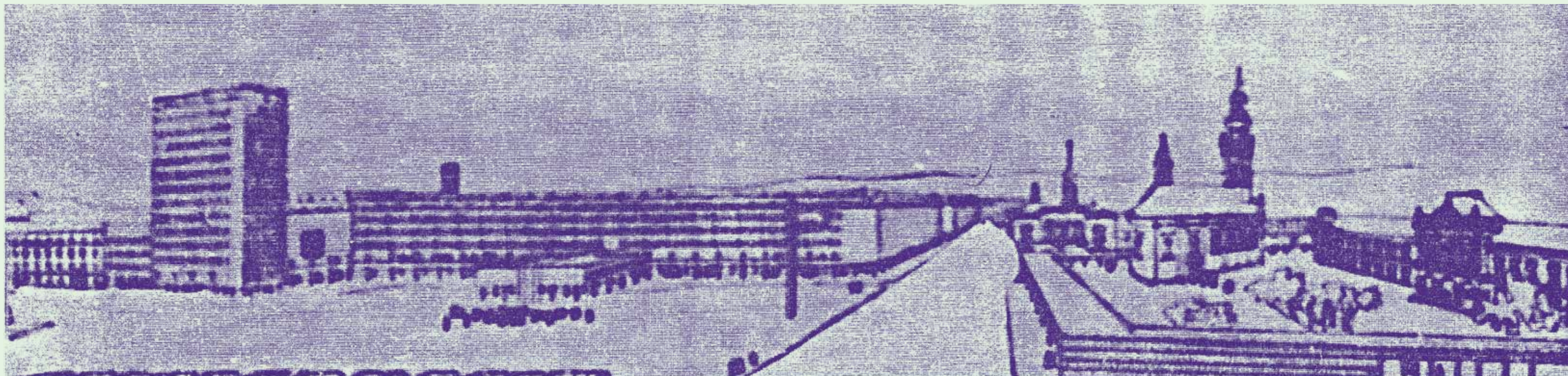
Zajedno sa nagrađenim autorima, arh. Najdhart je pozvan na uži konkurs, organizovan tokom 1938. godine, i tada mu je poverena izrada Regulacionog plana, kao i izrada direktivnih planova za neke trgove u Novom Sadu na čemu je radio u periodu 1938-1941. U tom periodu Najdhart će izraditi niz regulacionih studija – Šumadijske ulice, trga oko Riblje pijace i još nekih poteza u samom centru grada. Naglašen

radikalizam koji Najdhart primenjuje tretirajući najuži centar grada iz današnje perspektive izgleda ne samo kao plod urbanističkih zabluda toga vremena već i kao potpuno odsustvo obzira prema zatečenom stanju i graditeljskom nasleđu, čemu su ondašnji modernisti bili skloni. Na kratkotrajnoj izložbi održanoj u dvorani Trgovinsko-industrijske i zanatske komore (26. februar – 1. mart 1939.) Najdhart je izložio planove regulacija

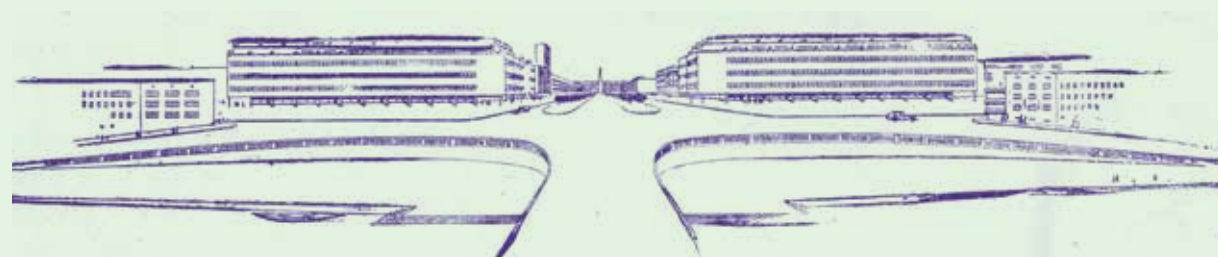
Novog Sada, Radničkog naselja i civilnog aerodroma. Od arhitektonskih projekata, na izložbi su predstavljeni i projekti pojedinih trgova u Novom Sadu, te tip stambene kuće „zelenog grada“ na primeru Novog Sada. Na predavanju tokom trajanja izložbe Najdhart je rekao da se zalaže za „zeleni grad“ koji bi bio toliko elastičan da se može primeniti bez velikih žrtava, jer predviđa sukcesivnu izgradnju. Gradski organizmi

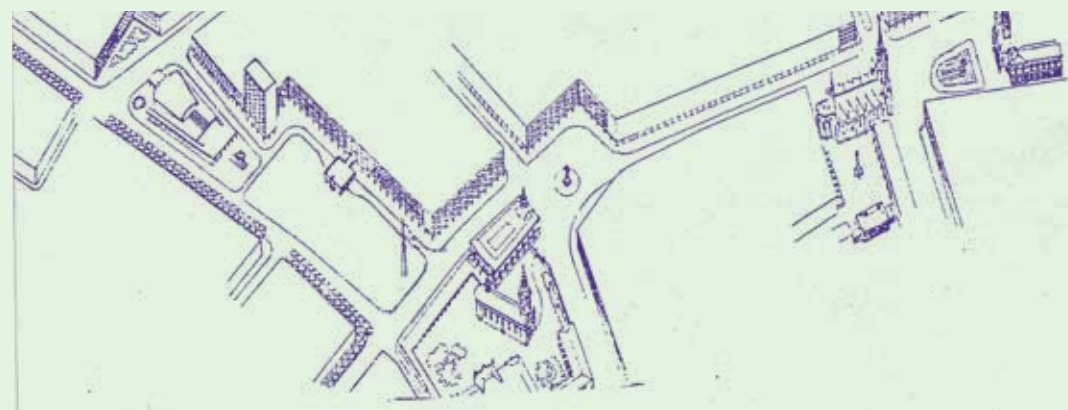
J. Najdhart, Regulacioni plan Novog Sada iz 1941.
Izvor: Zavod za urbanizam Novi Sad.

J. Najdhart, Trg oko Riblje pijace, 1939.
Izvor: J. Karlić-Kapetanović, 1990: 92.

J. Najdhart, Perspektiva grada sa drumskog mosta, 1938.
Izvor: Dan od 25. juna 1940: 4.

J. Najdhart, Rešenje centralne ulice sa trgovima, 1938.
Izvor: J. Karlić-Kapetanović, 1990: 91.

kao umetničke tvorevine (kolektivnog) ljudskog duha moraju biti elastični i adaptivni, smatrao je Najdhart.

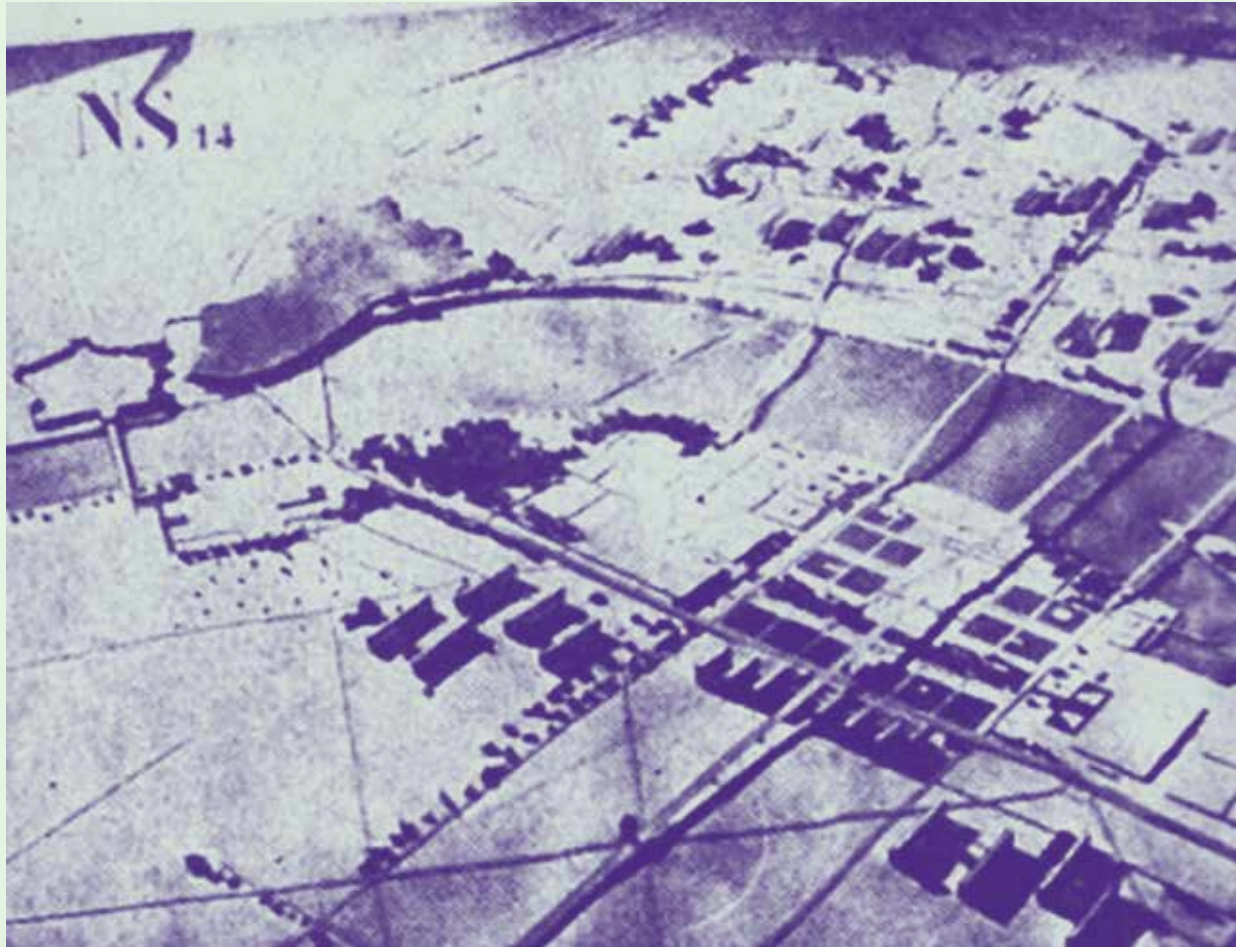
Uporedo sa razradom Regulacionog plana Novog Sada Najdhart je za grad izradio i generalni urbanistički plan, nivelacione planove, te uredbe i pravilnik za urbanizaciju grada. U Regulacionom planu koji je Najdhart radio u godinama pred početak Drugog svetskog rata ponovio je neka svoja rešenja iz predašnjeg konkursnog rada koja su poslužila kao osnove i u kasnijem planskom organizovanju i razvoju grada – velika bulevarska osa prema novom mostu na Dunavu, stambena naselja uz reku, izmeštanje industrije i železnice van grada i sl. Tomislav Premerl smatra da je Najdhartov Regulacioni plan Novog Sada „jedan od najsmionijih i najrevolucionarnijih kompleksnih sagledavanja i oblikovanja jednog većeg grada, jer Najdhart rešavajući zadatak u totalu i u detalju, postojeći gradski prostor logično veže kao integralnu celinu sa novim delovima grada, a novim shvaćanjem i naprednom prostornom mišlju na planu grada nove funkcije prostora; on postojeći grad preoblikuje ne oduzimajući mu poseban karakter,

već upravo specifičnost postojećeg prostora smišljeno gradi u veliku celinu modernog gradskog organizma”. Ne ulazeći kritički u pojedinosti odnosa prema nasleđenoj graditeljskoj baštini, Premerl nastavlja pohvalu plana koji, po njemu, „velikim potezima riješava promet, osobito povezivanje rijeke i grada u svim vidovima, od funkcije i prostorne organizacije pristaništa, do oblikovanja prostora uz rijeku i veza sa Petrovaradinom na desnoj obali”. Mada je Najdhartov plan nezvanično prihvaćen neposredno pred početak Drugog svetskog rata, od njega se kasnije odustalo i dugo godina je bio zaboravljen. Kasniji istraživači Najdhartovog dela su ispravno smatrali da novosadski plan predstavlja „domišljenu formu jednog razdoblja i jedne generacije”.⁷ U osnovi, to je grad korbizijanskog shvatanja urbanizma gde je u funkcionalnom smislu dosledno sproveden princip zoniranja teritorija. U tretiranju saobraćaja ovaj plan je znatno radikalniji od prethodnog, rađenog za konkurs 1937., i upravo će ta strana planerskog problema biti

⁷ Karlić-Kapetanović, 92.

glavna manjkavost zbog koje plan neće biti uzet u obzir u neposrednom vremenu posle rata. Glavna karakteristika saobraćaja je stvaranje novih i jakih pravaca bulevarskog tipa, koji presecaju celokupnu teritoriju, podjednako i staru i novu, naslućujući tako narastajuću ulogu drumskog saobraćaja.⁸

⁸ Pušić, 125.

Milorad Pantović,
Konkursni rada za Regulaciju Novog Sada, 1937.
Izvor: Lj. Blagojević, 2005: 38.

Milorad Pantović — šifra „NS” — otkup

Ljiljana Blagojević je detaljno obradila konkursni rad na temu Regulacija Novog Sada arh. Milorada Pantovića koji ga je uradio zajedno sa kolegama iz Le Corbusierovog ateljea (Holandanin G.T.J. Kuiper, Francuz Jean Bossu i Švajcarac Otto Clauss). Ovaj konkursni rad će i sam Pantović smatrati svojim ključnim (i najdražim) planom u karijeri kojim je potvrđena njegova modernistička orijentacija. Rešenje ovog tima imalo je nameru da se načini funkcionalni grad koji odgovara ne geometrijskom sagledavanju, već odgovarajući životu, navikama i psihologiji čoveka. Oni predlažu gustinu od dve stotine

stanovnika po hektaru a grad bi bio sastavljen od više naselja sa po šest ili sedam hiljada stanovnika, sa zajedničkim administrativnim i kulturnim centrom, koji bi zajedno organski povezani stvorili jedinstvenu celinu grada. Ovaj novi sistem se ne uvodi na periferiju već u sam centar tako što bi on bio podeljen na zone, određene prema Le Corbusierovom principu ravnomerne iskorišćenosti čitavog dana. Grad je podeljen prema uslovima stanovanja i rada, tako da bi stanovnici brzo prelazili te relacije dok su objekti za rekreaciju i rasonodu smešteni u samim zonama stanovanja. U planu se ne predviđaju satelitska naselja, već se

u samom centru, u neposrednoj blizini Dunava, planira novi moderni grad. Pantović takođe predlaže, za razliku od ostalih konkursnih rešenja, da se stara varoš poštedi velikih izmena, dok bi se moderan grad razvijao u njegovoj neposrednoj okolini. Urbanistički i arhitektonski koncept Pantovićevog tima, zaključuje Lj. Blagojević, duboko je vezan za postavke funkcionalističkog grada koje je u praksi koristio Le Corbusier. Međutim, ovako beskompromisni modernistički stavovi i ideje bili su za naše prilike odveć smeli i revolucionarni pa, samim tim, i neprihvatljivi.

Zaključak

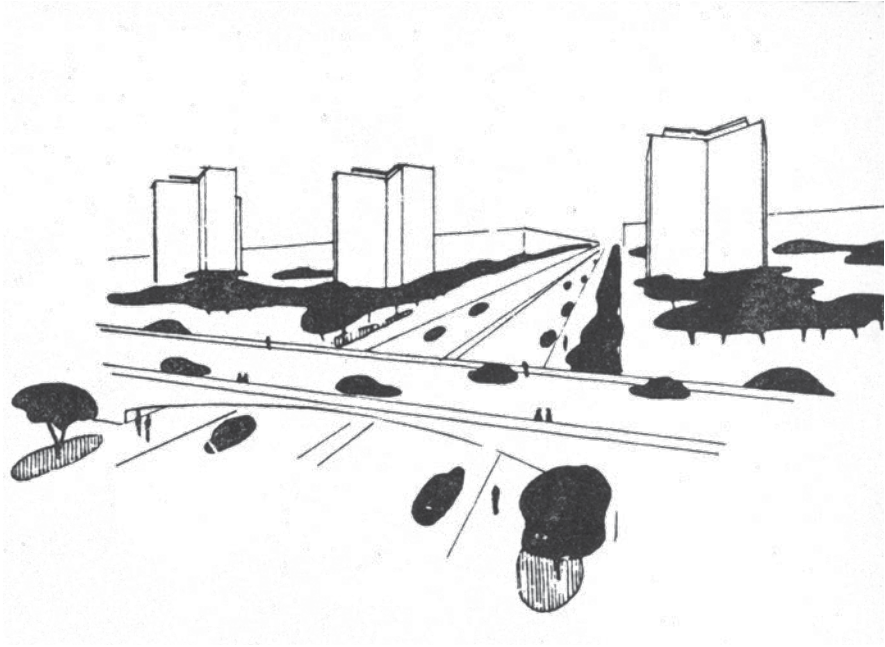
Nema sumnje da su konkurs za regulaciju Novog Sada iz 1937. godine kao i dešavanja koja su potom usledila bili najznačajniji događaji direktno vezani za ondašnju urbanističku delatnost i želju, u krajnjoj liniji, čitave društvene zajednice da se Novi Sad uvede u grupu uređenih evropskih gradova. Takođe je uočljivo da su u kasnijim planskim dokumentima do sličnih urbanističkih rešenja dolazili i drugi autori koji su se u posleratnim godinama bavili istom problematikom. Urbanistički institut NR Srbije se već 1945. godine nije saglasio sa Najdhartovim planom, pa je ubrzo izrađena nova skica plana. Međutim ni ova skica – pokušaj uklapanja novog projekta, što je izradio arh. Dimitrije Marinković (*Generalni regulacioni plan*, 1947) Gradsko veće nije prihvatilo već je pokrenulo postupak za izradu potpuno novog plana. Ovaj posao je poveren Urbanističkom zavodu planske komisije NR Srbije i to je prvi Generalni urbanistički plan Novog Sada koji je zvanično usvojen 1950. godine, da bi potom usledila i njegova dosledna realizacija.⁹ Naravno da svi događaji vezani za urbanizam Novog Sada između dva svetska rata zaslužuju znatno detaljnija, pažljivija i opširnija istraživanja. Obimna građa, brojni arhivski dokumenti, pohranjeni u Arhivu Vojvodine i posebno u Istorijskom arhivu Novog Sada, zajedno sa novinskim člancima iz dnevne i nedeljne štampe kao i tekstovi o ovoj problematici publikovani poslednjih nekoliko decenija daju široke mogućnosti za buduće istraživače.

⁹ Pušić, 140. Ovaj plan takođe potpisuje arh. Marinković (prim. ur.).

Odabrana literatura (hronološki):

- Tomilav Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*, Arhitektura, br. 156-157, Zagreb, 1976, 16, 43-44.
- Ljubinko Pušić, *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini*, Matica srpska, Novi Sad, 1987. 121-125.
- Jelica Karlić-Kapetanović, *Juraj Najdhart: život i djelo*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990. 89-92.
- Vladimir Mitrović, *Juraj Najdhart i Novi Sad*, DaNS, br. 23, Novi Sad, 1998. 33.
- Ljiljana Blagojević, *Novi Beograd: osporeni modernizam*, Zavod za udžbenike, Arhitektonski fakultet, Beograd, 2007. 33-43.
- Vladimir Mitrović, *Arhitektura XX veka u Vojvodini*, MSUV, Akademsko knjiga, Novi Sad, 2010. 154-155.
- Umetnička topografija Novog Sada*, Matica srpska, Novi Sad, 2014. 118-121.

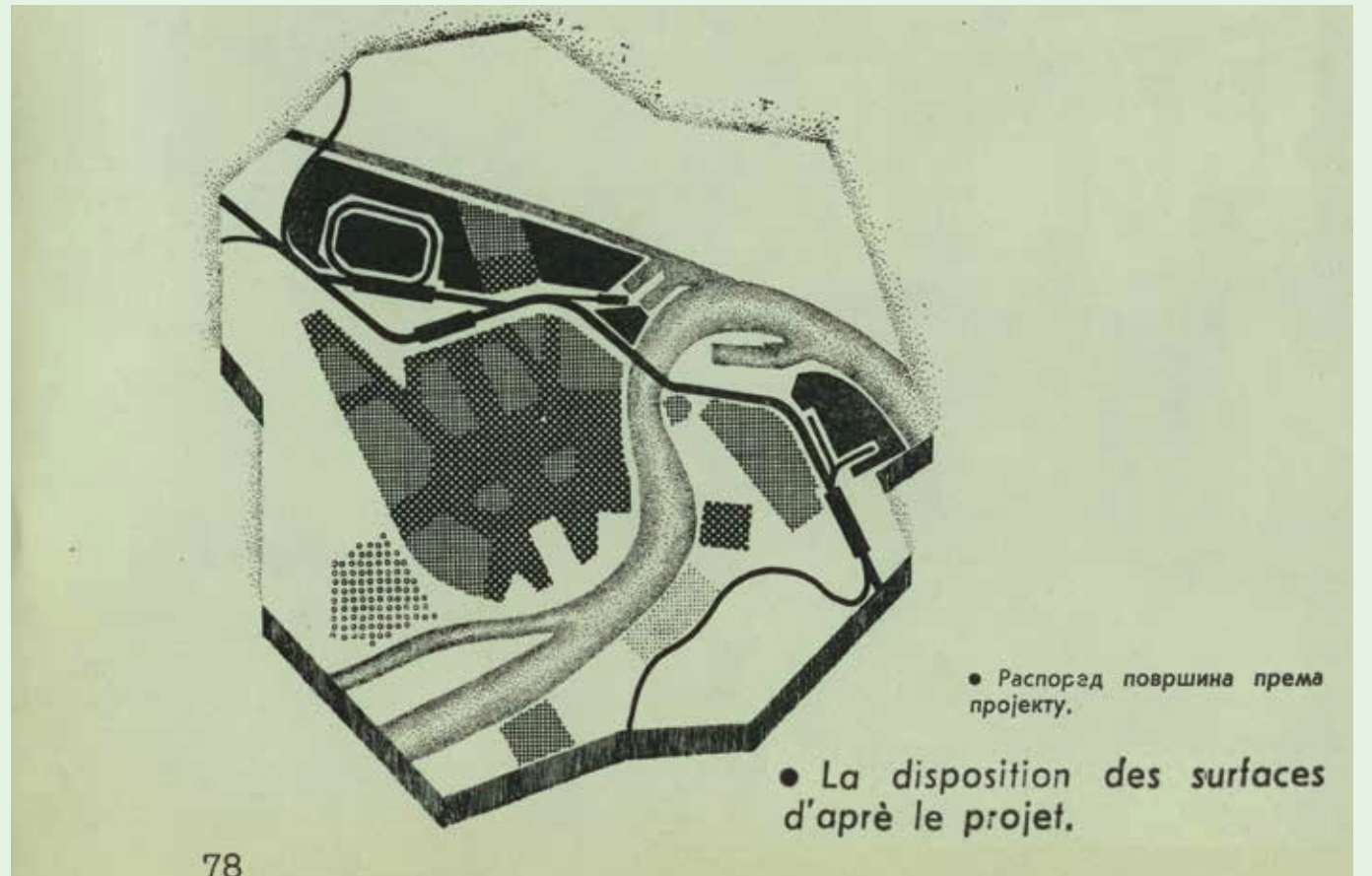
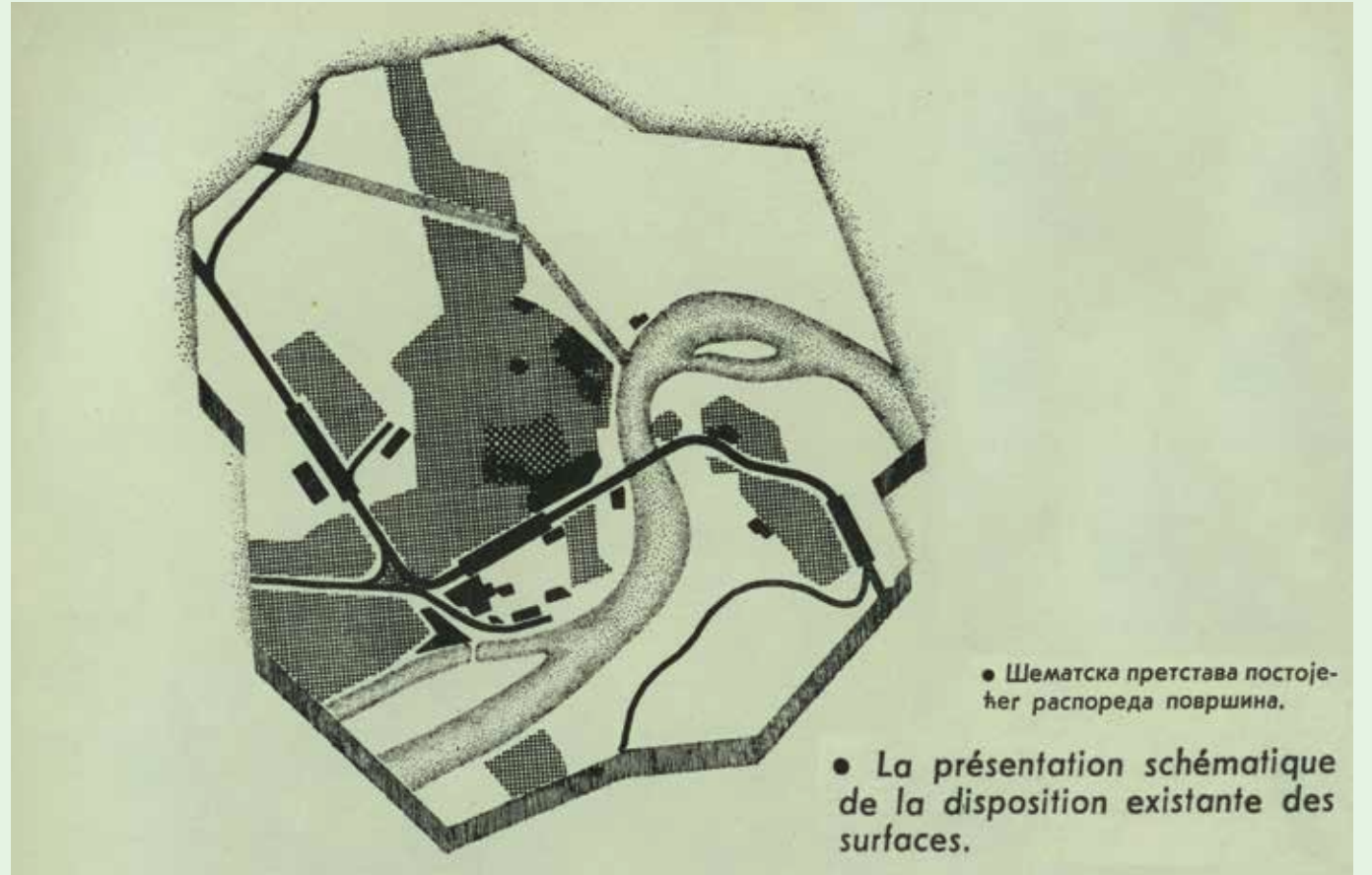
tekst:
Aleksandar Bede

Jedan od perspektivnih crteža budućeg izgleda grada iz Generalnog plana.

Generalni plan Novog Sada 1950.

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

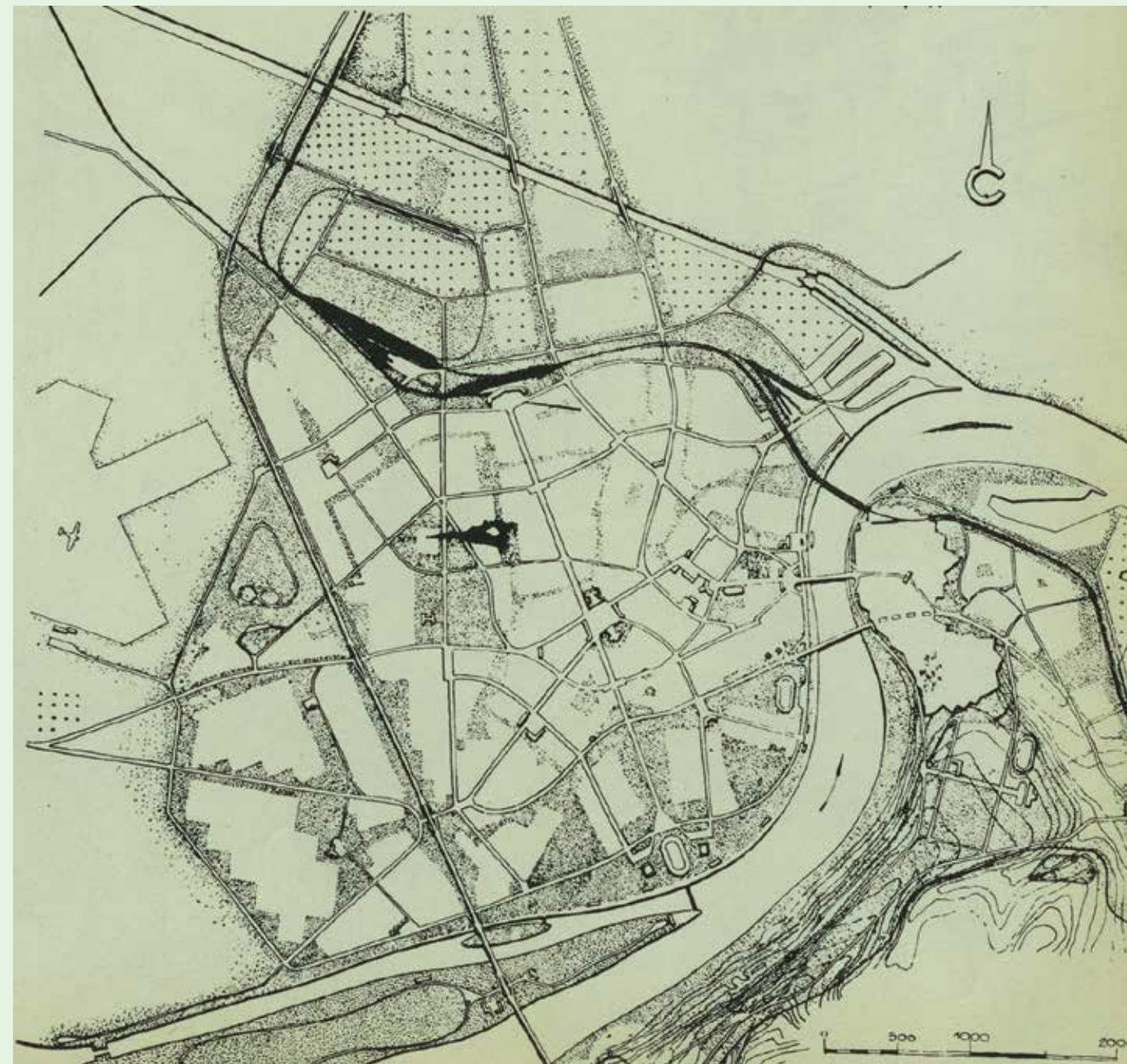
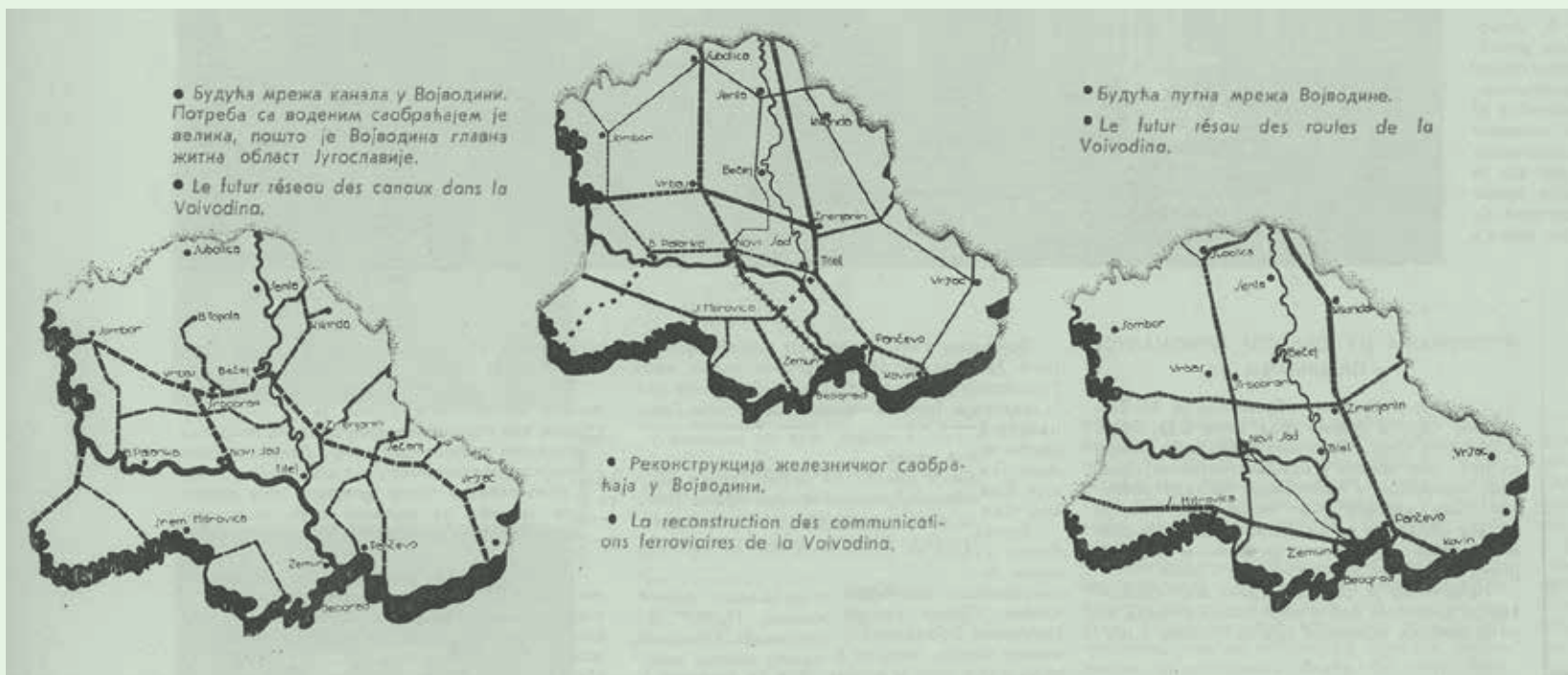
Novi Sad je nakon Drugog svetskog rata postao glavni grad novoustrojene federalne (pod)jedinice u Jugoslaviji - Socijalističke autonomne pokrajine Vojvodine. S tim statusom došla je i potreba za ambicioznom koncepcijom njegovog urbanog prostora, s obzirom na brojne zaostatke nasleđene infrastrukture i javnog prostora. Opšti predlozi, ideje i želje su bili artikulirani na radnim sastancima gradskih i pokrajinskih vlasti 1946. godine, iz čega su nastale smernice za izradu novog generalnog urbanističkog plana Novog Sada. One su uključivale i nezadovoljstvo postojećim položajem pruge i železničke stanice u gradu, zajedno sa industrijskim zonama koje su se pored njih nizale, zbog toga što su skupa blokirale razvoj grada u pravcu koji je za to izgledao kao najprirodniji: ka reci.

Zadatak izrade novog generalnog plana je bio poveren Urbanističkom zavodu Narodne republike Srbije iz Beograda, kuće koja je tih godina izradila mnoge planove za mesta po Srbiji. Podsetimo da tada još nije postojala takva planerska institucija u Novom Sadu. Nasilac izrade tj. autor plana je bio Dimitrije Marinković, arhitekta koji, osim angažmana na sličnim projektima tog zavoda, danas nije šire poznat među istraživačima. U svakom slučaju, plan je izrađen i njega je novosadska uprava usvojila 1950. godine, čime je postao prvi Generalni plan Novog Sada pod tim imenom. Njime je započet planerski kontinuitet koji traje do danas, s obzirom da su svi potonji redovno donošeni Generalni urbanistički planovi počivali na njemu, nadgrađujući osnovnu koncepciju, malo po malo.

Plan sadrži Tehnički izveštaj koji predstavlja tekstualni deo plana, ali u kom nema nikakvog uvodnog ili konceptualnog dela koji bi objasnio kontekst i veličinu zadatka planiranja pokrajinskog središta, već je pisan strogo inženjerskim jezikom. Zanimljivo je da je taj izveštaj sve što od tog plana danas poseduje JP Zavod za urbanizam u Novom Sadu; grafički deo nemaju. U svakom slučaju, ambicije koje su pratile

podizanje značaja grada i njegovih kapaciteta za nove funkcije se zbog toga moraju iz plana tumačiti posredno, npr. kroz numeričke pokazatelje i prognoze povećanja broja stanovnika zaposlenih u administraciji: predviđao se porast sa 5000 na 10.000 u narednih par decenija. Grad je 1949. imao 70.000 stanovnika, a prognozirano je porast na 180.000 nakon 50 godina, računajući da će cela Vojvodina do tada imati 2,5 miliona žitelja. Dakle, s tim ciframa je autor plana baratao kad je u njega ugrađivao nove funkcije i prostorna rešenja.

Što se tiče urbanističkog planiranja, glavne promene koje su ovim planom predložene se tiču potpunog izmeštanja celokupne železničke mreže u gradu na novi koridor, čime su otvorene i potpuno nove mogućnosti za urbani razvoj. Prvobitno se pruga prostirala duž južnog oboda grada, odvajajući ga od terena uz Dunav. Novim planom je pruga premeštena na sever, bliže kanalu, pored kog je predviđeno i preseljenje kompletne gradske industrije uspostavljanjem novih industrijskih zona. Kanal je dobio i novu vezu sa Dunavom na način da se time stvori i lokacija za novu teretnu luku. Stare železničke trase je trebalo da postanu nove gradske arterije nazvane „bulevarima“.

Novi razmeštaj industrijskih zona (tačkasto), zelenih površina (sivo granulasto) i "poljoprivrednih naselja" (severno od kanala) prema novom Generalnom planu.

Nova vizuelna osa predviđena Generalnim planom: pogled sa Trandžamenta na Veliki Liman.

Ipak, najvažnijom novinom se čini Marinkovićev predlog za novu prostornu paradigmu grada i njegove ulične mreže: da dobije više ortogonalnu organizaciju, nasuprot prethodno više radijalnoj (zvezdastoj) prostornog organizaciji. Zamislio je nove linijske pravce i čvorišta centralnih funkcija koja se duž njih nižu, stvarajući nove vektore razvoja grada. Nova lokacija za železničku stanicu na severnoj periferiji grada je uzeta kao polazna tačka za novu glavnu gradsku arteriju, koja je presećala postojeće urbano tkivo i vodila skroz do reke na drugom kraju grada. Tako je nastao Bulevar 23. oktobra (danas Bulevar Oslobođenja). On je trebalo da postane osa duž koje bi se razvili novi administrativni, poslovni i kulturni kapaciteti pokrajinskog glavnog grada Takav „osmanski“ akt¹ (po Haussmannu) nije bio do tada viđen u planovima drugih jugoslovenskih gradova slične veličine. Nije do kraja jasno zašto je Marinković projektovao glavni bulevar baš na takav

način. U teoriji bi se moglo očekivati da jedna široka, pravolinijska arterija od 3 kilometra u novouspostavljenom sedištu socijalističke pokrajine bude planirana zbog ceremonijalne svrhe i održavanja raznih parada, međutim takvih ideja uopšte nema u tekstu plana, niti je po izgradnji na taj način korišćena. Inspiracija je verovatno došla iz predratnih planova koje je iznedrio konkurs za novi regulacioni plan grada iz 1937. godine, kada su u svojim rešenjima Maksimović i Najdhart predvideli slične radikalne nove ose, iako ne na istoj lokaciji. U svakom slučaju, novi bulevar predstavlja jednu od najvećih zanimljivosti ovog Generalnog plana.

Sa druge strane, on je kasnije bio i najkritikovaniji revizijom planerskih principa u urbanističkoj struci, kao i kroz prostu korisničku praksu i iskustvo građana. Tako radikalno preustrojavanje saobraćajne mreže grada sa jednog sistema na drugi je za sobom ostavio prilično velike diskontinuitete i nerešena pitanja, do čega uopšte nije moralo da dođe da je plan evolutivno proizilazio iz zatečene strukture umesto što je doneo radikalni prekid. Na primer, meni se čini da je jedan takav bulevar trebalo da prstenasto obuhvata centar u formi venca-ringa, umesto što ga je

tangirao i time ostavio neke od glavnih gradskih pravaca izolovanim, kao što je to slučaj sa Temerinskom ulicom. To se sigurno desilo i zbog slepog prihvatanja autorske ekspresije tvorca plana koja nije bila revidirana lokalnim planerskim i korisničkim znanjem.

Inovacija ovog generalnog plana jeste i ideja novog centra grada, formiranog upravo duž novog bulevara. Ovo će postati osnova za kasnije razvijanu ideju policentričnog grada u potonjim generalnim urbanističkim planovima, što će dovesti i do inovacija kao što su Spens ili plan za Mišeluk. Za sada, novi centar duž bulevara je bio glavni instrument grupisanja javnih i administrativnih funkcija koje bi činile grad novim pokrajinskim središtem, i to: javne funkcije na centralnom delu, poslovni centar severno i južno od njega, univerzitetski i sportski centar na kraju pored Dunava, a transportno čvorište na suprotnom kraju (železnička stanica). S obzirom da je od šezdesetih godina dinamika realizacije krenula iz dva suprotna kraja bulevara sa spajanjem u sredini tek kasnije, upravo taj središnji deo koji je trebalo da zaista postane novi centar grada sa javnim funkcijama i prostorima nije nikad realizovan, a bulevarska struktura je na tom mestu i danas nedovršena (okolina raskrsnice sa Futoškom ulicom). Planirane poslovne zone uz bulevar su delimično realizovane, dok su univerzitetske i sportske funkcije promenile lokaciju u gradu.

Jedna inovacija druge vrste jeste i uvođenje perspektivnih skica kao ilustrativnog materijala u plan. Ovi crteži nude i pogled u prostornu imaginaciju autora plana i prikazuju scene duž novih bulevara, javne prostore i zgrade, zajedno sa panoramama duž reke, pa sve do lucidnih ilustracija rasonodnih aktivnosti (vožnja čamcem u prvom planu jedne takve panorame). Arhitektonski najdetaljniji crtež prikazuje novi glavni gradski trg sa javnim objektima, predviđen na mestu gde je novi bulevar trebalo da preseče Futošku-Jevrejsku ulicu. Ovaj crtež konačno i dokazuje ozbiljnost namere da se na tom mestu zasnuje novo središte grada, što potom nikad nije realizovano. U celini, ovakav način ilustrovanja jednog generalnog plana kasnije nikad više nije bio viđen u

¹ Baron Georges-Eugène Haussmann sproveo je velike urbanističke intervencije u Parizu u drugoj polovini 19. veka, čime je radikalno izmenjena urbana matrica grada, uvođenjem velikih bulevara.

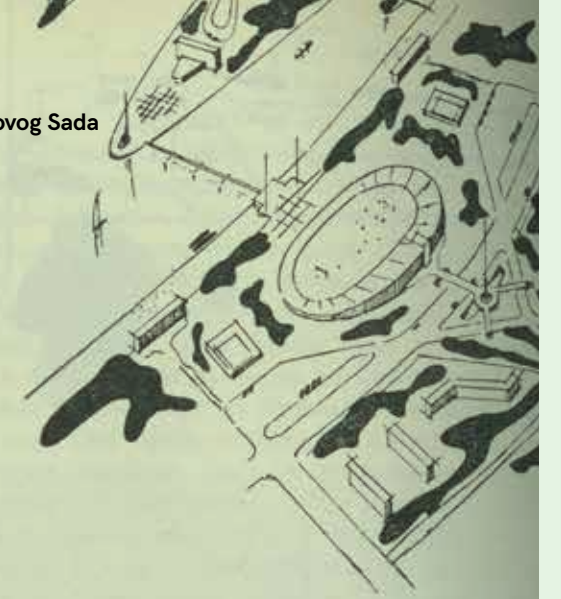
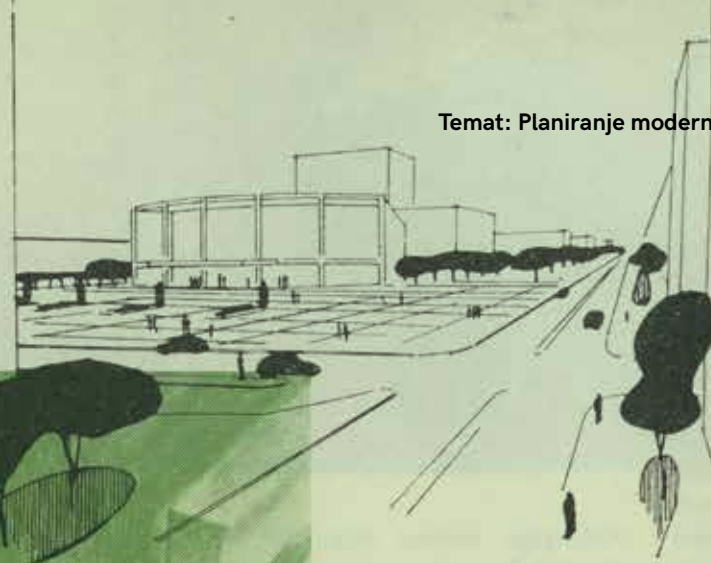

Detaljan prikaz Generalnog plana u kom dominira otvoreni sistem izgradnje po blokovima.

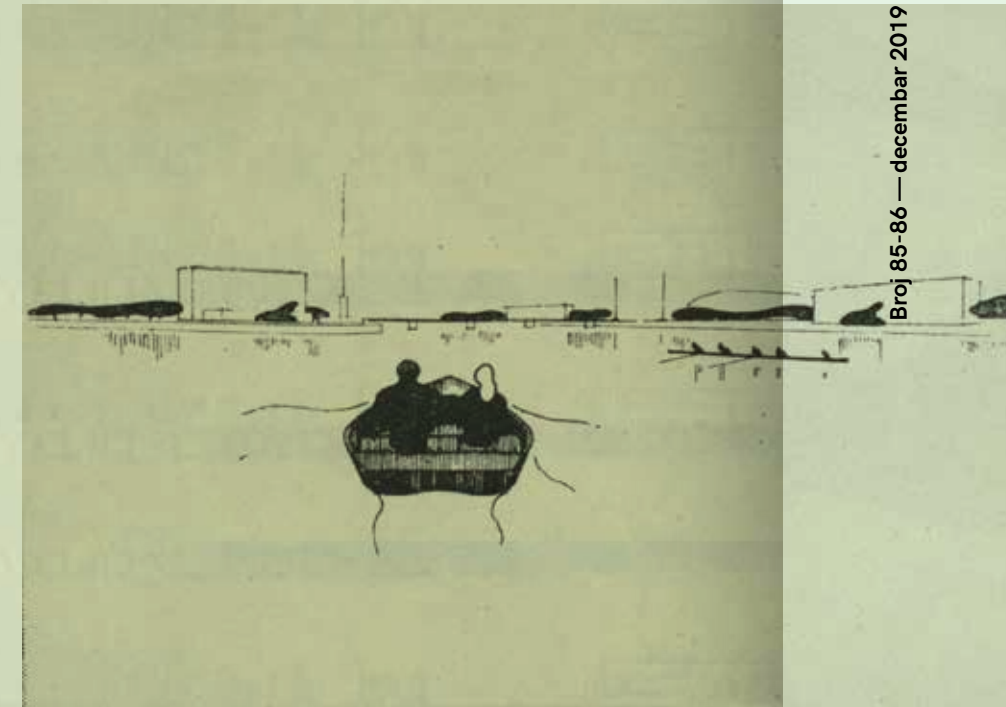

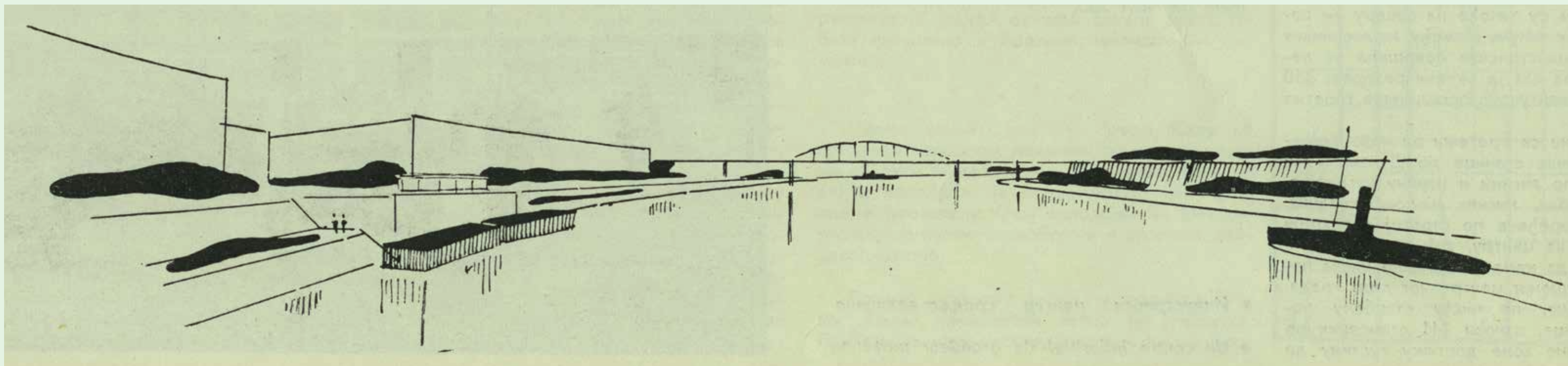
Novi glavni bulevar, javni objekti prikazani crnom bojom.

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

Veliki crtež: prikaz novog glavnog trga predviđenog planom, na mestu ukrštanja Jevrejske ulcice sa novim glavnim bulevarom.
Mali crteži: drugi prizori iz grada ilustrovani u planu.

Prizor sa Dunava ilustrovan u planu.

urbanističkom planiranju u Novom Sadu. U tom smislu predstavlja možda poslednji izdanak „stare škole“ inženjerstva koje je bilo integrisano sa umetnošću, iako se radilo o jednom sasvim modernističkom planu. I, što je još važnije, ovaj plan je na taj način pokušao ravnopravno da uvede i treću dimenziju u svoj grafički repertoar, oživevši time svoj sadržaj na najčitljiviji način, što novosadski Zavod za urbanizam kasnije nikad nije uveo kao redovnu praksu u izradi planova koji su nasledili ovaj.

Generalni plan iz 1950. godine je značajan i po jednoj metodološkoj novini: njegovoj analizi cele teritorije pokrajine Vojvodine, u trenutku kada nikakav regionalni plan nije postojao. Generalni plan Novog Sada je tako doneo svoja razmatranja perspektive razvoja kanalske, putne i železničke mreže u Vojvodini,

s obrazloženjem da ne samo da će ove mreže odrediti smernice i za razvoj Novog Sada na lokalnom nivou, nego i da će ispravnim pozicioniranjem infrastrukture u gradu doći do pravilnog razvoja okolnih naselja. Tako su ideje za novo trasiranje železničkih, putnih i kanalskih pravaca na teritoriji grada bile u saglasju sa širim teritorijalnim razvojem.

Još nešto je u ovim regionalnim razmatranjima izuzetno važno: iako se radi samo o skicama budućeg razvoja teritorijalne infrastrukture Vojvodine, one sadrže i nove veze sa okružujućim područjima, kako unutar Jugoslavije tako i prema susednim državama. Neki od železnički i putnih pravaca su iscrtani na mapi pokrajine tako da direktnije povezuju ove oblasti preko njene teritorije, umesto da služe samo lokalnom povezivanju naselja. Ovo je posebno

uočljivo ako te pravce uporedimo sa danas važećim Regionalnim prostornim planom Vojvodine (iz 2011.), koji je daleko manje ambiciozan što se tiče međunarodnog povezivanja. Njime se, osim tri autoputa koji preko teritorije Vojvodine povezuju Beograd sa tri susedne države: Hrvatskom, Mađarskom i Rumunijom, ne predviđa nikakvo novo značajnije integrisanje putne i železničke mreže Vojvodine sa svojim susedstvom. Ova situacija ilustruje koliko se drastično razlikuje vizija lokalnog pozicioniranja u međunarodnom kontekstu 1950-ih u Jugoslaviji od one koja je danas na snazi u Srbiji. Skromne skice jednog lokalnog generalnog plana iz 1950. kao što je novosadski nude međunarodnu viziju budućnosti, dok takva budućnost ne postoji u današnjim planovima.

U svakom slučaju, novosadski Generalni plan iz 1950. i njegova dosledna realizacija u prostoru čini se da predstavlja jedinstvenu epizodu urbanističkog planiranja kako za Novi Sad, tako i za širu jugoslovensku praksu, u smislu njegovih ambicija i radikalnih posledica po urbanu morfologiju grada. Koliko je meni poznato, ni jedan drugi grad u Jugoslaviji nije svoj plan iskoristio kao priliku da se potpuno „obračuna“ sa svojom nasleđenom saobraćajnom mrežom, iako je kandidata za to bilo na pretek: većina gradova je bila opterećena prostornim teretom iz 19. veka u vidu starih železničkih trasa koje su kasnije smetale razvoju tih gradova. Novi Sad je uspeo na ovaj način da potpuno preustroji svoju sliku, što je svakako potpomognuto potrebom za razvojem novih institucionalnih kapaciteta lociranih u jednom pokrajinskom centru. Na taj

način je uspeo da se pozicionira među 10 najznačajnijih urbanih centara u državi i da se sa njima meri.

Pa ipak, tako visoke planerske i graditeljske ambicije iz doba socijalističkog modernizma su obično u srazmeri sa njihovom kasnijom nepopularnošću, usled percipiranih negativnih efekata po nasleđene vrednosti gradskog prostora kada je, prekasno, sazrela svest da takve vrednosti treba čuvati bez obzira što se ne pojavljuju na radaru strogog inženjerskog razmišljanja pri planiranju. U tom smislu se ovaj plan može okriviti i za početak urbanistički kontraveznih i rušilačkih zahvata, koji je doneo mnoge diskontinuitete prostoru grada, što je rezultovalo i izvesnim negativnim imidžom urbanističke struke među građanima. Mnogi od takvih nerešenih urbanističkih tačaka i poteza

su i dalje na stolu za rešavanje, čineći Generalni plan iz 1950. i danas aktuelnim dokumentom kojim se treba baviti.

Izvor ilustracija: M. Mitrović (ur.), "Gradovi i naselja u Srbiji". Beograd: Urbanistički zavod Narodne Republike Srbije, 1953.

tekst:
Dragana Konstantinović

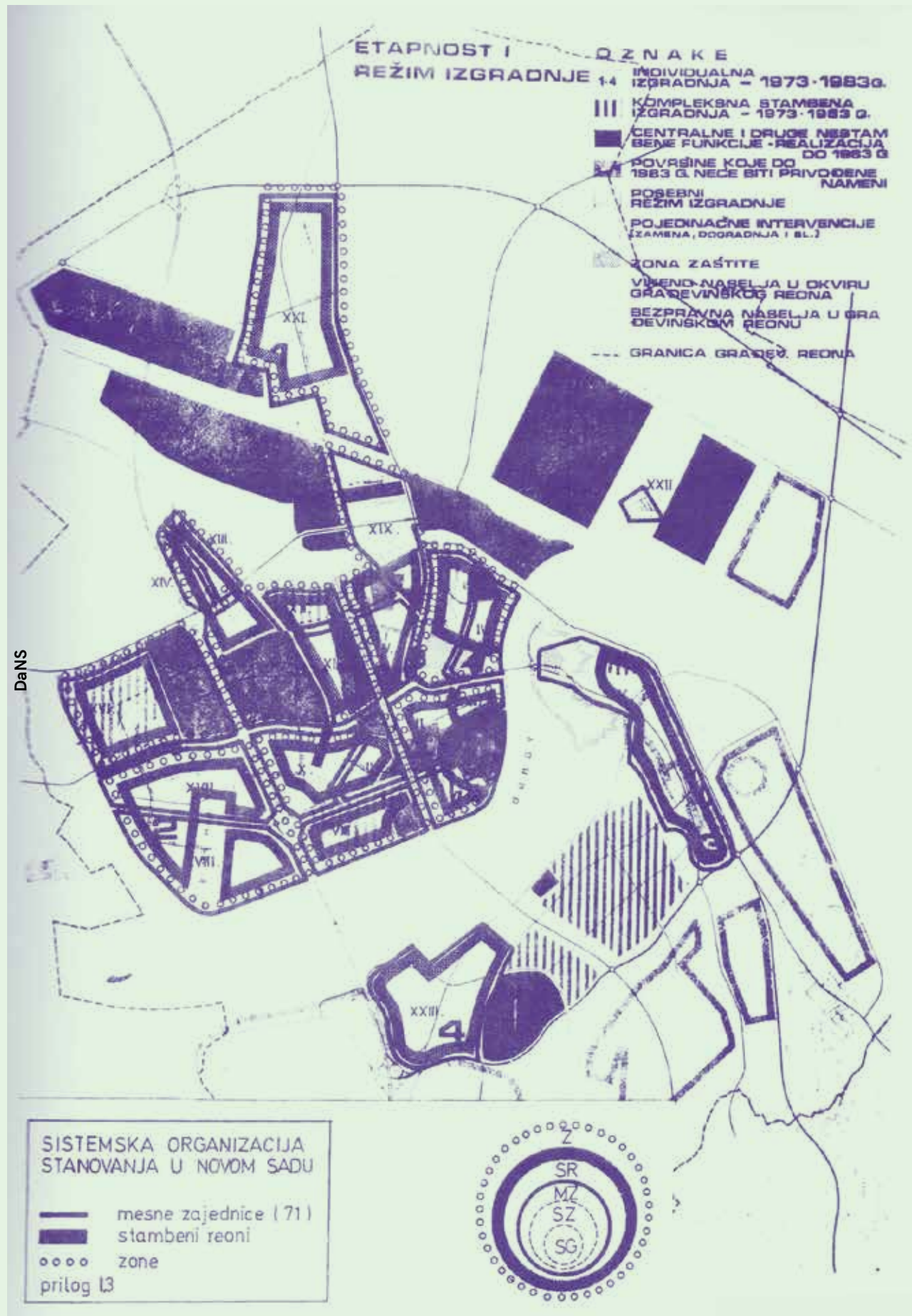
Fotografije konkursnog područja,
deo konkursne dokumentacije koju je obezbedio Urbis Novi Sad,
Zavod za urbanizam, izgradnju i stanovanje -
OOUR Institut za urbanizam, stanovanje, građevinarstvo i saobraćaj.

Mišeluk:

Zaboravljeni društveni dogovor

Krajem 70-ih godina prošlog veka, raspisan je veliki jugoslovenski anketni konkurs za prostor Mišeluka, sremske obale Novog Sada, koji je trebao da označi konačni planski prelazak grada na drugu obalu. Ovaj ambiciozni gradski poduhvat stoji u konstelaciji velikih projekata grada tih godina: izgradnje Spensa, konačne realizacije Srpskog narodnog pozorišta, početka izgradnja Novog naselja i mosta 23. oktobra, kojim je glavni gradski bulevar, paradigma gradske transformacije u moderni grad, dobio svoje ishodište na desnoj obali Dunava. Konkursni radovi, brojni referati velikog jugoslovenskog simpozijuma, prateće studije i novoformljene multidisciplinarnе radne grupe u različitim zavodima bivše zemlje, govore o ambiciji grada, zrelosti struke i društvenom kapacitetu da se pažljivo analiziraju i vrednuju sve ravni formiranja novog naselja, na temeljima samoupravnog jugoslovenskog društva.

Konkurs i planovi za Mišeluk otvorili su nova pitanja jugoslovenske arhitektonske prakse, postmoderne urbanističke kritike i implementacije osvojenih društvenih standarda u gradski prostor. U stvarnosti, međutim, ovaj prostor ostao je fragmentisan obronak, sa ilegalnom izgradnjom po svojim atraktivnijim obodima, i sa generičkim aktuelnim planovima koji se oslanjaju isključivo na građevinske resurse, koeficijente i procenete. Priča o Mišeluku jedna je od poslednjih urbanističkih priča iz vremena „jugoslovenskog optimizma“.

DaNS

Sistemska organizacija stanovanja prema u Novom Sadu, na kojoj je prostor Mišeluka označen kao zona kompleksne stambene izgradnje 1973-1983. godine (izvor: Parametri i kriterijumi za planiranje i programiranje stambenih naselja, Beograd 1977.)

Uporedni prikaz varijante prostornih rešenja Mišeluka iz 3 nagrađena konkursna rada. Izvor: „Mišeluk, programska osnova“, RO Urbis, OOUR Urbanizam, Novi Sad, 1982.

Na veliki jugoslovenski urbanistički konkurs za Mišeluk, raspisan januara 1979. godine, prispelo je 22 rada, od kojih je 18 ušlo u razmatranje žirija. Raspis konkursa i politike koje su ga anticipirale odražavale su jedinstvo i odlučnost grada, građana i najrazličitijih samoupravnih interesnih zajednica da postignu *društveni dogovor*¹, te podrže, omoguće, ali i finansiraju, izgradnju novog, modernog naselja, na desnoj obali Dunava. Ideja o konceptualizaciji

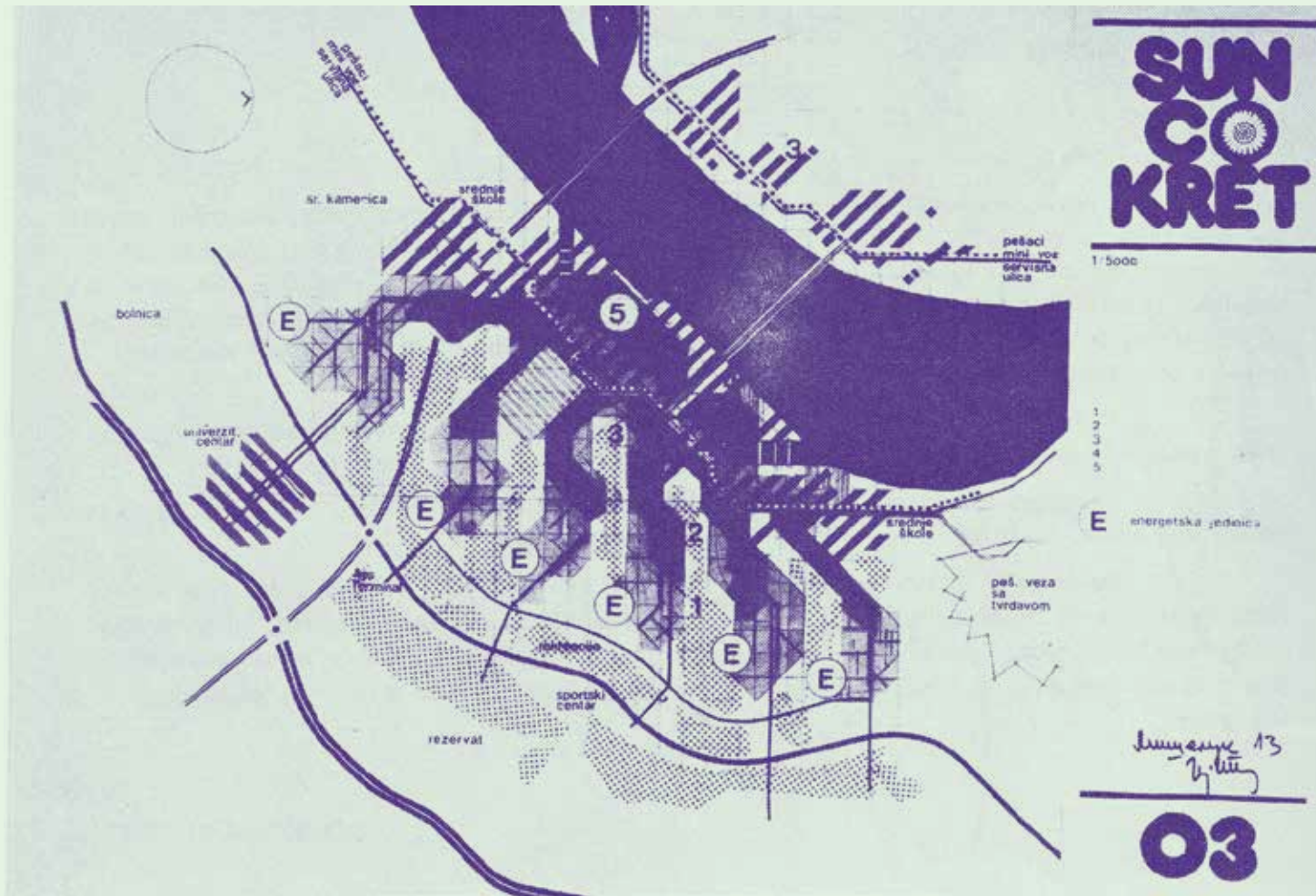
¹ Društveni dogovor o planiranju i izgradnji „Mišeluka“, od 22. jula 1980. Definiše prava i obaveze svih potpisnika ovog dokumenta u vezi s realizacijom projekta

„velikog Novog Sada“, grada kroz koji protiče reka Dunav, shvaćena je i kao prilika da se označi „kvalitativno novi momenat“, te da se „još potpunije izraze i ostvare bitni elementi (...) samoupravnog socijalističkog društva i stvaralačke inicijative i mogućnosti radnih ljudi i građana Novog Sada“. Ovo traženje prostorne strategije i modaliteta takvog razvoja, što će konkurs i pokazati, dešavalo su u trenutku kada su jugoslovenske urbanističke tehnike, brojni Zavodi, planeri i urbanisti, akumulirali dovoljno profesionalnog kapaciteta za realizaciju novih urbanističkih koncepcija, koje su sazrevale u posleratnoj urbanističkoj praksi na temeljima Atinske povelje, ali sada već i njene postmoderne kritike.

Pažljivo koncipiran žiri konkursa – složen, multidisciplinarn i jugoslovenski – nagradio je šest radova, koji su imali kvalitete za dalju analizu, elaboraciju i implementaciju u urbanističke planove².

² Kompletan spisak nagrađenih radova i učesnika je dat na kraju teksta.

Ono što je bila velika novina konkursa jeste zahtev raspisivača da se konkursom razmotre osnove naselja u vrlo širokom okviru – od socijalno-ekonomskih pretpostavki njegovog razvoja, koncepcije centralnih funkcija i njihovog odnosa prema Novom Sadu, standardnih saobraćajnih i morfoloških strategija, preko pitanja identiteta naselja, pristupa i modela društvene integracije, društvenog standarda, socijalne interakcije i njenih suštinskih, prostornih implikacija. Ovakva postavka konkursa podrazumevala je okupljanje složenih timova, čiji su članovi bili planeri, arhitekte, saobraćajni i građevinski inženjeri, ali i sociolozi, ekonomisti, pravnici, čime je demonstriran stav da je urbanizam interdisciplinarno polje, a ne tehnika, oslonjen na realne razvojne procese koji ga određuju. Njihovi odgovori bili su grafički, ali i tekstualni elaborati kojima su argumentovane programske osnove predstavljenih koncepcija. Ovih šest radova, njihovi doprinosi i stavovi, postali su deo javne i stručne debate, na izložbi, ali i Simpozijumu, početkom 1980. godine, koji je usledio na predlog, i u organizaciji članova Žirija.

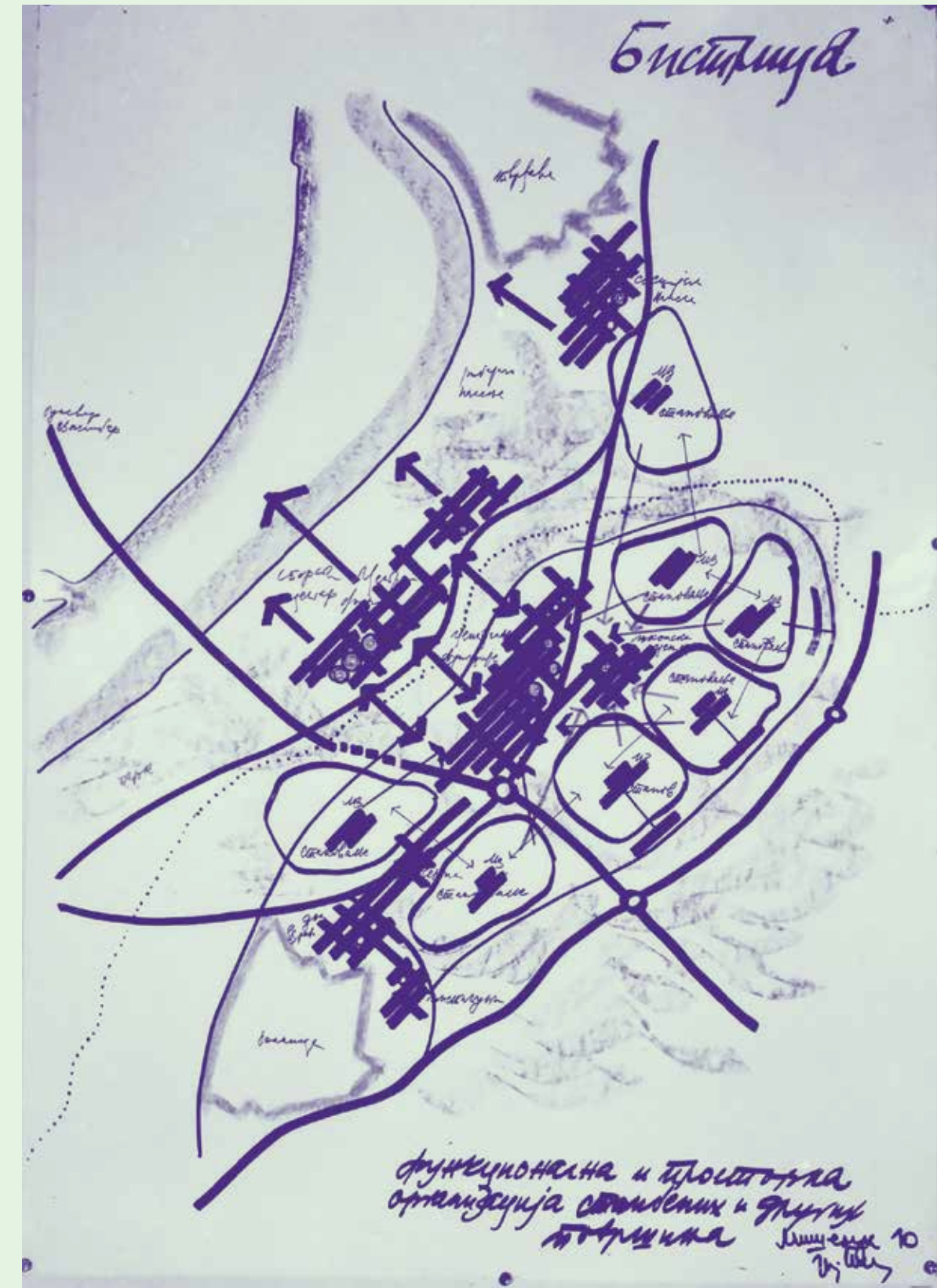
Konkursni rad „Suncokret“ (Konkurs za urbanističko programsko rešenje zone „Mišeluk“ u Novom Sadu - katalog konkursnih radova).

Program Simpozijuma, koji je nazvan *Koncepcijska pitanja planiranja naselja socijalističkog društva na primeru izgradnje naselja „Mišeluk“ u Novom Sadu*, veliki broj učesnika, kao i zastupljenost različitih sredina jugoslovenskog prostora, govore o potrebi razvijanja generalnog dijaloga na temu daljeg razvoja jugoslovenskih gradova. Kao fundamentalne teme uspostavljaju se, slično kao i u raspisu konkursa, suštinske koncepcije i stavovi struke prema ciljevima razvoja društva i njegovog preobražaja u razvijenu, socijalističku samoupravnu urbanizovanu zajednicu, i kao posledicu: novo, visoko-standardno, adekvatno prostorno programsko rešenje. U tom kontekstu, referati donose, a čini se još više tematizovani okrugli stolovi, tragove i nagoveštaje novih pravaca razvoja struke, grada, ekonomije i društva.

Osnove dalje razrade projekta za prostor Mišeluka predstavlja nekoliko izuzetnih studija koje analiziraju različite aspekte urbanog razvoja: stanovanje, vanstambene sadržaje, društvene tokove, a koje će voditi Živojin Karapešić, rukovodilac konkursnog tima „Za Mišeluk“, koji je nakon drugog konkursnog kruga proglašen za porednika. Ove studije, slično konkursnim radovima koji su prethodili, uspostavljaju, možda po prvi put, standarde združenog fizičkog i društvenog planiranja, koje, kako navodi Karapešić, u jugoslovenskoj urbanističkoj praksi nije ni postojalo, jer se nije ni razvilo. Tako se, „u odsustvu društvenog, fizičko planiranje (neminovno) izobličilo“, jer se zu nekim prilikama nametalo kao zamena za društveno, a u drugim odbijalo da se bavi dimenzijama društvenog, zato što je

ona izvan užeg delokurga fizičkog.³ Zato, osnovnu koncepciju razvoja budućeg naselja čini upravo sinteza društvenog i prostornog, kroz prostorno-programsku specijalizaciju na tri celine: „(1) prostore za osnovnu reprodukciju i rekreaciju ljudi i primarnih grupa (domaćinstava), (2) prostore za proizvodnju roba (i usluga i informacija), (3) prostore za komuniciranje i razmenu (roba, usluga i informacija).“⁴ Ova specijalizacija čini osnovu programski heterogenog naselja, koje se ne razvija na temeljima moderističkog zonia i programske koncentracije, nego disperzije, kombinovanja i prelivanja osnovnih

- 3 Modeli stanovanja u zoni Mišeluka (grupa autora), Projektburo, Beograd, 1982, str.35.
- 4 Vanstambeni sadržaji na Mišeluku, Projektburo, Beograd, 1982, str. 3.

Konkursni rad „Bistrica“ (Konkurs za urbanističko programsko rešenje zone „Mišeluk“ u Novom Sadu - katalog konkursnih radova).

Konkursni rad „Za Mišeluk“, odabran za pobjednika drugog kruga konkursa (Konkurs za urbanističko programsko rešenje zone „Mišeluk“ u Novom Sadu - katalog konkursnih radova)

Konkursni rad „Proces“ (Konkurs za urbanističko programsko rešenje zone „Mišeluk“ u Novom Sadu - katalog konkursnih radova).

ljudskih potreba za stanovanjem, radom i socijalnim životom, odnosno njegove pune realizacije kao čoveka i čoveka-specijaliste. Kao što je i sam konkurs zahtevao razmatranje konteksta realizacije naselja u smislu društveno-ekonomskih odnosa, tako i studija koja se dalje bavi osnovama njegove stvarne konceptualizacije to postavlja na osnovama već tada evidentnih promena u društvu: procesa progresivne informatizacije društvene reprodukcije, za koje pretpostavlja da će biti „osnovno obeležje našega (20.) veka.“⁵ Ovo je posebno zanimljivo analizirati iz savremene perspektive, kada gotovo 40 godina kasnije, u aktuelnim tokovima razvoja Novog Sada, u kojem sad već visoko razvijena „informatizacija“ čini, moguće je, najvitalniju privrednu gradnju razvoja grada, ovaj potencijal za razvoj novih urbanističkih koncepcija i strategija i dalje nije prepoznat.

Osnovu predviđanja dinamike razvoja naselja predstavlja analiza regionalnog područja i njegovih razvojnih tokova, čiji se podaci, u smislu porasta broja stanovništva, privrednog potencijala i gravitacija područja razmatra kroz primenu softvera(!) razvijanih za tu vrstu obrade podataka. Zanimljivo je videti da je na osnovu vrlo povoljnih i krajnje optimističnih razvojnih procesa u Vojvodini predviđanje softvera za porast stanovništva Novog Sada za 2000. godinu iznosi 450.000 stanovnika⁶.

Stambena zajednica novog koncepta grada smanjena je na 2-6.000 ljudi, kao kvantitativna i kvalitativna izmena dotadašnje urbanističke prakse. Stambeni sadržaji analiziraju se na svim ravnima neophodnim za uspostavljanje suvislog koncepta razvoja društvene i fizičke strukture - od urbane morfologije, razmatranja tipova stambene izgradnje, do modela njihove realizacije, takvog da se u svakoj fazi formiranja naselja uspostavlja minimalni standardi života. U pogledu standarda životnog prostora, možda je najindikativnija veličina modelskog stana projektovana na 90m² bruto površine, što svakako govori o

⁵ Isto, str. 4-5.
⁶ Isto, str. 77.

društvenoj ambiciji, ali i kapacitetu da takve stambene prostore i ostvari.

Poseban deo istraživanja posvećen je „formi grada“ i utvrđivanju jasnog stava o identitetu ovog dela novosadske urbane sredine, kao jedinstvene i promišljene, podržane odlukom da se „na prostoru gde je priroda naklonjena urbanom dinamizmu u nju ne utiskuje nasilni geometrizam“⁷, te da se praksa udalji od velikih i radikalnih gestova prethodne epohe. Ostvarivanje urbanih vrednosti, akcenata, repera i kvaliteta koridora oslanja se na zaključke kritičkog promišljanja dotadašnjih ostvarenja, ali i ostvarivanjem savremenih tendencija u urbanoj praksi, koja je duboko obeležena postmodernom kritikom i uspostavljanjem novog odnosa ka tradicionalnim vrednostima grada. Generalni kvalitet ovih studija, njihova višedimenzionalnost, metodološka raznovrsnost i doprinos teorijskom razvoju nove urbanističke misli dodatno podcrtavaju izvanredan kvalitet urbanističke prakse i njenih tadašnjih aktera.

Zaključci konkursa i studija za Mišeluk našli su svoje mesto u planskim dokumentima, ali nikad u stvarnoj i legalnoj realizaciji. Ovaj prostor, koji je dugo u planovima „čuvan“ kao „rezervat za usmerenu stambenu izgradnju“ nije doživeo sudbinu gradske zajednice koja se razvijala u istom vremenskom okviru - Novog naselja. Razlog tome leži možda u nepremostivom „prelasku“ preko Dunava, ili jednostavno preintenzivnoj anticipaciji savršenog samoupravnog grada, nove urbanističke paradigme, na temeljima nadolazeće postmoderne misli. Fragmenti realizacije po obodima obuhvata svedoče o sasvim drugačijim urbanističkim praksama - neplanskoj, ilegalnoj izgradnji, ali i trajnoj uzurpaciji i privatizacije obale, kojom se naselju ukida značajn deo njegovog potencijala. Plan Mišeluka ostaje kao svedočanstvo „jugoslovenskog optimizma“, sna o „gradu na četiri sprata“, sjajne i zrele urbanističke misli, ekonomskog poleta, i vremena velikih društvenih projekata novosadske sredine.

⁷ Isto, str. 169-170.

Uredništvo se zahvaljuje Olgi Marinčić, Draganu Marinčiću, Vladimiru Mitroviću i Biljani Pavlović na ustupljenom materijalu i informacijama.

Nagrađeni konkursni radovi i njihovi autori:

Bistrica - Popara Dragan, Prodanović Dušan, Čepić Branko, Radosavljević Dušan, Kaluđerski Siniša, Koković Dragan, Jovanović Slobodan, Pavlović Đorđe, Pjanjić Ljubinka, Pajvančić Mirjana, Stanulović Mila, Mičić Dragoslav, Obrovski Vladimir, Flašar Aleksandar, Radović Ranko, Pečić Miodrag, Dimitrijević Arsa, Stanojević Fuada, Živković Miodrag, Satarić Miljko, Soldatović Jovan i Ninić Jelena.

Suncokret - Gaković Bratislav, dipl. ing.arh, Stamenović Dragan, aps.arh, Ristić Snežana, aps.arh iz Beograda i saradnici Borut Vild, akad.slikar i Ružica Božović, aps.arh.

Sadik - Milan Prodanović, dipl.inž.arh, dip.T.P, (generalno urbanističko rešenje, Urbanistički projekt, "Centralitet", "Urbanitet"), mr Sonja Prodanović, dipl.inž.arh. (Sinteza i obrada urbanističkog programa novog naselja), Natko Marinčić, dipl.inž.arh. (Arhitektonsko oblikovanje, ambijentalni dizajn), Miodrag Vujošević, dipl.ecc. (institucionalni i teoretski razvoj naselja), Olga Marinčić, dipl.ing.hort, (konceptija i plan ozelenjavanja), dr Nada Milašin, dipl.inž.tehn. (Energija u naselju, Reciklaža), prof. John Musgrove, A.R.I.B.A. (London), konsultant (Konceptualne osnove razvoja urbane sredine); prošireni tim za diskusije: Lina Vušković-Dundzski, dipl.biol., Zlata Jarić, dipl.ing.arh. i mr Petar Badovinac, dipl.ing.arh; tehnička pomoć i saradnja: Gordana Babić, stud.arh, Dušan Srblijan, stud. arh., Bratislav Tošković, stud.arh, i Radmila Matović, daktilograf.

Za Mišeluk - sociološki pristup: mr Dušica Seferagić; ekonomski pristup: dr Gabrilo Mihajević; zaštita nasleđa i prirodne sredine: Miomir Petrović; prostorno rešenje: arh. Živojin Kara-Pešić, arh Aleksandar Drndarski, koautor: arh.Mirko Radaković, saradnja: Jovan Ristić i Dragana Hrnjak, saradnja na opremi: Zoran Đorđević, Milan Pridraški i Darinka Stanikić; dizajn i koordinacija: Hadži-Pešić Miodrag; saobraćajni pristup: ing.Ratomir Vračarević i ing. Vladimir Depolo, saradnja: Radmila Radević; rukovodilac tima - arh.Živojin Kara-Pešić.

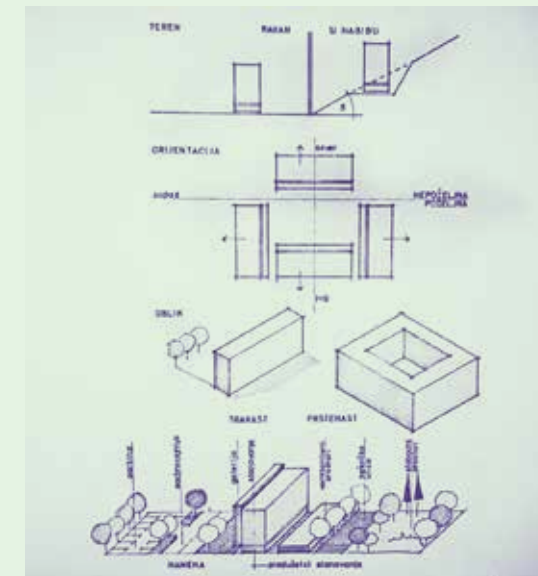
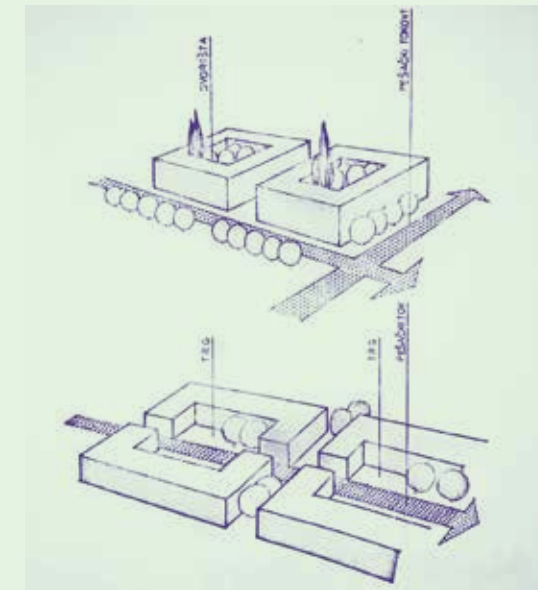
Proces - Janić Predrag, arhitekta; Karolić Ratko, arhitekta i Mladenović Dimitrije, arhitekta; saradnik Mijić Đorđe, stud.arh; foto dizajn: Miladinović Momčilo.

124557 - nosilac zadatka: Delalle Radovan, dipl.urb.IUUP; koautor: Tepeš Ištvan, dipl.ing.arh; koautor za sociološki pristup: Lay Vladimir, dipl.soc; koautor za promet: Bilić Tomislav, dipl.građ.ing; koautor za urbanu

Temat: Planiranje modernog Novog Sada

opremu i vizuelne komunikacije: Kritovac Fedor, dipl.ing.arh; saradnici: Filajdić Branka, dipl.inž.građ, Roco Mišo, kand.arh. i Tonković Ivan, stud.arh; fotografije: Pandelak Tomislav; maketa: Kovačević Boro.

Spisak učesnika nagrađenih timova preuzet je iz Informacije o sprovođenju opštejugoslovenskog konkursa za urbanističko-prograsko rešenje zone Mišeluk u Novom Sadu, iz oktobra 1979. godine

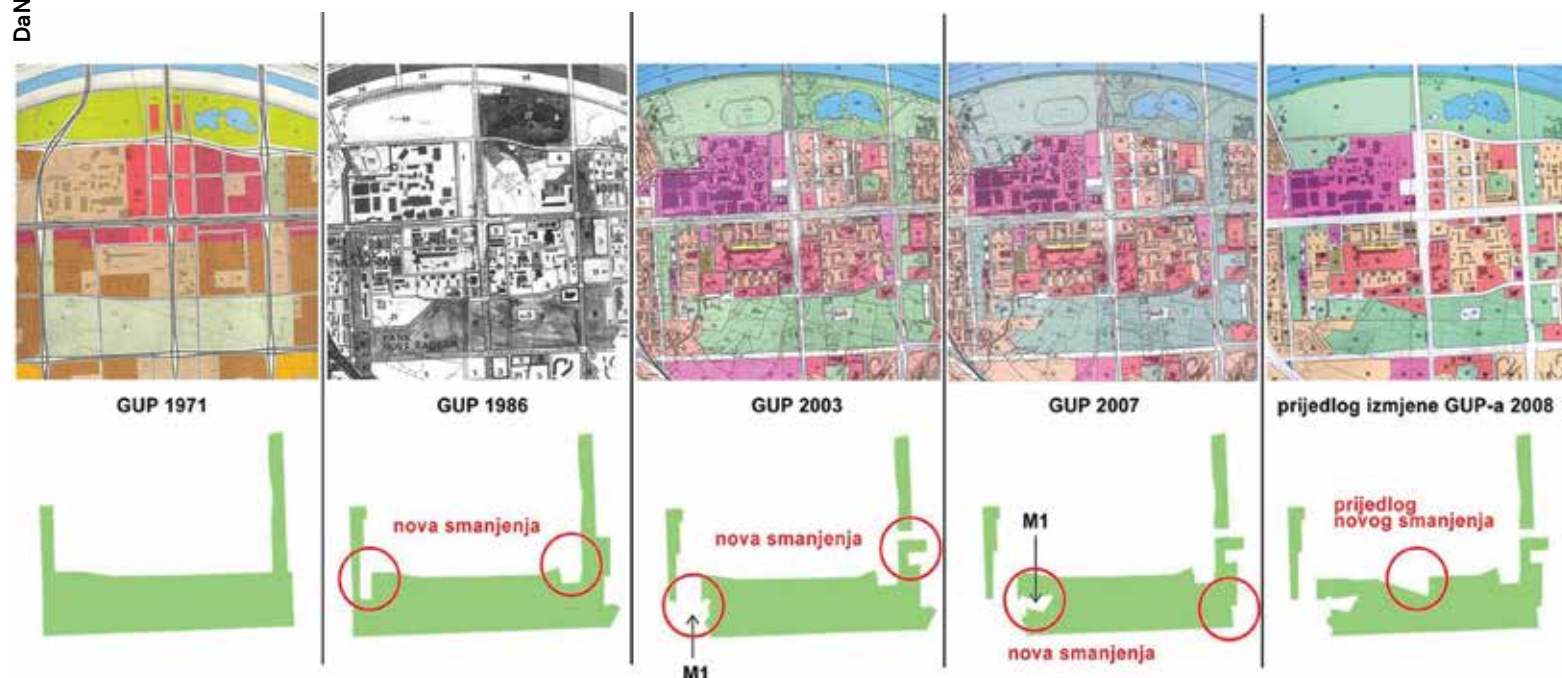
Grafička diskusija elemenata modela (Modeli stanovanja u zoni Mišeluka, 1982.).

tekst:
Ivan Križić,
Društvo arhitekata
Zagreba

Napomena za ilustracije:
Prikazi s predavanja
prof. Jasenka Horvata,
kolegij Urbanizam III,
ak.god. 2010./2011.

Vrijeme je za novi generalni urbanistički plan

DaNS

Prikaz smanjenja površine „Plave potkove” - urbanističkog poteza javnih parkovnih površina Novog Zagreba - prikaz s predavanja prof. Jasenka Horvata, kolegij Urbanizam III, ak.god. 2010./2011.

Definicija riječi generalan dolazi od latinske riječi *generalis*, što znači prirodan, opći (Prema Hrvatskom jezičnom portalu). U svojoj definiciji, ovaj pridjev, upućuje da se imenica, koja se nalazi uz njega, odnosi na nešto što je općenito, što nije posebno ograničeno ili specificirano. Tijekom zadnjih desetak mjeseci, koliko je u središtu zbivanja Generalni urbanistički plan Grada Zagreba, pojam *generalni* je često korišten potpuno oprečno toj definiciji. Problem leži i u činjenici što se pridjev generalni, koristi uz sintagmu *urbanistički plan* koji se po svojoj definiciji odnosi na nešto konkretno, nikako opće - definiranje strukture i namjene nekog prostora. I dok je pojam Generalni urbanistički plan (GUP) Zakonom jasno određen i nedvosmislen, to odmicanje od pojma *generalno* prema pojmu *urbanistički plan*, za Grad Zagreb, dovelo je do činjenice da je GUP dokument koji unutar Odredbi za provođenje pokušava riješiti probleme baš svake parcele, pri tome sadržavajući tristotinjak različitih iznimki i otvarajući prostor za različite interpretacije. Činjenica je i to, da se svakom izmjenom i dopunom GUP-a, sve više smanjuju, dugi niz godina čuvane, javne parkovne površine i površine za sport i rekreaciju.

Činjenica je i da stručne pretpostavke za određene odredbe unutar GUP-a, nisu adekvatne, često su zastarjele ili s potpuno pogrešnim pretpostavkama i zaključcima. U konačnici takva situacija, potpomognuta lošim zakonodavstvom, dovela je i do konačnog pokušaja preuzimanja kompletnog sustava prostornog uređenja od strane politike, što prekida uspješan kontinuitet razvoja grada Zagreba.

Grad Zagreb kroz stoljeća

Počevši od sredine 19. stoljeća, Grad Zagreb sustavno se razvijao kroz kontinuitet različitih regulatornih osnova, planova regulacije i programa razvoja. Postepeno se spuštajući s brežuljaka Kaptol i Gradec i po uzoru na Austro-ugarske gradove, razvijao se kroz blokovsku strukturu u današnji Donji grad šireći se južno do pruge, a nakon toga dalje prema istoku i zapadu. 30-tih godina, Generalni regulacioni plan za Zagreb definirao je razvoj grada južno od pruge, s jasno naglašenim konceptom centralne i dvije radialne, istočne i zapadne osi. Poslije II svjetskog rata, grad prelazi Savu te se događa ubrzani razvoj i rast, što u konačnici kulminira 80-tih godina kada grad dolazi do svojih, manje ili više, sadašnjih gabarita. Posljednji veliki, generalni plan, grad Zagreb doživio je početkom 70-tih godina prošlog stoljeća kada je na temelju Programa razvoja zamišljena i postavljena osnova i za današnji GUP. Posebnost promišljanja tog plana bila je i u sugeriranju nužne decentralizacije grada stvaranjem nekoliko podcentara, kako bi se maksimalno minimizirao utjecaj linearne izduženosti grada, na svakodnevno funkcioniranje, prvenstveno na promet. Nažalost, ni do danas nismo doživjeli punu realizaciju te ideje, a recentnim pokušajima transformacije prostora Zagrebačkog Velesajma i Hipodroma u prostor mješovite namjene, vidimo potpuno ignoriranje takvih koncepta.

Tijekom svih tih godina, a prateći sve regulatorne osnove i planove razvoja, grad Zagreb doživljavao je rast broja stanovnika. 1921. godine je imao oko 108.000 stanovnika, 1971. oko 415.000 stanovnika, 1981 oko 850.000 stanovnika (unutar 10

godina više nego dupli broj stanovnika) da bi sve kulminiralo 1994. godinom kada je grad imao blizu milijun stanovnika, nakon čega je slijedio pad. Prema zadnjim popisima stanovništva, grad Zagreb se stabilizirao na oko 750.000 - 800.000 stanovnika.

Promatrajući ovo kretanje broja stanovnika, potpuno je jasno zašto se tijekom vremena događalo da puni potencijali određenih generalnih i regulacijskih planova nisu iskorišteni, te su određeni prostori, kao što su Trnje, Kruge, dijelovi Trešnjevke, područja Dubrave, Sesveta, dijelovi Novog Zagreba, ostali nedovršeni. Osim toga, ostali su i veliki prostori nekadašnjih industrijskih pogona, Gredelja, Zagrepčanke, Badela, Zagrebačkog Velesajma i drugih, koji unatoč infrastrukturi i dobroj prometnoj povezanosti, do danas nisu doživjeli kvalitetne transformacije i urbane preobrazbe.

Očigledni su problemi i za očekivati je bilo da ćemo u 21. stoljeće, ili barem na pragu trećeg desetljeća 21. stoljeća, imati jasnu viziju rješavanja svih ovih i mnogih drugih problema. Umjesto vizije, doživjeli smo pokušaj okretanja prema *Orijentu*.

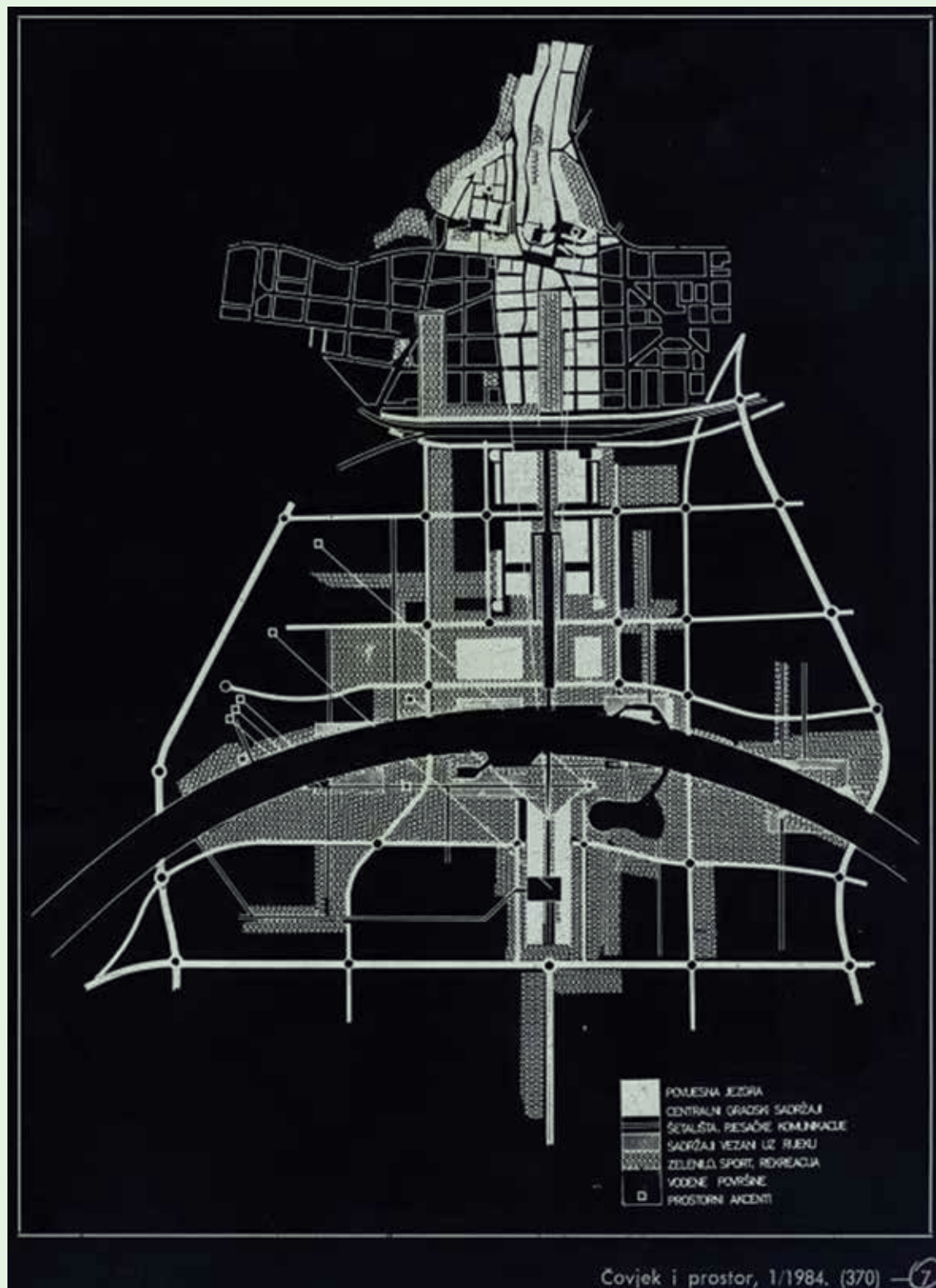
Okretanje prema Orijentu

Inspiraciju za svoj razvoj, grad Zagreb, crpio je iz zapadnih i srednje-europskih kulturnih krugova. Zbog toga je, kao najveća pljuska odjeknuo javni poziv, a onda i odabir najboljeg ponuđača za projekt transformacije prostora Zagrebačkog Velesajma i Hipodroma u „Zagrebački Manhattan”. Ignorirajući sve do tada započete postupke kroz Strateški projekt Zagrebačkog Velesajma, gradu Zagrebu nametnuta je nova, potpuno netransparentna ideja, izgradnje poslovno stambenog „grada u gradu” po uzoru na gradove arapskog svijeta. Ideja je to, koja vuče paralele s potpuno neuspješnim projektom u Beogradu - Beograd na vodi.

Iz prvih skica planiranog zahvata, jasno je bilo vidljivo kako je planiran izvan svakog konteksta zagrebačkog okruženja, a za realizaciju te ideje stručne službe i gradska vlast, bili su spremni na grubo kršenje strukovno usvojenih i vrijednih načela donošenja prostornih planova, a i dobrog dijela zakonskih procedura, što se u konačnici očitovalo u prikazu izmjena i dopuna GUP-a u lipnju 2019. godine. Hipodrom je proglašen *exHipodrom*, a Zagrebački Velesajam *exVelesajam*, a uvedena je mješovita namjena koja u promišljanjima tog centralnog prostora Novog Zagreba nikada nije bila opcija. Prostor je to koji je zamišljan kao novi podcentar grada. Podcentar koji će težište funkcioniranja grada premjestiti južnije od zone *Zelene potkove*, gotovo u geometrijsko središte grada. Takav grubi pokušaj negiranja dugogodišnjeg promišljanja i čuvanja prostora za najveću moguću društvenu korist rezultiralo je sinergijskim odgovorom cjelokupne stručne, ali i opće javnosti.

Reakcija stručne i opće javnosti

Detaljnijom analizom konačnog prijedloga postalo je jasno kako je veliki broj odredbi uvelike promijenjen u odnosu na javnu raspravu, a neke odredbe, kao što je odredba o izradi UPU Novi Novi Zagreb, ubačene kao potpuno nove. U tom konačnom prijedlogu pojavio se i Nacionalni stadion. Pojavila se

Čovjek i prostor, 1/1984. (370) — 7

Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, 1982., R. Mišćević, Lj. Mišćević, I. Petani

Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, 1982., Ž. Čidić, I. Šojat, V. Uhlík, D. Vrcan

Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, 1982, M. Hržić, Z. Krznarić, D. Mance

mogućnost gradnje gradskih vila, „po uzoru na stare zagrebačke gradske vile“, u preostalim džepovima zelenila po obroncima Medvednice. Pojavila se mogućnost gradnje podzemnih garaža u gotovo svim blokovima Donjeg grada, s naglaskom na prioritet za dvije javne gradske garaže, ispod Dolca i na Šalati, te ukinuo se cijeli niz Urbanističkih planova uređenja, Gradskih projekata itd. Sve se to pojavilo bez bilo kakve jasne i argumentirane stručne podloge koja bi jasno i nedvosmisleno sugerirala opravdanost tih prijedloga.

U narednih nekoliko mjeseci, pod utjecajem argumentacije struke, opća javnost je polako uviđala razmjere potencijalne štete koja proizlazi iz takvog procesa donošenja prostornog plana. Kako bi jasno dali do znanja da ne prihvaćaju nametnuto, na ponovljenu javnu raspravu, građani grada Zagreba uputili su preko 30.000 primjedbi. Među svim tim primjedbama bile su i primjedbe stručne javnosti koje su jasno i nedvosmisleno argumentirale sve probleme predloženih izmjena i dopuna.

Ključni problemi prijedloga izmjena i dopuna GUP-a

Tijekom ponovljene javne rasprave, sa stručnog stajališta, iskristaliziralo se nekoliko ključnih problema prijedloga izmjena i dopuna GUP-a. Prvi i najveći problem, a koji nije ispravilo ni Ministarstvo graditeljstva, je grubo kršenje zakonskih procedura i donošenja prijedlog izmjena i dopuna koje su, prema ocjeni cjelokupne stručne javnosti, neusklađene sa Zakonom o prostornom uređenju i planom višeg reda, Prostornim planom Grada Zagreba.

Drugi problem je pokušaj ignoriranja temeljnih načela prostornog uređenja, između ostalog i načela uvažavanja znanstveno i stručno utvrđenih činjenica i načelo javnosti i slobodnog pristupa podacima i dokumentima značajnim za prostorno uređenje. Pokušaj transformacije ključnih područja grada nakon javne rasprave te nemogućnost uvida u stručne podloge, kao preduvjete za donošenje određenih odluka, odraz su tog problema.

Treći problem odnosi se na cijeli niz problematičnih stručnih odluka na koje smo kao stručna javnost i te kako pozvani upozoriti. Stručno je potpuno neutemeljeno donijeti odluku o mogućnosti gradnje podzemnih garaža u Donjem gradu u gotovo svakom bloku, a bez prethodno donesene cjelokupne prometne studije Grada Zagreba u kojoj bi se analiziralo potencijalno dodatno opterećenje Donjeg grada kolnim prometom. Isto tako stručno neutemeljeno je donijeti i odluku o gradnji Nacionalnog stadiona na području Blata bez ozbiljne stručne studije koja bi definirala potrebe, kapacitet, lokaciju i u konačnici korisnike tog budućeg glavnog nogometnog stadiona u Gradu Zagrebu. Ukinuta je obaveza provedbe cijelog niza javnih arhitektonsko-urbanističkih natječaja kao ključnih nositelja novog sustava kulture građenja.

Vrhunac svih problema u procesu donošenja ovih Izmjena i dopuna GUP-a dogodio se u trenutku kada je ovaj GUP postao moneta u političkoj trgovini. Dokument koji bi trebao biti generalni, odraz vizije, postao je predmet političkog prepucavanja i nadmudrivanja, do te razine da su si gradski zastupnici u

jednom trenutku dali za pravo mogućnost flomasterom prekrajati plan namjena, u većini slučajeva pretvarajući javne i zelene površine u stambene i mješovite. Bio je to konačni dokaz potpune urušenosti sustava prostornog uređenja. Srećom, utjecaj stručne i opće javnosti bio je dovoljno značajan, da i u takvoj „trgovini“ donošenje GUP-a bude preskupa akvizicija. Izmjene i dopune GUP-a još nisu donesene.

Vrijeme je za novi generalni i urbanistički plan

Za donošenje novog generalnog i urbanističkog plana Zagreba potrebno je ostvariti niz preduvjeta. Ti preduvjeti su prvenstveno promjena zakonodavnog okvira i izrada novih stručnih podloga koje će potvrditi zajedničku viziju razvoja grada u 21. stoljeću.

Zakonodavni okvir nije dovoljno dobar da bi prostor zaštitio od ovakvih pokušaja devastacije. Zbog toga je potrebno ponovno promisliti cijeli sustav i jasno ga reprogramirati, jasno razdvajajući strateško i provedbeno planiranje.

Unutar tako stvorenog zakonodavnog okvira biti će jednostavnije i promišljati viziju razvoja grada u 21. stoljeću. Grad Zagreb je stabilizirao broj stanovnika na oko 750.000 do 800.000, a sve demografske studije govore o tome kako će tako ostati i u budućnosti. U viziji razvoja grada to je broj stanovnika za kojeg nema potrebe širiti građevinske zone, pogotovo ne na štetu javnih i zelenih površina. Potrebno je daljnje promišljanje stvaranja podcentara koji će rasteretiti grad od prevelikih dnevnih migracija. Potrebno je svakako promišljati mogućnosti potpunog rasterećenja Donjeg grada od kolnog prometa uz razvoj nove javne prometne mreže koja će potvrditi novu policentričnost. Nova vizija razvoja grada trebala bi uvažavati i stručne i znanstvene spoznaje o klimatskim promjenama, zaštititi okoliša, obnovljivom korištenju energije, budućnosti prometa s naglaskom na autonomiji, novim gospodarskim i poslovnim trendovima unutar kojih bi se grad Zagreb mogao prepoznati kao jedan od ključnih europskih, ali i svjetskih centara. Kroz novi generalni razvojni plan i urbanističke planove potrebno je redefinirati i mrežu javnih i društvenih sadržaja, javnih parkovnih i sportsko-rekreativnih zona kako bi se ostvarila visoka razina ugodnosti življenja u svim dijelovima grada. Potrebno je revidirati i donijeti nove stambene politike, konačno donijeti i stav prema rijeci Savi, gradskom stadionu, novim strateškim javnim i društvenim sadržajima kao što je nacionalna opera i sl. Na poslijetku, potrebno je donijeti konačni stav i uspostaviti jasne odnose prema cijeloj Zagrebačkoj metropolitanskoj regiji.

Sve ovo, potrebno je donijeti u otvorenom javnom dijalogu i na stručno i znanstveno dokazivim argumentima, kako bi napokon ostvarili novi rast i razvoj najmlađeg glavnog grada Europske unije.

Post Factum

Na sednici zagrebačke Gradske skupštine, održane 11. januara 2020. godine, glasovima 18 odbornika za, a 31 protiv, donesena je odluka o odbacivanju Izmjena i dopuna GUP-a.

tekst i foto:
Nebojša Čamprag

Frankfurt na Majni: Od poslovne metropole do „grada za svakoga“

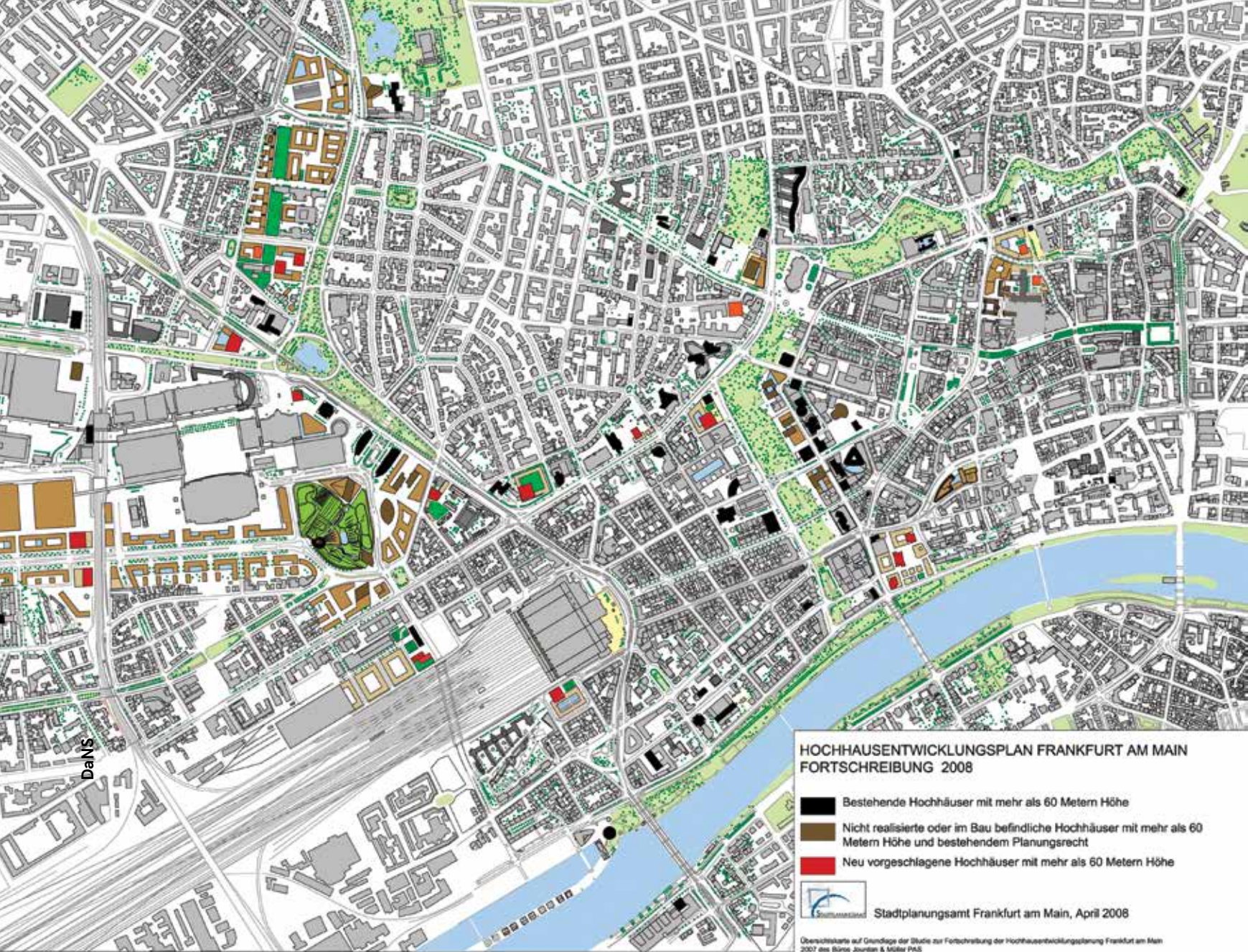
Urbani identitet Frankfurta na Majni u nemačkoj saveznoj državi-pokrajini Hesens je prevashodno obeležen njegovim statusom internacionalnog finansijskog centra. Mnoge nacionalne i međunarodne finansijske korporacije se i danas nadmeću visinom i reprezentativnošću svojih nebodera u ovoj „najmanjoj metropoli na svetu“¹. Međutim, slika modernog i poslovnog globalnog grada je u suprotnosti sa njegovim drugim licem, koje se najbolje može dočarati kroz nedavno završeni projekat potpune rekonstrukcije gradskog istorijskog jezgra u romantičarskom duhu. Ovakva funkcionalna i vizuelna dualnost rezultat je dugoročne strategije planiranja, u kojem je kao glavni imperativ usvojen integrativni princip, uz ravnopravnu zastupljenost interesnih sfera gotovo svih aktera.

¹ Bivša gradonačelnica Frankfurta, Petra Roth, nazivala je Frankfurt najmanjom metropolom na svetu (*Frankfurt als kleinste Metropole der Welt*).

Koncept razvoja gradskog centra (Innenstadt Konzept) - različiti identiteti gradskih četvrti: Stari grad - jug (žuta); Stari grad - sever (crvena); Finansijski kvart (tamno zelena); Freszgass/berzanski kvart (narandžasta); Novi grad (tamno plava); Sudski kvart (svetlo zelena); Allerheiligen kvart (ljubičasta); Fischerfeld kvart (svetlo zelena). © raumwerk GmbH Frankfurt am Main

- Gradski kvart
- Trg
- Znameniti objekat
- Ulica sa posebnim karakterom
- Važne komunikacije unutar kvarta
- Zone sa posebnim karakterom

Plan razvoja nebodera (Hochhausentwicklungsplan). Verzija plana iz 2008. godine prikazuje postojeće (crna), nerealizovane (braon) i planirane lokacije nebodera (crvena). © Jourdan und Müller PAS Frankfurt am Main

Frankfurt se ubraja među najveće nemačke gradove pored Berlina, Hamburga, Minhena i Kelna. Od „velike petorke” se uglavnom razlikuje po relativno skromnom broju stanovnika unutar same gradske teritorije, koja i pored rastućeg priliva stanovništva još uvek nije prešla milionsku cifru. Međutim, dok se drugi metropolitanski regioni u Nemačkoj uglavnom karakterišu kompaktnijom strukturom - poput Berlina ili Minhena - Frankfurt predstavlja jezgro policentričnog regiona Frankfurt/Rhein-Main, sa specifičnom strukturom heterogenih naselja međusobno povezanih u prigradsku urbanu mrežu (tzv. *Siedlungsstruktur*). Otuda je glavna karakteristika dugoročne razvojne strategije samog grada Frankfurta u nenoj sinhronizaciji i integraciji sa strategijama koje se tiču razvoja celokupnog metropolitanskog regiona.

Urbanizam

Glavni ciljevi regionalnog razvoja, uz jasne principe održavanja postojeće strukture i očuvanje životne okoline, regulisani su Regionalnim planom korišćenja zemljišta (*Regionaler Flächennutzungsplan*), čija izrada i ažuriranje su u nadležnosti Regionalne asocijacije za planiranje metropolitanskog područja (*Regionalverband Frankfurt Rhein/Main*). Asocijacija je 2005. godine kreirala i stratešku viziju razvoja do 2020. godine pod nazivom Frankfurt/Rhein-Main 2020, gde su postojeće regionalne specifičnosti i suprotnosti prepoznate kao njegove glavne prednosti. Kako bi Frankfurt/Rhein-Main nastavio svoj razvojni put ka vodećoj evropskoj metropolitanskoj regiji, strategija je pre svega fokusirana na rastuće uticaje na njegove gradove i opštine prouzrokovane promenljivom ekonomskom strukturom i povećanom mobilnosti. Pri tome se oslanja i na opšte principe Regionalnog plana, uz promovisanje važnosti uključivanja svih aktera. Pored vizije napredne policentrične metropolitanske regije sa razvijenim centrima, strategija konačno predviđa povećanje opšteg kvaliteta života, uz transformaciju u region nauke i obrazovanja, inovativnog sektora, mobilnosti i logistike, atraktivnih pejzaža i kulture.

Među glavnim polazištima za definisanje pravaca strateškog razvoja samog grada je urbana studija „Frankfurt za svakoga” (*Frankfurt für Alle*), koju je na inicijativu gradske uprave 2009. godine pripremio biro AS&P. Polazište ove studije je bila problematika ukorenjenog, jednodimenzionalnog identiteta poslovne metropole, hladnog finansijskog centra i provincijske sredine sa velikim ambicijama „globalnog grada” koji se održao i

Satelitski snimak centralnog područja grada.

pored brojnih intervencija u prethodnom periodu. Novi koncept stoga propagira održivi razvoj uz promociju svih potencijala grada i poboljšanje njegovog postojećeg brenda. Studija je usredsređena na pet glavnih pitanja koja se bave poboljšanjem kvaliteta života, podsticanjem obrazovanja, nauke, odgovornosti i participacije, jačanjem ekonomije, očuvanjem životne sredine, kao i korporativnim planiranjem grada sa okolnim regionom. Pri tome, grad Frankfurt bi zadržao svoju ulogu važnog centra poslovanja, ali uz značajna poboljšanja stambenog fonda, kao i svih ostalih elemenata koji bi doprineli boljem kvalitetu života - uključujući razvoj novih parkova, zelenih površina i pojasa uz reke, poboljšanje prevoza, kulturne ponude, itd. Sama urbana sredina je zamišljena kao atraktivna mešavina tradicije i međunarodnog karaktera, sa uravnoteženom društvenom strukturom i brojnijom kreativnom elitom, kao preduslova daljeg razvoja i konkurentnosti. Konačno, radi efikasnog poboljšanja opšteg imidža, neophodna je i integracija razvojnih projekata, programa i marketinških strategija na svim nivoima. Uz učešće svih relevantnih gradskih i regionalnih institucija, ovakav holistički pristup podrazumeva i aktivno angažovanje samih građana, kao važnih činilaca za dostizanje željenih ciljeva.

Poseban značaj u ovim planerskim poduhvatima zauzima razvoj centralnih gradskih četvrti. Savremeni centar današnjeg Frankfurta (*Innenstadt*) razvio se oko srednjovekovnog jezgra, te je okružen prstenastom strukturom parkovskih površina na mestu nekadašnjih gradskih zidina (*Wallanlagen*). Usled njegovog izrazito heterogenog karaktera, kao posledice ratnih razaranja i posleratnih intervencija, Kancelarija za urbanizam

(Stadtplanungsamt) je uz aktivno učešće građana razvila poseban „Koncept razvoja gradskog centra“ (*Innenstadt Konzept*), gde se planiranju centralnih gradskih četvrti pristupilo kao jedinstvenoj urbanoj celini sa različitim karakteristikama. Cilj ovakvog pristupa je efikasnije otkrivanje i uklanjanje postojećih slabosti, uz transformaciju javnih prostora u središte trgovine, usluga, stanovanja, kulture i slobodnih aktivnosti, unapređenje pešačkih i biciklističkih mreža, i efikasno povezivanje sa rečnim obalama i okolnim zelenim pojasem. Od jednake važnosti je i dalji razvoj finansijskog distrikta (*Bankenviertel*), koji se danas prostire uz zapadne granice gradskog jezgra. Ova neslužbena urbana četvrt je u stvari mesto gde je Frankfurt započeo svoj uspon prema nebu, i kao takav ima dominantnu ulogu u stvaranju vizuelnog identiteta celog regiona. Plan razvoja nebodera (*Hochhausentwicklungsplan*) stoga ima za cilj da osigura dalji razvoj siluete grada u željenom pravcu.

Plan je prvi put usvojen 1998. godine, kada su gradske vlasti zahtevale sveobuhvatnu viziju, koja bi uključivala i uređenje njegovog razvoja „na nebu“. Važeća verzija se zasniva na preporukama studije arhitektonskog biroa Jourdan & Müller PAS i na izmenama od strane Gradskog veća iz 2007. i 2008. godine. Pri tome su iskustva drugih svetskih gradova - poput Pariza, Londona, Berlina, Minhena, Beča i Bostona - takođe uzeta u obzir. Planom su definisani kriterijumi za lociranje novih nebodera, zasnovani na principima njihovog grupisanja kako bi se izbeglo nekontrolisano širenje i time sprečili mogući negativni efekti na obližnje istorijsko jezgro, stambene i zelene površine. Ostali kriterijumi se tiču neophodnosti dobrog povezivanja svih novih nebodera sa sredstvima javnog prevoza, kao i očekivanom doprinosu okolnim javnim prostorima, gde bi prizemni pojasevi bili predviđeni za prodavnice, gastronomiju, kulturu, sport ili druge javne svrhe, dok bi najviši spratovi široj javnosti omogućavali atraktivne poglede na grad. Sa druge strane, grupisanje nebodera u ansamble bi trebalo da obogati urbani prostor atraktivnim siluetama i vizurama, sa ciljem poboljšanja celokupnog izgleda i identiteta grada. Nedavnim ažuriranjem Plana je takođe omogućena i izgradnja usamljenih nebodera u posebnim slučajevima, čime se osigurao strateški važan ostanak Evropske centralne banke, koja je usled sigurnosnih razloga insistirala na izdvojenoj lokaciji za svoju novu zgradu.

Usvojena korporativna i holistička strategija planiranja metropolitanskog regiona, uz princip opšte inkluzivnosti, učinili su da urbani brend Frankfurta danas značajno odstupa od svoje prvobitne konotacije nezanimljive poslovne metropole. Ovakav pristup dugoročnom planiranju je učinio da ovaj relativno mali grad uspešno odoleva izazovima, te zadrži svoj status centra međunarodnog poslovanja, ali da pritom značajno unapredi kvalitet urbane sredine za dobrobit svih građana.

Bibliografija

- Frankfurt für Alle - Handlungsperspektiven für die internationale Bürgerstadt Frankfurt am Main, AS&P - Alber Speer und Partner GmbH; Polytechnische Gesellschaft e.V.; der Stiftung Polytechnische Gesellschaft Frankfurt am Main, Frankfurt, 2009.
- Frankfurt/Rhein-Main 2020 - the European Metropolitan Region: Strategic Vision for the Regional Land Use Plan and for the Regionalplan Südhessen, Planungsverband Ballungsraum Frankfurt/Rhein-Main and Regierungspräsidium Darmstadt, Krüger-Röth, D.; Ungeheuer, E. & Tornis, F. (eds.), Januar 2005.
- Frankfurt/Rhine-Main Conurbation Planning Association - Tasks and Goals, Planungsverband Ballungsraum Frankfurt/Rhein-Main, 2007.
- Hochhausentwicklungsplan Frankfurt am Main, Fortschreibung 2007, Jourdan & Müller PAS, Frankfurt, 2007.
- Hochhausentwicklungsplan Frankfurt am Main, Fortschreibung 2008 - Städtebauliches Leitbild und Standorte, Jourdan & Müller PAS, Frankfurt am Main, 2008.
- Im Dialog No 8: Offener Planungsprozess, Innenstadtkonzept Frankfurt am Main, Stadt Frankfurt am Main, Dezernat Planen, Bauen, Wohnen und Grundbesitz, Stadtplanungsamt, Frankfurt, 2010.

tekst:
Urbanistička straža

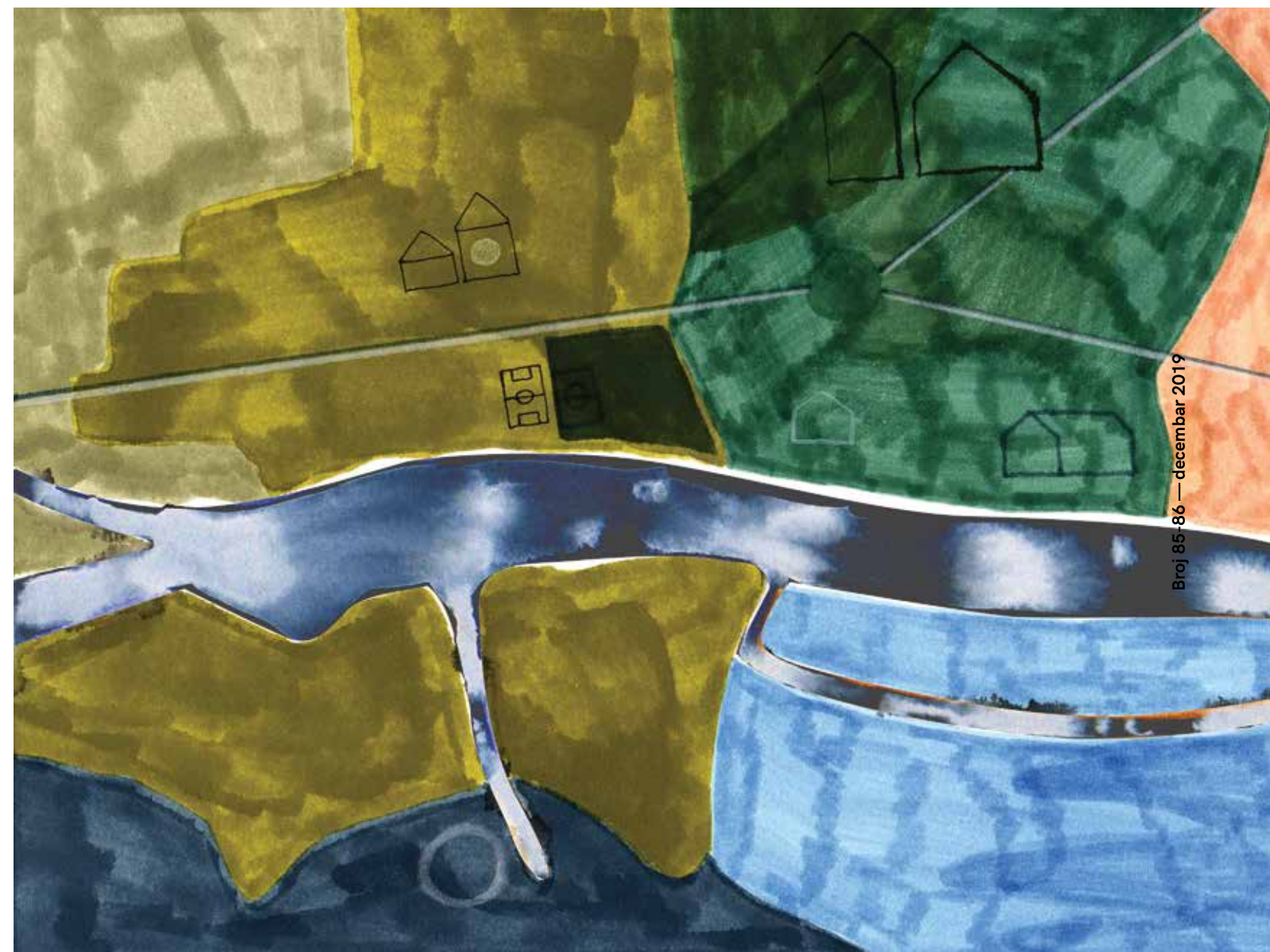
ilustracije:
Marina Milanović

Opštegradski centar

Novi omiljeni pojam investitorskog urbanizma

U svjetlu najnovijeg velikog broja predloga izmena Planova generalne regulacije (PGR) pojavljuje se novi „kreativni“ način obesmišljavanja urbanističkih planova. Manipulišući pojmom „opštegradski i linijski centar“ cilj donosioca plana je, praktično, prikrivanje buduće planirane namene na parcelama, što je u najvećem broju slučajeva: stanovanje i poslovanje. Takođe, definišući ih na ovaj način, investitorima na lokacijama sa ovom namenom ostavlja se široko i slobodno razmatranje indeksa izgrađenosti i zauzetosti, spratnosti i namene. Prevedeno na običan rečnik, investitor je u mogućnosti da sam kreira količinu kvadrata, spratnost i namenu objekata po svojoj volji, a da pritom bude zakonski „pokriven“ važećim planovima.

Kako se zloupotrebljavaju „opštegradski i linijski centri“

Ovaj pojam koji postoji u sadašnjem Generalnom planu (GP) Novog Sada verovatno je počeo da se koristi pod uticajem donošenja Zakona o planiranju i izgradnji 1995. godine, koji je prvi uveo obavezu da se izrađuje „regulacioni plan“. Tom, tada novom, vrstom plana trebalo je obuhvatiti veće zone na fleksibilan način, što je bio otklon od dotadašnje prakse izrade Detaljnih urbanističkih planova (DUP), koji su imali veoma precizne namene, sa definisanim gabaritima postojećih i planiranih objekata. Ta „čvrsta“ urbanistička rešenja, koja su, nekad i zlonamerno, previše doslovno shvatana su postala neadekvatna u doba tranzicije.

U važećem GP Novog Sada ovaj pojam se uopšteno definiše na sledeći način: „Opštegradske centre čine prostori na kojima se sadržaji mogu organizovati u polifunkcionalne prostorne celine, a prema vrsti, značaju objekata i području čije stanovništvo zadovoljavaju, ...“ i podrazumeva strateško opredeljenje plana da razvija grad na policentričan način, razvijajući razne prevashodno javne sadržaje van samog istorijskog centra grada. Ovo se u GP Novog Sada vidi i u opisu sadržaja opštegradskih centara, gde se navodi sledeće: „Saglasno značaju delova centra, ulozi u sistemu, specifičnostima položaja utvrđuje se i struktura sadržaja koji će se razvijati u njima. ... Dominantan sadržaj ostalih delova glavnog centra treba da bude poslovno-trgovačkog i ugostiteljskog karaktera sa sadržajima javnih službi: kulture, nauke, organa lokalne samouprave i teritorijalne autonomije i dr. ... Struktura sekundarnih centara se ne razlikuje bitno od strukture glavnog centra, s tim što se značaj i kapaciteti javnih službi planiraju prema mreži i prilagođavaju gravitacionom području koje opslužuju.“

Ovo sve nedvosmisleno govori o osnovnoj ideji razvoja javnih sadržaja na različitim lokacijama u gradu, a zatim se u GP javljaju ključne odrednice koje se novim tumačenjem ovog pojma zloupotrebljavaju do maksimuma. Naime, verovatno

kao potreba tadašnjih urbanista da naprave otklon od krutog zonskog planiranja grada, naročito zastupljenog u prvim decenijama SFRJ, u GP se podvlači polifunkcionalnost novih gradskih centara i ubacuje se stanovanje kao obavezan sadržaj opštegradskih centara na sledeći način: „Učešće stambenog u ukupno izgrađenom prostoru po objektima ili blokovima kreće se u rasponu od 0 do 100%, s tim što je na širem prostoru (u blokovima mešovite namene, delovima centra) min. 30%.“ Upravo ova namera da se izbegne gradnja samo poslovnih i administrativnih objekata, se u današnje vreme zloupotrebljava za dodatno investiranje u stambene kvadrate za prodaju. Potpuno je neadekvatno prenositi ove strateške pretežne namene osmišljene za nivo Generalnog plana na Plan generalne regulacije i konkretne parcele, naročito što po poslednjem Zakonu o planiranju i izgradnji PGR je plan iz kojeg se mogu direktno ishodovati lokacijski uslovi. Primer ovakvog načina planiranja može se videti na predlogu *Izmena i dopune PGR za mešovitu namenu između Bulevara Evrope, Bulevara cara Lazara, ulica Stražilovske i Žarka Zrenjanina, Bulevara Mihajla Pupina, ulice Jevrejske i Futoške u Novom Sadu, a naročito za Urbanističku celinu 13 - blok opštegradskog centra uz Radničku ulicu*. Na ovom primeru možemo videti na koji način se uz pomoć pretežne namene opštegradskog centra, bez promene te namene u planu, suštinski menja realna namena parcele uz potpuno slobodnu promenu spratnosti, gabarita i urbanističkih parametara.

Tek u čitanju tekstualnog dela predloga izmene PGR se može videti da se ovom promenom pod pojmom opštegradski centar podrazumeva sledeće: „U okviru namene opštegradski centar, definisana je građevinska parcela na kojoj se planira izgradnja poslovnog, poslovno-stambenog ili stambeno-poslovnog objekta sa minimalnim učešćem poslovanja 20% ne računajući površinu garaža. Maksimalna spratnost objekta je $Po+P+1 - Po+P+12$.“

U važećem PDR za ovu lokaciju stoji sledeće: „Plan detaljne regulacije dela opštegradskog centra uz Radničku ulicu u Novom Sadu (u daljem tekstu: plan) obuhvata prostor koji je Generalnim planom grada Novog Sada do 2021. godine - prečišćen tekst ("Službeni list Grada Novog Sada", broj 39/2006) (udaljem tekstu: Generalni plan) namenjen opštegradskom centru čiji sadržaji, između ostalog, mogu da budu sadržaji javnih službi: kulture, nauke, organa lokalne samouprave kao i sadržaji poslovno-trgovačkog i ugostiteljskog karaktera i dr.“ Na ovaj način se jednom rečenicom može promeniti prethodna namena opštegradskog centra na istoj lokaciji.

Pretežna namena opštegradski centar se ne može upotrebljavati za nivo Plana generalne regulacije. Naime, opštegradski i linijski centar je pojam pogodan za nivo strateškog plana (sadašnji GP i budući GUP). Međutim, pošto je pojam heterogenog sastava, nije ispravno primenjivati ga na nivou plana koji ne sadrži brojne detalje za sprovođenje kao što je PGR. Poslednjim izmenama Zakona i Pravilnika, propisano je da se u najvećoj meri PGR razrađuje na nivou za sprovođenje, što znači da u njemu ne bi smela da se koristi ova namena, već se ona mora razložiti u preciznije podvrste.

Prethodna verzija Pravilnika je predviđala da se u grafici PGR prikazuje „pretežna namena površina: za javne potrebe,

stanovanje, poslovanje, industriju, privredu, komercijalne i ostale namene“. Opštegradski i linijski centar je pretežna namena koja nije adekvatna za nivo PGR-a, koji se sprovodi izdavanjem lokacijskih uslova. Poslednjim izmenama Pravilnika o sadržini, načinu i postupku izrade dokumenata prostornog i urbanističkog planiranja (Službeni glasnik RS 32/2019) u članu 23 jasno je definisan nivo razrade PGR-a i u njemu se propisuje:

Pravila uređenja u planu generalne regulacije osim elemenata određenih Zakonom, sadrže i:

- 1) opis i kriterijume podele na karakteristične celine i zone;
- 2) planiranu namenu površina i objekata i mogućih kompatibilnih namena, sa bilansom površina;
- 3) opšta pravila uređenja prostora
- 4) popis parcela i opis lokacija za javne površine, sadržaje i objekata;
- 5) uslove za uređenje zelenih i slobodnih površina na parceli.

Pravila građenja u planu generalne regulacije, osim elemenata određenih Zakonom, sadrže i:

- 1) Pravila građenja po zonama ili po namenama, koja se odnose na pojedinačne građevinske parcele, u meri dovoljno da budu osnov za izdavanje lokacijskih uslova;
- 2) Prikaz planiranih urbanističkih parametara i kapaciteta;
- 3) Pravila za rekonstrukciju, dogradnju, adaptaciju i sanaciju postojećih objekata;
- 4) Pravila za arhitektonsko oblikovanje objekata;
- 5) Inženjersko-geološke uslove za izgradnju objekata;
- 6) Uslove za priključenje objekata na mrežu komunalne infrastrukture.

Na osnovu svih navedenih važećih zakonskih regulativa jasno je da se u PGR ne može upotrebljavati pojam „opštegradski centar“ za pretežnu namenu lokacije, a naročito na delovima gde se direktno sprovode tu kreirani uslovi. Stoga tu praksu treba izbaciti iz urbanističkog planiranja u Novom Sadu.

Urbanistička straža

Urbanistička straža je projekat Društva arhitekata Novog Sada čiji je cilj da obezbedi trajan i organizovan format jednoj od najvažnijih i društveno najodgovornijih aktivnosti koja se godinama već odvija u ovoj strukovnoj organizaciji. To podrazumeva aktivnu ulogu Društva u polju praćenja zvaničnih procesa urbanističkog planiranja u Novom Sadu, kroz njegovu spremnost da reaguje i učestvuje u gradskim planerskim procedurama. U tu svrhu je oformljen interdisciplinarni tim koji može da isprati javne uvide u urbanističke planove, kao i da podrži napore građana da u tom procesu samostalno učestvuju. Pružajući im stručnu pomoć i savete, projektni tim Urbanističke straže podržava građane Novog Sada u ostvarivanju njihovog prava na grad i osmišljavanje njegove budućnosti.

Od pokretanja projekta 2019. godine održan je veliki broj konsultacija sa građanima koji su nam se obratili, prilikom kojih im je pružena pomoć pri analiziranju i razumevanju planova na javnom uvidu. Takođe, tim im je asistirao u sastavljanju primedbi na nacрте planova, nudeći stručnu i objektivnu argumentaciju. Urbanistička straža je aktivno pratila sve urbanističke planove i podnosila sopstvene primedbe ukoliko je za time bilo potrebe, uz stalno obaveštavanje javnosti o novim planovima na javnom uvidu i objavljivanje analitičkih tekstova na internet stranici Društva.

Projekat je realizovan u saradnji sa Fondacijom Hajnrih Bel.

tekst i foto:
Maja Momirov

portret sagovornika:
Per Cromwell

Prostori urbane mobilnosti

Razgovor sa Perom Cromwellom

U kontekstu urbanog planiranja, kao šireg temata izdanja časopisa, cilj ovog razgovora bio je razmatranje teme grada kroz prepoznavanje razvojnih tendencija različitih urbanih i socijalnih funkcija.

Prepoznavanje, i u određenoj meri predviđanje, procesa koji su tek na početku svog razvoja, zahteva istovremeno kreativno i analitičko razmišljanje i aktivno delovanje u različitim poljima, što je i bio kriterijum za odabir sagovornika.

Spaces Within Urban Mobility

Conversation with Per Cromwell

In relation to the issue theme of urban planning, the aim of this conversation is to discuss the topic of city through recognizing developmental tendencies of urban functions and living.

Recognizing, not to mention envisioning processes that are just starting to develop, requires a specific mindset; creative and analytical at the same time, open and active in many fields, which makes Per Cromwell a clear choice for this conversation.

Per Cromwell je dizajner, izumitelj, gostujući profesor na Hefei tehnološkom univerzitetu u Kini, publikovani fotograf i ko-osnivač *Moby Marta*, prodavnica unutar autonomnih vozila koja funkcionišu bez prodavaca. Kao neko ko je samo u 2019. godini ostvario oko 60 putovanja širom sveta, Per ima pogled na teme razgovora iz izrazito dinamičke perspektive.

Responzivnost građene sredine i svih njenih odrednica predstavlja sposobnost odgovora na zahteve korisnika, u najužem i najširem smislu: od direktnog korisnika određenog arhitektonskog prostora do značenja koje arhitektura ima za društvo određenog trenutka. Isto tako, ona se razmatra kroz konceptualizaciju, kreiranje, eksploataciju i razmatranje budućnosti. U fluidnom savremenom društvu, promišljanje grada i njegove responzivnosti neophodno je razmatrati kroz istraživanje intenziteta koncentracije tokova ljudi i drugih elemenata u svojim dinamičkim i nekada suprotstavljenim odnosima.

Maja Momirov: Svi se možemo složiti da je brzina najdominantniji aspekt savremenog života. Brzina promene uslova pod kojim današnje društvo funkcioniše onemogućava ustaljenje određenih funkcija, ali sa druge strane postavlja okvir za nov način života. Evidentan je razvoj savremenog nomadskog života koji je omogućen, između ostalog, tehničkim dostignućima i promenjenom stavu ka posedovanju materijalnih dobara. Iz tvog ličnog ugla, u kojim procesima je najvidljiviji ovaj dinamički aspekt savremenog života?

Per Cromwell: Vidljiv je u načinu na koji nekada definisana prostorna mreža počinje da se razlaže. Sve manje i manje prostora u našem životu ima jasno definisanu funkciju. Ne tako davno, radnje su bile direktno povezane sa prostorima. Sećam se male klupe u hodniku u kući moje bake koja je služila za sedenje tokom telefonskih razgovora ili sobe rezervisane samo za socijalizaciju sa gostima. Danas posmatramo prostore kao fleksibilne i usmerene ka ostvarivanju ambijentalnih i iskustvenih vrednosti. Radije ću posedovati tri prostorije sa različitim svetlom i ambijentom i koristiti ih za sve potrebe.

MM: Kada posmatramo arhitektonske hibride očigledno je da njihov programski diverzitet predstavlja analogiju kompleksnosti savremenog društva. Sant'Elijina karakterizacija društva početka XIX veka kao društva železničkih stanica, autoputeva i luka, može se u još direktnijem smislu primeniti na nomadsko društvo današnjice. Svedoci smo izuzetnog programskog raspona prisutnog u arhitektonskim prostorima transportnih čvorišta. Kao neko ko je proveo značajan deo poslednje dve decenije putujući, da li možeš da se setiš nekog specifičnog trenutka kroz koji je ovaj proces intenzivne hibridizacije tebi postao vidljiv?

PC: Pokušavam da se setim prostora ili sadržaja koji se izdvaja, ali ne uspevam. Utisak koji na mene ostavljaju ponuđene usluge i iskustva jeste da postoji potencijal da se ostvari značajno veći programski diverzitet. Ako se setimo da se ovi prostori razvijaju od početka XIX veka, nije se puno odmaklo

Per Cromwell is, among many things, designer, inventor, guest professor at Hefei University of Technology, published photographer and cofounder of *Moby Mart*, autonomous and staffless mobile stores and his travels around the globe counted somewhere around sixty in 2019 alone.

The responsiveness of built environment and all its determinants is reflected in its ability to answer to the demands of its users in the narrowest and widest sense: from the direct user of a certain architectural space to the meaning that architecture has for the society; through the time of its conception, creation, exploitation and with the anticipation of the future. In a fluid contemporary society, it is crucial that observation of the city and its responsiveness is carried out through exploring the intensity of concentration and flows of people and other elements in their conflicting and dynamic relations.

Maja Momirov: We can all agree that speed is probably the most prominent feature of contemporary living. The speed of changing conditions under which today's society operates renders consolidation of certain functions impossible, but also sets the framework for new ways of living. We can observe escalation of contemporary nomadic life, rising from the technical achievements and among other things, transformed attitude towards possession. From your perspective, in which processes this dynamic aspect of contemporary living is the most visible?

Per Cromwell: It's the way the old and clearly defined grid is starting to dissolve. Fewer and fewer rooms or spaces in our life have a clearly defined function. Looking back not long ago actions were connected to places. I remember the small bench in the hallway where my grandmother used to sit when talking on the phone and the room reserved for special occasions when visitors came. The way we now look at space as something much more flexible and versatile, makes the spaces we create for our needs more geared towards ambiances and experiences than predefined functions. I'd rather have three different rooms with different light and ambiances that can all be used for work or socialising.

MM: When we look at architectural hybrids it is obvious that their program diversity is an analogy of the complexity of contemporary society. When Sant'Elia said that people of the beginning of the 19th century are people of railway stations, giant highways, huge ports, he could have been in the same words, but in even more direct sense, describing the society of the nomadic present. We are witnessing an incredible programming range present within architectural spaces of transportation hubs. As someone who has spent a significant part of the last two decades on the road (on the rails, in the air), can you recall what made you realize that this process of intense hybridization is taking place?

u tom smislu. Sauna na aerodromu u Helsinkiju je otprilike najuzbudljiviji sadržaj na koji nailazim. Šteta je što su prostori aerodroma i železničkih stanica, koji su najčešće prvi kontakt ljudi sa nekom zemljom, ustvari izuzetno generički i dosadni. Hibridizacija bez koncepta ne čini boravak u ovim prostorima zanimljiv. Voleo bih da vidim ili neke neočekivane dodatke u kombinaciji hibrida ili neki još kreativniji pristup.

MM: Na prelasku XX i XXI veka, značajna programska promena se desila, na primer, u projektovanju objekata javnih biblioteka, uslovljena razvojem informacionih tehnologija i digitalizacijom. Uvođenjem dodatnih programa, biblioteke su prevazišle svoju primarnu funkciju i danas većina posetilaca ovih objekata čak i ne koristi bibliotečki fond. Da li možeš da zamisliš sličan scenario sa objektima transportnih čvorišta? Verovatno ne u slučaju aerodroma, zbog značajne udaljenosti od urbanih centara. Da li možemo da zamislimo da, na primer, železničke stanice postanu novi centri socijalne interakcije?

PC: Ne. Postoje druga mesta značajno pogodnija za socijalnu interakciju. Kako se urbana područja šire i postaju naseljenija i transportna čvorišta postaju zasićenija ljudima. Vizuali nekadašnjih vizionarskih viđenja, ili savremenih, recimo, železničkih stanica, koji prikazuju zadovoljne posetioce kako se spokojno šetaju prostorom su veoma daleko od realnosti koju vidamo. Nadam se da je pristup „tržnog centra“ projektovanju javnih prostora dostigao svoj vrhunac i da ćemo videti pažljivo selektovane i specijalizovane usluge koje će učiniti *offline* svet zanimljivijim. Kako za svaku akciju postoji jednaka, suprotna reakcija, individualano i selektovano može biti reakcija na generičko i jednosmerno. Videćemo kakva će situacija biti za 50 godina. Moje mišljenje je da će prostori transportnih čvorišta ostati haotični i užurbani prostori na kojim se provodi što manje vremena.

MM: Diskusija na temu adaptibilnosti i responzivnosti arhitektonskih prostora je uvek bila prisutna unutar arhitektonske misli i produkcije, najčešće kroz razmatranje transformabilnih ili nepredefinisanih generičkih prostora sposobnih da prime različite sadržaje. Neka razmatranja su dostigla i ideju mobilnosti. Danas, savremene tendencije ukazuju na ubrzan uspon mobilnih prostora i programa. Neki sadržaji su već uveliko na putu da postanu mobilni, kao što si ti direktno upoznat radeći na razvoju Moby Marta. Koji je najznačajniji benefit ovog pristupa? Na koje druge sadržaje ga možemo primeniti? Pored veličine, koji su još uslovi za primenjivost?

PC: U kontekstu neposedovanja usko definisanih prostora već mogućnosti rešavanja i zadovoljavanja potreba kada se pojave, uz shvatanje da se one menjaju tokom vremena, mobilnost je samo jedna od rešenja koje treba da uzmemo u obzir. U slučaju prodajnih sadržaja, potreba se ogleda u blizini i *kustomizaciji*. Nekada smo morali da napuštamo dom zadovoljavajući potrebe, od bazičnih do kompleksnih. Danas sve rešavamo putem interneta. Ali potreba za fizičkim prodajnim prostorom je nešto što očigledno opstaje do određenog stepena. Potreba

PC: I'm trying to recall a place that stands out from the crowd but I can't really think of one such place. The services and experiences offered give me the feeling there are a lot of potential to create a more diverse mix. What we have today, the mix of transportation/shopping/eating/hospitality with an occasional entertainment/wellness addition, has become very generic. This mix has been evolving since the grand railroad stations were built in the late 19th century. Not that much has happened. But every time I fly via Helsinki, I have a sauna at the airport, this is about as exciting as it gets. It's such a waste that these places, airports and stations, which often are a traveler's first encounter with a new country, often are the most generic and boring places imaginable. Hybridization without a concept makes travelling dull. It doesn't matter if it is Dubai, Los Angeles, Kigali or Shanghai. In the age of hybridization, I'd like to see either new creative additions to the mix or something much more creative and remarkable.

MM: In the transition from the 20th to the 21st century, a significant programmatic shift occurred, for example in the design of libraries, due to the digitalization and development of information technologies. With the introduction of additional programs, libraries have gone beyond their primary purpose and research shows that most visitors today do not even use library fund capacity. Can you imagine a similar scenario with transportation hub complexes? It may not be the airports because of the considerable distance from the urban centers, but we can consider train stations for example. Are they on a way to becoming new centers of social interaction?

PC: No. There are other places better suited for interactions. When the urban areas get bigger and more crowded transportation hubs will get increasingly crowded. The images I've seen in visionary and recent renderings of let's say train stations, show people peacefully mingling and enjoying themselves. This is very far from the reality I've seen in these places. I hope the mall-like approach to every social hub has peaked. That we will see more curated and specialised services which will make the offline world more interesting. We already have Amazon as the ultimate one-stop-shop. I hope that we will see a more specialised offering instead of big hybrid and generic hubs. Newton's third law states that for every action, there is an equal and opposite reaction. Small and individually curated might be the reaction of big and streamlined. So, let's see how translations look like in 50 years. My bet is they will remain a hectic place where you spend as little time as possible.

MM: Discussions on the topic of how architectural space could be more adaptive and responsive to our needs were always present in architectural thought and production. Mostly through designing transformable spaces, or not-predefined generic spaces ready to accommodate different content. Some thoughts had reached the idea of mobility. Now contemporary tendencies

za pogodnošću je prizma kroz koju treba sagledati celokupan prodajni sektor. U Stokholmu, istraživanja predviđaju zatvaranje 25% maloprodajnih prostora u narednih pet godina. Da bismo osmislili relevantna rešenja, sa personalizovanom selekcijom i iskustvom, u svačijoj neposrednoj blizini, potreban je mobilan i fleksibilan pristup. Istorijski, mobilna staništa su imala teškoće u rešavanju infrastrukturnih pitanja. Sa razvojem tehnologije imaćemo sve više mobilnih rešenja. Mobilne i modularne kuće nisu novina. Ali, automatizacija će promeniti građevinski sektor, ka mobilnijem i fleksibilnijem sistemu.

MM: Formiranje javnog prostora je velikim delom zasnovano na stalnoj prisutnosti određenih elemenata, koji, između ostalog, omogućavaju identifikaciju prostora i kreiranje identiteta mesta. Ovi elementi su prevashono fizičke prirode u kombinaciji sa javnim sadržajima. Čak i obična prodavnica je element koji jasno generiše javni prostor, kao što je istorijski uvek bio slučaj sa pijacama. U scenariju gde programi i prostori koje zauzimaju menjaju lokaciju, da li ćemo se suočiti sa redukcijom prostora susreta ili njihovom sinhronizacijom sa ritmom pojave sadržaja? Ili možda možemo da zamislimo neki drugi vid transformacije javnih prostora?

PC: Mislim da će se razviti novi prostori susreta i socijalne interakcije. Ako posmatramo ruralne predele, gde se značajno smanjuje broj komercijalnih sadržaja, oni koji ostaju opslužuju sve veća područja i verovatno pripadaju generičkom lancu prodavnica koji opstaju koristeći prednost veličine. Za manja ruralna mesta, koja su izgubila prodajna mesta, mobilno rešenje koje je prisutno svaki drugi dan između 6h i ponoći, ponovno stvara centar okupljanja za zajednicu. U slučaju urbanih područja, slično, manje i lokalne prodavnice omogućuju interakciju manjih zajednica, jer njihovi članovi nisu prinuđeni da prelaze nekoliko kilometara do supermarketa sa hiljadama korisnika. Naravno da će mobilna rešenja promeniti strukturu društva, ali ono se već promenilo od istorijskog scenarija centralne pijace i polako se približavamo kraju trenutnog „XXXMarket“ scenarija. U gradovima, mobilna rešenja nude nove mogućnosti. Masovnost će učiniti proizvodnju jeftinijom, tehnologija autonomnih vozila će ih učiniti jeftinijim za funkcionisanje. Mobilnost značajno smanjuje troškove zakupa, jer nema zemljišta, i povećava efikasnost. U zbiru, ovakva rešenja postaju konkurentna velikim lancima prodavnica, i otvaraju veći dijapazon mogućnosti za sve usluge, ne samo prodaju. Time se ponuda sadržaja u gradovima može značajno poboljšati.

MM: Jedan način razmatranja mobilnosti jesu prostori sa promenljivim lokacijama sa kojima smo u interakciji samo kratkotrajno, u određenim tačkama prostora i vremena. S druge strane, možemo da diskutujemo o prostorima u pokretu koje koristimo duži vremenski period. Evolucija u transportnom sektoru menja odnos između prostora i vremena. Za arhitekta i dizajnera, jedan od najzanimljivijih potencijalnih benefita

suggest rapid rise of spaces and programs with changeable locations. Some programs are already well on their way of becoming mobile, as you directly know working on Moby Mart. What are the most significant benefits of this approach? On which other content could we apply it? Size is certainly one of the conditions. What else?

PC: On the topic of not having dedicated spaces but rather the ability to solve and cater for our needs when we have them, knowing they change over time, mobility is just one of the solutions we need to consider. When it comes to retail as a service, we will want this to be close to where we are and we want it to be customised. We used to have to leave our homes to get all different kinds of things in the past. Water, entertainment or interactions with our community. Now we can solve almost everything from home but a physical retail experience seems to be something we still want to some degree. The need for convenience has never been more important and we need to look at the whole retail sector in a different way. In Stockholm it's predicted that 25% of all stores will be closed in only 5 years. We need to reinvent the retail experience and make it relevant. This could be a curated and personal experience located just around the corner and then we will need a mobile and flexible solution. Historically mobile houses had big challenges in terms of power, water and sanitation, but technology will soon have proper solutions for these areas and then we will see many more mobile solutions. Modular and movable solutions for housing have been around since the dawn of mankind so this is nothing new. Soon automation will change the building sector. Once we start building modular houses like we produce other things in factories and we will be able to have a much more mobile and flexible system at hand. The building sector will be next to be disrupted and mobility will be part of this.

MM: Forming of a public space is largely based on the constant presence of certain elements, which enable, among other functions, identification of space and development of place identity. These elements of public space are predominantly of a physical nature in combination with public content. Even a simple grocery store is an element that strongly generates a public space, as it has historically always been with markets. In a scenario where programs and spaces they are occupying have a changeable location, do we face the reduction of the meeting places or their synchronization with the rhythm of program appearance? Or maybe some other model of transformation?

PC: We will see new meeting places. Let's look at the countryside: there are fewer and fewer stores and the ones left serve larger and larger areas and are most likely quite generic chain stores that have the advantage of scale in order to survive. Let's say the small village that lost its store some twenty years ago has a mobile solution which serves the village every second day between 06 am and midnight. This will recreate the

autonomnih vozila jesu prostori unutar njih. Mobilne kancelarije, hoteli, kafei su samo neki od programa mogućih za razvoj. Ali to svakako nije u potpunosti novina. Mi smo svi navikli da radimo, pijemo kafu i spavamo u avionu ili vozu. Promena nastaje sa projektovanjem prostora sa tim funkcijama kao jasnom namerom. Odnosno, razlika postaje pitanje intenziteta i trajanja. Gde je granica života u pokretu?

PC: Nalazimo se tek na početku ere mobilnosti. Autonomna vozila, baterije sa skoro neiscrpnim kapacitetom, inteligentniji materijali i povezanost omogućiće naprednija rešenja, verovatno i od onih koje danas možemo da zamislimo. Mobilnost će omogućiti hiperprodukciju koja u krajnjim ishodima neće imati konkurenciju. U kontekstu načina na koji danas gradimo, postoji mali broj benefita razmere. Čak se može reći i da gradnja velikog broja kuća na jednom mestu postaje skuplja zbog cene zemljišta, materijala i radne snage za kojom raste potražnja. Proizvodnja mobilnih prostora, kao vozila danas, smanjiće troškove krajnjeg korisnika i doći će do potpunog izmeštanja tržišta.

Mislim da ne postoji granica do koje se mobilnost može razvijati, ni iz tehnološkog ni iz psihološkog ugla. Sa razvojem, povećava se i naša adaptabilnost. U današnjem trenutku, iz perspektive nas koji smo odrasli u kućama čvrsto povezanim sa lokacijom, nije lako zamisliti budućnost bez fiksnih prostora. Možda ćemo biti primorani da se krećemo zbog različitih okolnosti, prirodnih ili društvenih. Sdruge strane, tehnologije kao virtuelna i augmentovana realnost mogu smanjiti našu potrebu za kretanjem u cilju dobijanja različitih iskustava i interakcija. U mom slučaju, uvek će mi trebati fiksno mesto gde mogu da držim svoje knjige.

MM: S obzirom da su autonomna vozila na korak da postanu svakodnevica, postavlja se pitanje prohodnosti gradova. Ako se naviknemo da koristimo prevozna sredstva ne samo kao vid transporta do određene lokacije, već i kao prostore za obavljanje različitih radnji u toku kretanja, da li će naši gradovi postati manje prilagođeni za hodanje? Ili, ako primenimo logiku u osnovi Moby Marta (korišćenje prostora po najoptimalnijem modelu, kada i gde ima najviše smisla) u kombinaciji sa već potpuno ustaljenom kolaborativnom ekonomijom, da li možemo očekivati da gradovi u budućnosti imaju manje vozila i parkinga?

PC: Ovu situaciju nije lako predvideti jer još uvek nismo videli realan uticaj autonomnih vozila na gradove, ali moje mišljenje je da se neće promeniti po pitanju prohodnosti. Različita istraživanja pokazuju različite predikcije. Videćemo tokom naredne decenije. Teško je zamisliti da ljudi prestanu da hodaju gradovima. U Švedskoj, 40% stanovništva u ovom trenutku pripada demografskoj grupi koja se naziva LOHAS (*Lifestyles of Health and Sustainability*), odnosno grupi životnih stilova usmerenih ka zdravlju i održivosti. I procenti su u stalnom porastu. Zdrav život postaje jedan od najsnažnijih trendova i ne postoje indikacije da će uskoro oslabiti.

waterhole that's been lost. For a city, smaller and more local stores will allow neighbours to meet more easily since they don't have to drive 10 minutes to the nearest supermarket where thousands of people go. I think mobile solutions of course will change the structure of society but it has already changed so much from "the Market" scenario and we are now approaching the end of the current "XXXMart" scenario and the question is how we can re-establish physical stores in an era of online retail. Mobility and customisation might be the solution at hand. Also, in cities mobile and cheaper retail solutions will create new opportunities. As of now we have a very generic and streamlined selection of stores consisting mainly of chain stores. They have the advantage of scale and are completely dominating the city centers. Mass produced stores will make them cheaper to buy, autonomous technology will make them cheaper to operate. Mobility will reduce rent and increase efficiency. Combined, this might change the equation and open up for a richer variety of stores. Or services. The offering of the city could change for the better for its inhabitants.

MM: One take on mobility are spaces that change location and we interact with them only briefly at certain points in space and time. As another take, we can discuss spaces in movement that we occupy for longer periods. Evolution in transportation and technology changes the relationship between space and time. For architects and designers, one of the most exciting potential benefits of AVs (fully autonomous vehicles) is certainly space inside them. Mobile offices, hotels, cafes are among the programs highly possible for development. But that's not completely new, isn't it? We are all used to working, drinking coffee and sleeping while on an airplane or train. The shift occurs with designing spaces with those functions as intended. So, it mostly becomes the question of intensity and duration. Where is the limit of life in the movement? How much further can we push it?

PC: We are just in the beginning of the new era of mobility. Autonomous vehicles, batteries with close to eternal capacity, smarter materials and connectivity will allow much more advanced solutions than the ones we see today, or even can imagine. I think we will see mobile solutions on land, air and sea. Mobility will allow hyperscale production and in the long run it will be hard to compete with mass production. Compare it with cars. Imagine building them one by one using local workers. Not unlike how we build houses today. There are very few benefits of scale involved in the building process, if anything it gets more expensive to build many houses in one area since land, material and labor will increase in value due to a higher demand. If mobile spaces could be built just like cars, in the millions, imagine how this would change the cost for the end consumer. In the end it will be hard to compete and we will have a disrupted market at hand.

MM: Kada razmatraš implementaciju mobilnih prodavnica u Stokholmu i Šangaju, gradovima različite strukture, veličine i intenziteta urbanih funkcija, da li se razvijaju različiti pristupi?

PC: Implementacija mobilnih sistema zavisi od mnogo faktora: infrastruktura, gustina i troškovi su samo neki od njih. Nekad je potpuno jasan pristup, kao na primer u slučaju sezonskih potreba izletišta ili stadijuma i koncertnih dvorana. U drugim slučajevima, koriste se *big data* i *heatmap* modeli koji omogućavaju razmeštanje servisa na najoptimalniji način. Neki prostori, kao centar grada ili železnička stanica u svakom trenutku imaju potrebu za prodajom. Usluge kao apoteka su takođe nešto što uvek želimo da znamo gde se nalazi. Sistem se razvija u pravcu kombinacije tradicionalnih usluga, inteligentnijih sistema isporuke i mobilnih rešenja. Proporcija ova tri udela u jednačini je nešto što će se menjati tokom vremena.

MM: I za kraj - uvek prisutno pitanje socijalne interakcije. Da li savremene tendencije vode ka većoj socijalnoj izolaciji, u scenariju kada obavljamo veliki broj radnji u pokretu i nekadašnja fiksna mesta susreta menjaju lokacije? Ili izolacija nije nužno inherentna za tehnološki razvoj? Lični identitet postaje sve manje ukorenjen u fizičkim karakteristikama prostora, a sve više u socijalnim osnovama identiteta zajednice. Možda ipak nećemo imati manje interakcije, već će ona biti više usmerena ka nama sličnim ljudima, a manje sprovedena kroz slučajan susret determinisan primarno prostornom bliskošću.

PC: Kada je upitanju identitet, plemena su mnogo snažnija od lokacije. Potencijalno veća izolacija je moguća kad su članovi zajednice rasprostranjeni po svetu umesto locirani u zajedničkom fizičkom prostoru. Takođe znamo da socijalne mreže ne čine da se ljudi osećaju manje usamljenim. S druge strane, u budućnosti nas čeka niz iteracija društvenih mreža i tehnologije koje ne možemo trenutno ni da zamislimo. U kombinaciji sa ljudskom kreativnošću, verujem da ćemo pronaći način da ostvarimo zadovoljavajući nivo interakcije. Nekada je socijalni život, koliko god intenzivan, bio ograničen u smislu raznovrsnosti ljudi. Kako tehnologija napreduje, nalazićemo sve efikasnije načine povezivanja sa ljudima koji nam odgovaraju, ali nikada nećemo moći da prevaziđemo potrebu za stvarnom ljudskom interakcijom. Brine me jedino da tehnologije najčešće nisu primarno osmišljene za dobrobit čovečanstva, a veoma brzo menjaju strukturu i način funkcionisanja društva. U ovom trenutku najvažnije je suprotstaviti se ovakvom toku i razvijati modele koji ljudima omogućavaju što prirodni način interakcije.

I think there is no limit to how far things can be pushed, neither technological, nor psychological. We will always keep developing and keep adjusting. But living today, being brought up in a house firmly attached to the ground, it's hard to see a world where we don't have a fixed place. Maybe we will be forced to move around due to the circumstances, but on one hand maybe technology such as immersive VR and AR could reduce the need for travel in order to get experiences and interactions. If I look at my own situation, I will need a fixed place so I can keep my books, these are not suited for a mobile life.

MM: AVs are on the verge of becoming commonplace in daily life, which raises the question of walkability of our cities. If we get used to not only traveling for the sake of reaching some distant point, but performing various actions in AVs will our cities become less walkable? Or, maybe, if we apply the idea behind Moby Mart to use space we need in the most optimal mode, where and when makes the most sense, and in combination with already completely accepted collaborative economy, could we in fact end up with less traffic and parking spots?

PC: Of course it's hard to predict since we haven't seen the impact of AVs in cities but I think cities will be as walkable as now if not more. There are studies suggesting both that the amount of cars will stay the same but also studies saying that there will be less cars in cities. I guess we will see in a decade how our cities will adapt to this. But it's hard seeing people stop walking. Already now 40% of the Swedish population for instance belong to a demographic called LOHAS (Lifestyles of Health and Sustainability) and the numbers are on the rise. Health and well-being is one of the strongest trends and we see no indication this trend will weaken.

MM: When you consider the implementation of mobile retail stores in Stockholm and Shanghai, which are very different cities in its structure, size, intensity of urban functions, do you develop different approaches?

PC: The implementation of mobile systems is dependent on many factors: infrastructure, density and price are all drivers for these new solutions. Sometimes mobile solutions can be fantastic, if there are seasonal needs like the beach resort or having solutions that cater football stadiums or concerts. Big data and heatmaps will help dispatch services in a smart way. But at the city center or railroad station we will always need the store. We always want to know where the pharmacy is located and a lot of stores/services just need to stay in one place. We will see a hybrid of traditional brick and mortar stores, smarter delivery services and mobile solutions. The proportions of these three no one can predict but it will surely change from how it looks today.

MM: And for the end, the ever-present question of social interaction. Will all these contemporary tendencies lead to greater social isolation, while we do so many things in movement and our public places move around the city? Or maybe it's not necessarily inherent to technological development? Personal identity is becoming less rooted in the physical characteristics of the place, and increasingly in the sociological foundations of the group's identity. Maybe we'll not generally interact less, but our interaction will be more directed towards like-minded people and less carried out through chance encounters defined only with physical proximity.

PC: Tribes are much stronger than location when it comes to identity. Potentially we could see a greater isolation if the tribes are spread out over the world instead of being in one physical space, human interaction with your fellows could then become more difficult. Could technology help us solve these needs for interactions? We know that social media doesn't make people feel less lonely. On the other hand, there will be many new iterations of Social media down the road and technologies we can't yet imagine. Combined this with the fantastic creativity of mankind, I think we will figure out a way to happily interact at a level that keeps us happy. Technology will also allow us to interact with more people and inevitably find more people that we appreciate. Life in the village hundreds of years ago offered a rich human interaction, but with a very limited variety of people. Today it's easier to find like-minded people. As technology gets more advanced, we will keep getting better at finding like-minded people and interact with them just as we now do, and we will always have the need for real human interaction. My worry is that technology is not primarily designed for the benefit of mankind, and it's quickly changing the social fabric of society. It's never been more important than now to counter this development and build in a way that allows people to interact in a natural way.

tekst:
Tamara Stričević

Nova mesta 2019.

Urbanističko-arhitektonski konkurs
za uređenje urbanih džepova
u Novom Sadu

DaNS

Naručilac:
**Fondacija „Novi Sad 2021 – Evropska
prestonica kulture“**

Sprovodilac:
Društvo arhitekata Novog Sada

Predmetne lokacije:
**Po jedan mali javni prostor u mesnim
zajednicama Bukovac, Kisač, Klisa i
Gavrilo Princip u Novom Sadu i zoni
021**

Trajanje konkursa:
22. avgust – 3. oktobar 2019.

Članovi žirija:
**dr Darko Polić, d.i.a.,
Predsednik žirija
Predrag Milutinović, d.i.a.
doc. dr Rene Lisac, d.i.a.
dr Ivana Miškeljin, d.i.a.
Aleksandar Panjković, dipl.inž.saobr.
Andrej Strehovec, d.i.a.,
zamenik člana žirija**

Izvestioci konkursa:
**Tamara Stričević, d.i.a.,
Društvo arhitekata Novog Sada
Violeta Stefanović, m.i.a.,
Društvo arhitekata Novog Sada**
Broj pristiglih radova:
44

Sve veće angažovanje građana u raspravama o korišćenju javnih prostora u svom neposrednom okruženju dovodi u pitanje efikasnost postojećeg dijaloga između stručnjaka koji taj prostor uređuju, i onih koji ga koriste. Dijalog koji bi trebalo da postoji kao jedna ustaljena, pozitivna praksa kojom se oslušuju potrebe građana i kojom se prostorni planovi zapravo menjaju u skladu sa njihovim potrebama, postaje monolog lokalnog stanovništva, bez ikakvih posledica u praksi projektovanja javnih prostora.

Konkurs za uređenje malih urbanih džepova – Nova mesta, u svom trećem izdanju, pokušava da promovise dijalog između stručnjaka i građana, kao i da istakne značaj koji dobro postavljen model građanske participacije u planiranju gradova može da ima unutar lokalne zajednice. Konkurs je, i ovaj put, organizovan od strane Fondacije „Novi Sad 2021 – Evropska prestonica kulture“ i Društva arhitekata Novog Sada, a kao i prethodne edicije, pokušava da prikaže način na koji građani doživljavaju prostor – kroz ispitivanja i razgovore sa fokus grupama, i kasnije, kako se taj isti prostor sa tim ulaznim podacima može definisati kroz arhitektonsko-urbanistički projekat stručnjaka. Nova mesta su 2019. predstavila četiri mikro-lokaliteta u mesnim zajednicama Bukovac, Kisač, Klisa i Gavrilo Princip, sve u Opštini Novi Sad.

Od 44 rada, najviše je pristiglo za lokaciju MZ Bukovac – 17 radova, zatim za MZ Gavrilo Princip – 12 radova, za lokaciju MZ Klisa – 9 radova, i konačno za MZ Kisač – 6 radova.

Stručni žiri je imao zadatak da pozitivno oceni radove koji su uspeali da uklope ono što je predstavljeno kao želje i opažanja građana – projektni zadatak, stručno oblikovanje prostora i lični, karakteristični pečat učesnika, odnosno da negativno oceni one koje ove uslove nisu ispunjavali.

Ovakav vid arhitektonskih konkursa može da poboljša odnos između arhitekata, urbanista i dizajnera sa jedne i građana sa druge strane, zato što se zahtevi stanovništva postavljaju kao početni uslovi projektovanja. Na taj način, nagrađeno arhitektonsko rešenje koje proizilazi iz projektnog zadatka, zapravo dobija svoju fizičku formu i pokazuje način na koji bi trebalo da se uređuju javni prostori.¹

¹ <https://dans.org.rs/rezultati-arhitektonsko-urbanistickog-konkursa-nova-mesta/>

Konkursni rezultati 1. MZ Bukovac Lokacija: **Prostor naspram ambulante, ulica Kralja Petra I** Broj pristiglih radova: 17

Prva nagrada→ Apostolović Nataša, Kujundžić Bojan, Rakić Aleksandra, Rudan Sofia, Stanić Sara

Otkup→ Lazar Pavlović

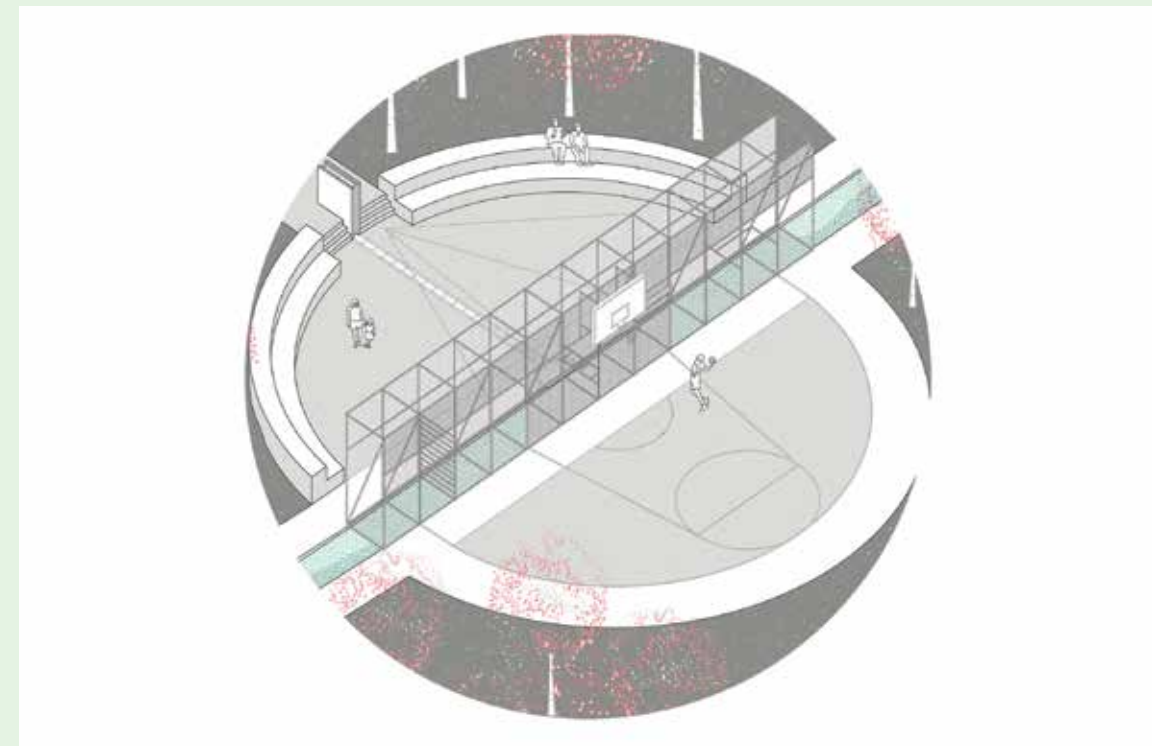

Konkursni rezultati 1. MZ Bukovac Lokacija: **Prostor naspram ambulante, ulica Kralja Petra I** Broj pristiglih radova: 17

Pohvala→ Simona Chingoska

Pohvala→ Stefan Radošević, grupa AΔA (Ada)

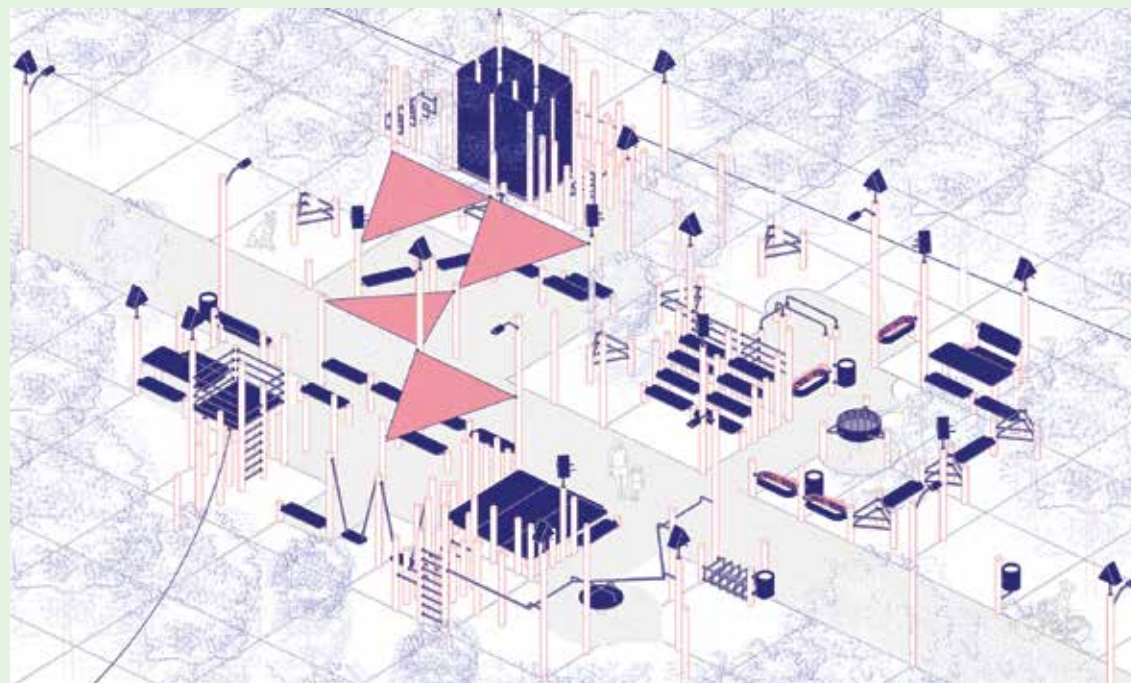

Konkursni rezultati **2. MZ Kisač** Lokacija: **Park, Slovačka BB** Broj pristiglih radova: **6**

Prva nagrada→ Milan Ivanović, Dušan Grujović, Dušan Međedović

Pohvala→ Stefan Radošević, grupa AΔA (Ada)

Konkursni rezultati **3. MZ Klisa** Lokacija: **Prostor u blizini zgrade mesne zajednice (Severoistočni ugao raskrsnice Savske ulice i Zmajevačkog puta)** Broj pristiglih radova: **9**

Prva nagrada→ Lazar Pavlović

Konkurs

Konkursni rezultati **3. MZ Klisa** Lokacija: **Prostor u blizini zgrade mesne zajednice (Severoistočni ugao raskrsnice Savske ulice i Zmajevačkog puta)** Broj pristiglih radova: **9**

Otkup→ Mirko Milanović

Pohvala→ Rok Dolinšek, Marko Brkić

Konkursni rezultati **4. MZ Gavrilo Princip** Lokacija: **Plato na uglu ulica Branislava Borote i Simeona Piščevića** Broj pristiglih radova: **12**

Prva nagrada→ Nemanja Kršić, Amer Ćuran

Otkup→ Savić Ivana, Kovačević Jovana, Vujanović Vanja

Propast jednog konkursa

Trg Kosovskih junaka u Kruševcu

tekst i foto:
Aleksandar Stanojlović

Krajem 2019. godine završen je urbanističko-arhitektonski konkurs za uređenje Trga Kosovskih junaka u Kruševcu, koga analiziramo jer je primer kako ne treba organizovati konkurse. Raspisivač i sprovodilac konkursa je Gradska uprava Kruševca, na osnovu odluke Gradskog veća, a raspisan je u formi javne nabavke – konkursa za dizajn – izradu urbanističko-arhitektonskog rešenja trga. Sve je u raspisu konkursa bilo u okvirima kako se inače konkursi definišu: od učesnika se tražilo funkcionalno i ambijentalno unapređenje kroz oblikovanje i uređenje javnih površina, koje će biti polazna osnova za dalju razradu tehničke dokumentacije. Fokus konkursa je na javnim površinama, njihovom preoblikovanju, parternom pejzažnom i ambijentalnom uređenju sa posebnim akcentom na vizure prema Spomeniku kosovskih junaka, kao dominantnom gradskom reperu.

Odavno je poznato da Trg Kosovskih junaka zauzima posebno mesto u hijerarhiji srpskih trgova: Kruševac je jedna od srednjovekovnih prestonica Srbije, iz koje je njen vladar knez Lazar Hrebeljanović sa vojskom krenuo na kosovsko polje na megdan sa nadirućim osmanskim snagama, te mitske 1389. godine. Petsto godina kasnije, obnovljena mlada srpska država je ceo poduhvat obeležila monumentalnim Spomenikom kosovskim junacima, rad znamenitog vajara akademskog pravca Đorđa Jovanovića. Jedan od najstarijih i najmonumentalnijih među javnim spomenicima u Srbiji se nalazi u središtu trga, na preseku dve glavne gradske ulične ose, dakle u nultoj žižnoj tački grada Kruševca, Rasinskog okruga i šireg područja. Na trgu i oko njega mnogo ranije je oformljena kruševačka čaršija, sa trgovinama, zanatskim radnjama, gostionicama i kafanama tipičnim za tranzicioni period prelaska Kruševca iz orijentalne u evropsku varoš. Grad su jasno definisale ulice, trgovi i zatvoreni blokovi sa palatama i kućama stilova balkanske i srednjoevropske neoklasične arhitekture. U središtu živahnog Trga nalazio se Spomenik.

Posle Drugog svetskog rata nove komunističke vlasti su pokrenule opsežan posao totalne zamene tradicionalnih kompaktnih gradova novim gradom otvorenog plana i modernih linija, koji je uzeo zamaha u gotovo svim gradovima u Srbiji, a jednu od najradikalnijih rekonstrukcija pretrpeo je upravo centar Kruševca. Cela tradicionalna čaršija je zamenjena modernim stambeno-trgovačkim i poslovnim blokovima zgrada (urbanistički prema prvonagrađenom konkursnom radu arh. Sibina i Milene Đorđević iz 1959. te njihovim projektima za Dom sindikata, zgrade „Češalj“, Bioskop i Robnu kuću). Za kratko vreme, akademski oblikovan Spomenik kosovskim junacima se našao u neadekvatnom okruženju atraktivnih višespratnih zgrada („Kocka“, Dom sindikata, Hotel „Rubin“, zgrada Suda), koje svojom monumentalnošću, stilom i sadržajima više priliče centru modernog naselja na periferiji nego najstrožem jezgru grada koji se ponosi šestovekovnom tradicijom urbanog razvoja. Trg je takođe i važno saobraćajno čvorište, čime se razvio u važan komunikacioni centar, ali je izgubio ulogu gradskog okupljališta. Razbijanje zatvorene forme, motorizacija i gubitak čaršijog duha su doprineli da se istinsko središte grada pomeri ka Trgu mladosti i Trgu kod Fontane. Spomenik Kosovskim junacima je postao mesto oko koga se vrte automobili, umesto jurcanja dece i okupljanja i razgovaranja odraslih.

Nezadovoljni ovakvim stanjem, odgovorni u Gradskoj upravi su pokrenuli proces preoblikovanja trga, u sklopu proslave jubileja 650. godišnjice osnivanja grada, da bi se preispitali postojeći urbanistički parametri i dali predlozi za unapređenje sveukupne slike trga, od objekata do javnih površina. Konkursu je prethodila javna anketa, u kojoj je polovina zainteresovanih građana glasalo za pretvaranje trga i glavne ulice u pešačku zonu, a znatno manji procenat za zadržavanje saobraćaja i zatvaranje trga tokom leta. Za potrebe konkursa je angažovan adekvatno sazvan žiri u sastavu Budimir Sudimac, predsednik, Uroš Radosavljević, Dimitrije Mladenović, Aleksandar Cvetković i Dragan Blažić. Trojica članova su profesori na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, dok su dvojica članova iz Kruševca, od kojih je jedan glavni urbanista grada, a drugi saobraćajni inženjer.

Konkurs je međutim doživeo fijasko, zato što su predata svega tri projekta. Nijedan od ta tri nije zadovoljio traženo, pa su tek trećom nagradom nagrađena dva rada a jedan je eliminisan. Nagrađeni su radovi koje su predali timovi okupljeni oko firme Arco projekt d.o.o. (Petar Arsić, A. Virijević, D. Arsić, M. Sekulić, A. Simonović) i Studija za projektovanje „S“ (J. Marić, M. Simić, V. Savić, L. Stijović, B. Ivanović, D. Blagotić). Eliminisan je rad kruševačkog arhitekta Dragana Stošića.

Konkurs nije odgovorio na traženo, jer je bio raspisan u pravno nedorečenoj formi koja sadrži tri nivoa raspisa: prvi nivo je postupak javne nabavke usluga, drugi nivo ga definiše kao

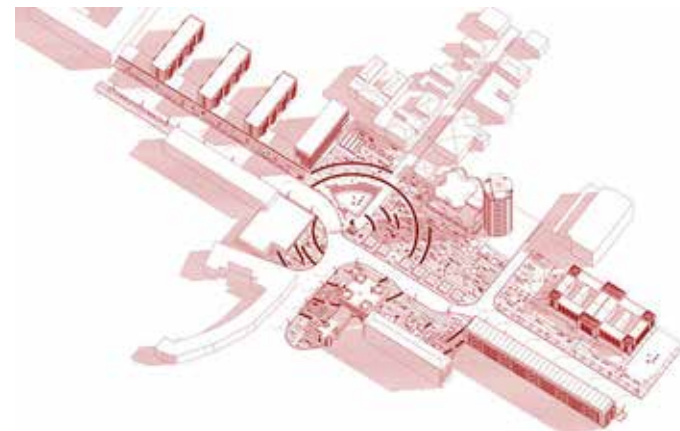
konkurs za dizajn, a tek treći nivo definiše konkretno da je to ono što bi i trebalo da bude, urbanističko arhitektonski konkurs za idejno rešenje datog prostora. Ovakvo sročena forma se u poslednje vreme primenivala i prilikom organizacije konkursa u drugim gradovima i naravno proističe iz Zakona o javnim nabavkama koji raspisivače uslovljavaju da tako zakomplikuju definisanje konkursa. Mnogo gore od toga je da je konkurs bio raspisan na portalu javnih nabavki i na sajtu Grada Kruševca, dakle jeste bio u javnom elektronskom etru, ali nedovoljno vidljiv. Informacija o konkursu nije bilo na sajtovima strukovnih udruženja i njihovim stranicama na društvenim mrežama. Stručna javnost za konkurs jednostavno nije znala. Ovakav postupak organizacije konkursa je postao uobičajena praksa sa štetnim posledicama po struku i konačno za funkcionalost i izgled centralnih delova gradova. Umesto da se više angažuju strukovna udruženja, raspisivači jednostavno raspis okače na portal javnih nabavki i time ispune formu. Slično se dogodilo i pre dve godine, kada je informacija o raspisanom konkursu za parterno uređenje centra Novog Sada ostala u okvirima novosadskih arhitektonskih biroa, a nekoliko timova izvan Novog Sada je slučajno saznalo privatnim kontaktima. A centralni trgovi u Novom Sadu i Kruševcu svojim potencijalima optimalno zaslužuju da dobiju idejna konkursna rešenja na međunarodnom nivou.

Odgovor na raspis konkursa za Trg u Kruševcu je daleko ispod očekivanja: tri priložena rada, od kojih dva sadrže visok nivo grafičke obrade ali ni jedan svojim ukupnim rešenjima nije odgovorio na zadatke iz raspisa i nije dostigao nivo da bi bio predložen za prvu ili drugu nagradu. Eliminisan rad pod šifrom 100LE je prepun nezrele nacionalne simbolike primenjene u parteru, ali je veoma koristan jer je autor koji je svoj nadimak stavio na autorsku šifru izvrsno ukazao na lokalnu problematiku funkcionisanja saobraćaja i upravljanja i korišćenja javnih površina. Uvid u sva tri rešenja govori nam da su timovi različito tretirali motorni saobraćaj kao dominantnu funkciju na trgu. Od autora je traženo da daju svoje predloge saobraćajnih tokova, iako je to trebalo da bude definisano u raspisu konkursa, jer je saobraćajno rešenje rezultat sveobuhvatnog prostornog i saobraćajnog plana na nivou grada, a ne konkursne imaginacije zainteresovanih timova. Stoga su trećenagrađeni radovi grafički sjajno predstavili svoje vizije budućeg izgleda Trga, sa zanimljivim predlozima rešavanja partera, ali u nedostatku strateških odrednica za saobraćaj. Tako smo dobili predloge uređenja parternih površina u funkciji estetskog izgleda trga, a ne kao delove integralnog projekta saobraćaja.

Ravnopravna treća nagrada:
Arco projekt d.o.o. - Petar Arsić, A. Virijević, D. Arsić,
M. Sekulić, A. Simonović.

Opšti utisak nakon sagledavanja raspisa konkursa i priloženih konkursnih radova je da naše društvo i naša generacija nema intelektualne i kreativne snage za sveobuhvatnom kvalitetnom obnovom naših debelo zapuštenih gradova i da bi to trebalo da bude prepušteno nekim budućim generacijama političara, planera, urbanista i arhitekata, za koje verujemo da će biti pametnije od naše.

Ravnopravna treća nagrada:
Studio za projektovanje „S” - J. Marić, M. Simić, V. Savić, L. Stijović,
B. Ivanović, D. Blagotić.

Eliminirani rad, autor Dragan Stošić.

tekst:
Maja Momirov

foto:
Relja Ivanić

Arhitektonska produkcija

kroz tri kuće

Tri projekta izabrana za prikaz domaće arhitektonske produkcije poznata su arhitektonskoj publici kroz prisustvo na mnogim izložbama u protekloj godini i kao dobitnici značajnih nagrada. Kuća VU autora a2arhitektura, Letnje kuće autora AKVS i Vila Pavlović autora Neoarhitekti su tipološki slični projekti, namenjeni stanovanju ili privremenom boravku. Značajna tema za ovaj izbor jeste odnos prema kontekstu koje odabrane kuće ostvaruju na promišljen i inovativan način. U vezi sa kontekstualizacijom i u skladu sa tipologijom projekata, druga tema koju prikazane kuće otvaraju jeste pitanje gradacije privatnosti prostora.

Arhitektonska produkcija

Kuća VU

Kuća VU nalazi se u Novom Sadu, u naselju Telep koje je kontekstulano izazovna lokacija za objekat savremenog arhitektonskog izraza. Element koji uravnotežuje komunikaciju kuće sa okruženjem, čineći ujedno i vezu i otklon ka njemu, jeste perforirana opna od opeke formirana na pročelju kuće u zoni prve etaže. Ovaj element, koji svakako predstavlja identitet kuće, kroz svoju transformaciju od perforiranog kao punoj fasadi definiše i odnose prostora najvišeg nivoa privatnosti i onih u vizuelnoj komunikaciji sa okruženje.

Najrazvijenija tema gradacije privatnosti prisutna je u projektu četiri letnje kuće autora AKVS Arhitektura, gde je realizovana kroz specifične odnose zatvorenih i otvorenih prostora za boravak. Razvijen sistem različitih otvorenih prostora i ambijenata postavljen je u odnosu na jedinstven i površinski značajno manji zatvoreni prostor sa osnovnim funkcijama. Nivoi privatnosti koji se razvijaju kroz otvorene prostore kreću se od segmenata ušuškanih između jedinica, preko zasenčenih, do potpuno otvorenih i vizuelno povezanih kao što su krovne terase. Kroz ovu gradaciju omogućeno je međusobno povezivanje pripadajućih prostora jedinica u zajednički prostor socijalizacije, dok je istovremeno postignut i fluidan prelaz ka prirodnom okruženju lokacije definisane planinskim vencem i obalom Jadranskog mora.

Vila Pavlović, projekat studija Neoarhitekti, smeštena je na samom obodu naseljenog područja u direktnom kontaktu sa prirodnim okruženjem planine Zlatibor. Nesvakidašnju geometriju kuće reflektuje i pojačava paralelno postavljena vodena površina u nastavku natkrivenog prostora za boravak. Svojom linearnom formom obe strukture se bez napora povezuju sa linijama padine i kroz materijalizaciju u prirodnom kamenu koja doprinosi utisku monolitnosti, ostvaruje se izrazita težnja kuće da postane deo pejzaža.

Letnje kuće

Vila Pavlović

1 Kuća VU

Autori:
**A2arhitektura, Beograd: dr Dijana Adžemović-Andelković,
dr Vladimir Anđelković, Aleksandar Bogojević**
Saradnici:
**Strahinja Pakaški, Miloš Radojević, Jelena Bošnjak, Teodora Tasić,
Isidora Babović, Emina Tomić, Minja Mladenović**
Tipologija:
Jednoporodični stambeni objekat
Lokacija:
Novi Sad, Srbija
Godina završetka objekta:
2018/19. godina
Autor fotografija:
Relja Ivanić

DaNS

DaNS

Broj 85-86 — decembar 2019

Arhitektonska produkcija

Broj 85-86 — decembar 2019

2 Villa Pavlović

Autori:
Studio Neoarhitekti, Beograd: Snežana Vesnić, Vladimir Milenković,
Tatjana Stratimirović
Tipologija:
Jednoporodični stambeni objekat
Lokacija:
Zlatibor, Srbija
Godina završetka objekta:
2018. godina
Autor fotografija:
Relja Ivanić

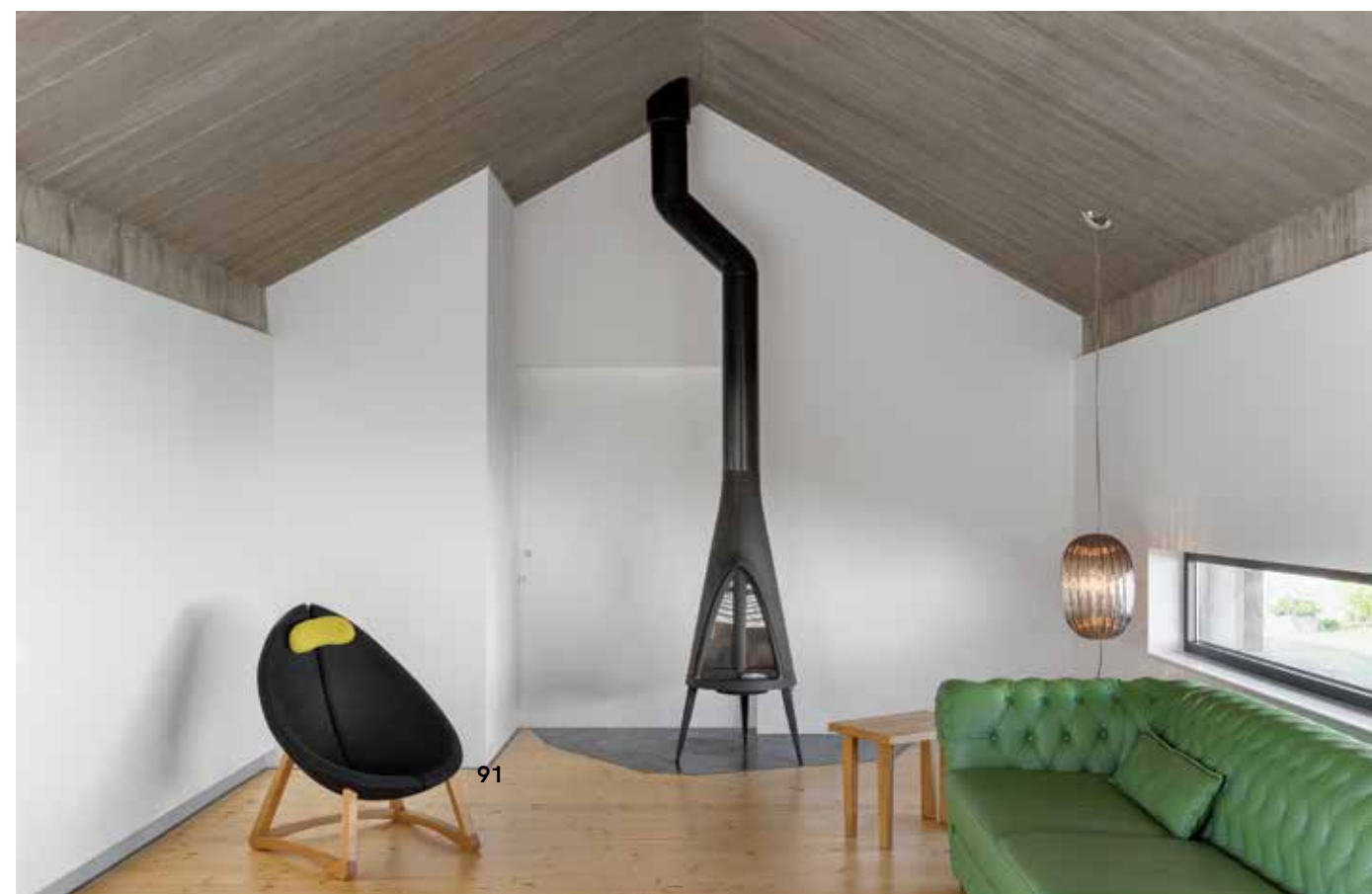

DaNS

Vila Pavlović

Arhitektonska produkcija

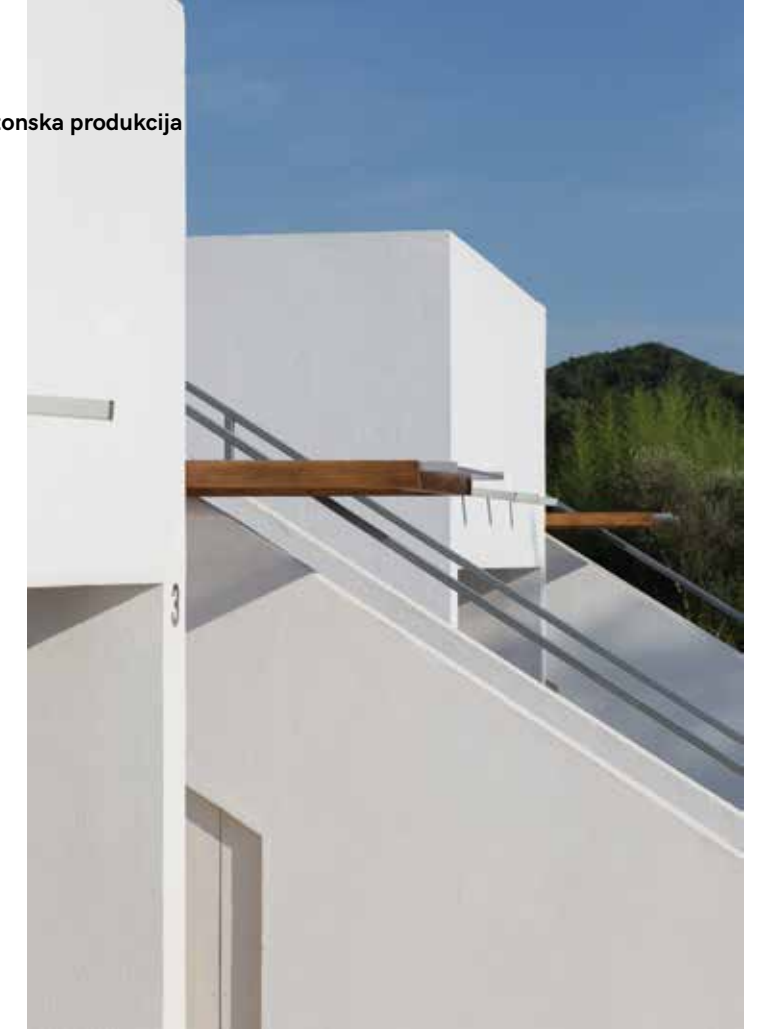

3 Letnje kuće

Autori:
 AKVS Arhitektura, Beograd:
 Anđela Karabašević, Vladislav Sudžum
Tipologija:
 Apartmanski objekat
Lokacija:
 Radanovići, Crna Gora
 Godina završetka objekta:
 2018. godina
Autor fotografija:
 Relja Ivanić

tekst:
Andrej Strehovec

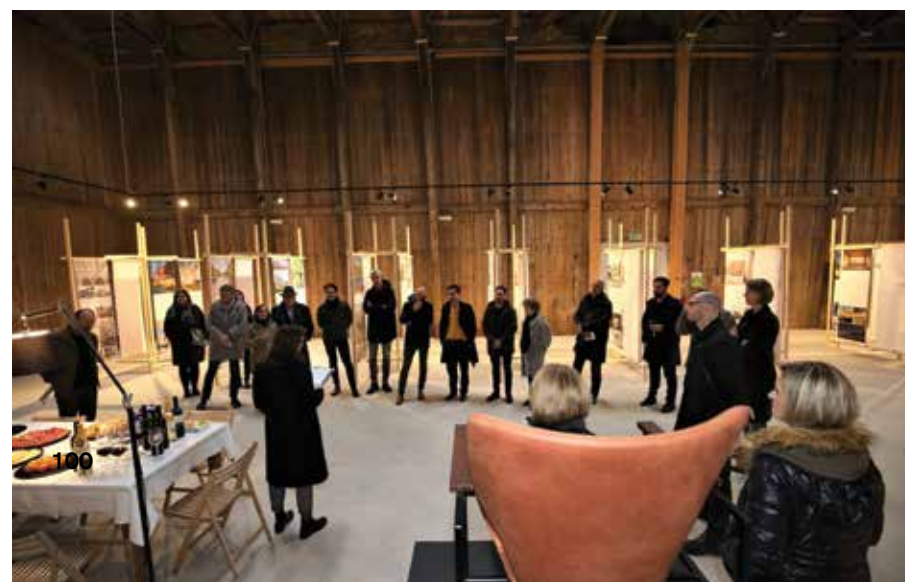
Arhitektura autora iz Srbije ponovo na Piranskim danima arhitekture

Foto: Andrej Strehovec

Međunarodna nagrada Piranesi i Piranski dani arhitekture 2019.

Foto: Jadran Rusjan

Međunarodna Piranesi nagrada Bogdanu Bogdanoviću 1989. godine

Da bismo se kratko prisetili tradicije Piranskih dana arhitekture, počeo bih sa drugog kraja, ali i od drugog početka. U decembru 2019. u Centru za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) u Beogradu sam u ulozi komentatora prisustvovao prezentaciji knjige „Bogdan Bogdanović Biblioteka Beograd“ (BBBB)¹. U toj publikaciji koja je delimično i katalogizacija, odnosno sadrži spisak naslova lične biblioteke, nalazi se i informacija da je 1989. prva Piranesi nagrada dodeljena baš Bogdanu Bogdanoviću (za Dudik spomen-park u Vukovaru). Međutim, ta informacija nije nepoznata. Piranski dani arhitekture osnovani su 1983. godine, a 1989. se u okviru te konferencije uvodi međunarodna Piranesi nagrada. Nakon toga se 1992. godine osniva i magazin Piranesi kao publikacija koja prati konferenciju i nagradu.

Za potrebe prezentacije spomenute knjige „BBBB“, pozajmio sam iz arhive časopisa Piranesi No.2 Vol.1. (jesen 1992)². U tom drugom broju objavljen je izuzetan intervju sa čuvenim beogradskim arhitektom Bogdanom Bogdanovićem, koji je u vezi sa svojim nagrađenim radom, između ostalog, izjavio i ovo: „Napravio sam nekakva metafizička polja od kamena, došlo je istorijsko ludilo i sve porušilo. ... znate ta nagrada mi je u periodu kada sam je primio bila veoma značajna. Ulazio sam u teški životni period, kada je moja bitka sa režimom tek počela. I zaista me to priznanje sve više veže za samu ličnost Giovannija Battiste Piranesija; pogledajte, ni on nema više ničega, možda neki zid u Rimu. Jedan potporni zid.“³

Kriterijumi, koncept i tradicija

Konferencija Piranski dani arhitekture (PDA) je te 1989. godine, kada je Bogdanović nagrađen, nosila naziv „Arhitektura iz arhitekture“ (*Architecture from Architecture*), tako da su nagrađeni rad i tadašnja tema jedna drugoj odgovarale u smislu apstraktnijeg diskursa. Međutim, prva PDA konferencija je nosila naziv „Arhitektura u kontekstu“ (*Architecture in Context*) i ta tema se od tada još uvek prati na nekom super-nivou svih dosadašnjih PDA konferencija. To u analitičkom smislu podržava i sedam kriterijuma za dodeljivanje nagrade, a to su: „promišljeno postavljanje u urbanu i prirodnu okolinu; prostorna i projektantska usklađenost sa kontekstom; savremeno inovativno prostorno planiranje; poštovanje prirodne i kulturne baštine; savremeno razumevanje tradicionalnih i autohtonih arhitektonskih elemenata; inovativni detalji; pažljivo odabrane boje, materijali, teksture i rasveta“.

PDA je međunarodna arhitektonska konferencija sa jednom od najdužih tradicija na svetu. Organizuje se od 1983. svake

- 1 „Bogdan Bogdanovic Library Belgrade. An Architect's Library“; Jelica Jovanović, Wolfgang Thaler and Vladimir Kulić (2019)
- 2 „Piranesi No.2, Vol. 1, Fall 1992“; Vojteh Ravnikar, Tomaž Brate (1992)
- 3 Spomen-park Dudik u Vukovaru (Hrvatska) je izgrađen 1978-1980, oštećen početkom 90-ih i obnovljen između 2015. i 2016. godine.

godine u mesecu novembru u srednjovekovnom primorskom gradiću Piran u Sloveniji. Ove, 2019. godine, događaj se zbog poplava delimično odvijao u Auditoriju Portorož. Izložba za nagradu Piranesi u okviru PDA konferencije, otvorena je 23.11.2019 (Izložbeni prostor Monfort u Portorožu, SLO) a nastaviće svoj život u pojedinačnim galerijama i umetničkim centrima širom Evrope u svih deset (10) zemalja koje sarađuju sa PDA.

Pobednici i učesnici

Namera konferencije je prezentacija i evaluacija arhitektonske i prostorne produkcije arhitekata iz deset (10) srednjoevropskih država (Austrija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Češka, Grčka, Mađarska, Italija, Slovačka, Slovenija, Srbija). To predstavlja i podstiče razvoj kvalitetne savremene kontekstualne arhitekture i kulturni diverzitet. Ove godine je međunarodni žiri od dvanaest članova podelio jednu nagradu i tri priznanja (uključujući jedno studentsko):

Međunarodna Piranesi nagrada 2019: **Neue Galerie und Kasematten/Neue Bastei, Wiener Neustadt, Austrija, 2019. Autor: Bevk Perović.**

Međunarodno Piranesi priznanje 2019: **Rekonstrukcija glavnog trga u Novom Mestu, Slovenija, 2019. Autori: Atelier arhitekti.**

Međunarodno Piranesi priznanje 2019: **Chiostrri di San Pietro, Reggio Emilia, Italija, 2019. Autori: ZAA Zamboni Associati Architettura.**

Međunarodno Piranesi studentski priznanje 2019: **Architecture of mind: Conceptual design of the University Psychiatric clinic Ljubljana - Polje. UL FA, EMŠ Arhitektura, Ljubljana, Master rad, 2018. Student: Rok Staudacher. Mentor: Tomaž Krušec.**

I u ovoj, 31. sezoni dodele, za Piranesi nagradu sam imao čast i priliku da u ulozi nacionalnog selektora za Srbiju odaberem pet arhitektonskih projekata, koje su realizovali autori iz Srbije u poslednje dve godine. Tema konferencije je bila „Renovacija: iz starog u novi život“. U okviru ove teme (a i u žiriju) je učestvovao i Dejan Todorović (Nooto) iz Beograda te je na konferenciji predstavio renovaciju Muzeja savremene umetnosti u Beogradu (MSUB), koja može da posluži kao primer kvalitetne renovacije i koja nosi snažno značenje za regionalni prostor a ima i međunarodni domet.

Ove godine se po prvi put uključila i studentska selekcija iz Srbije gde su između trideset i četiri (34) studentskih projekata sa sedamnaest (17) Fakulteta za arhitekturu učestvovali i studentski selektori: Zoran Abadić (Arhitektonski fakultet Beograd), Slobodan Jović (Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka Novi Sad).

Srpska nacionalna selekcija za nagradu Piranesi 2019

Već dugi niz godina sa zadovoljstvom posećujem Piranske dane arhitekture, a poslednjih godina posebno kao nacionalni selektor srpske arhitekture, koja bi trebalo da se ponovo uspostavi kao akter u širem evropskom prostoru. Svi srpski autori

oduševljeno su prihvatili poziv za učešće. U ovoj drugoj sezoni za Srbiju mi je frago da smo uključili i srpsku studentsku selekciju, a ove godine je konferencija proširena i na Bosnu i Hercegovinu. Na taj način se polako, ali uporno konferencija i nagrada proširuje na regionalno područje gde je ova međunarodna manifestacija i počela 1983. godine stvarajući scenu koja je povezivala arhitektonski duh u milijima akademizma i arhitektonske prakse, u vremenu kada još nije bilo interneta.

Ovogodišnji izbor za Srbiju nije bio potpuno jednostavan, budući da nedostaju projekti koji bi mogli da ispunjavaju visoke kriterijume definisane na Piranesi platformi i prate 30-godišnji put nagrade i srednje-evropske kontekstualne arhitekture. Ali ipak smo uspeli da predstavimo pet arhitektonskih projekta – realizovanih zgrada, koji su ravnopravno konkurisali u konkurenciji zemalja gde se na svim nivoima mnogo više ulaže u kulturni razvoj preko arhitekture nego u Srbiji. Međutim, mogli bismo da naglasimo da svi ovogodišnji selektovani projekti – realizovane zgrade iz Srbije – imaju paradigmatični kvalitet, jer bi mogli da služe kao snažne reference za nastavak razvoja savremene arhitekture u Srbiji. Kao drugo, svi projekti iz Srbije imaju specifičnost teksturiranja materijala i suptilnog bavljenja svetlom te kompaktnu ali i organsku organizaciju tlocrta i volumena. Na taj način dobro funkcionišu kao specifična, arhitektonska, koherentna i zaokružena grupa predstavnika.

Svi predstavljeni projekti su nešto što može da ima širi uticaj na senzibilizovanu javnost, na susedne zemlje, ali prodiru i na međunarodnu medijsku scenu (nešto što se dogodilo u Sloveniji i Hrvatskoj pre 20 godina). Na neki način svi odabrani projekti zaslužuju arhitektonsku nagradu ili priznanje, neki od njih su već nagrađeni, lokalno, putem državne komore, a neki će možda dobiti priznanja u budućnosti. Uslovi u Srbiji su skromni, da ne kažem teško podnošljivi za arhitektonsku profesiju. Nema obaveznih javnih tendera za arhitekturu, a većina javnih

arhitektonskih rešenja isporučuje se 'investitorskim urbanizmom' ili 'ad-hoc odlučivanjem'. Javna percepcija arhitekture u društvu je niska i narušena u bliskoj prošlosti (sa divljom situacijom 90-ih). Međutim, to ne znači da nema novca i znanja za gradnju arhitekture i kvalitetnu renovaciju, naprotiv, postoji veliki broj vrhunski edukovanih arhitekata. Arhitektonska škola je pratila kvalitetan i konzistentan put *srednjoevropske arhitekture*.

Svi ovi projekti predstavljaju kvalitet i zadovoljavaju visoke Piranesi kriterijume, takođe su stvoreni nadljudskom snagom kolega arhitekata, u teškim okolnostima. Svi se projekti sastoje i od kompromisa, ali kroz taj kompromis oni imaju još veći domet i veću autentičnost i to ih čini još stvarnijima. Predstavljaju arhitektonsku i umetničku veštinu i predanost, izvan racionalnog – u pozitivnom smislu. Verujem da i ovakve mogućnosti međunarodnih konferencija imaju vrednost za širu profesionalnu arhitektonsku zajednicu i u Srbiji, da izdrže tegobe poslovanja i da se bore za ideale arhitekture, i za što bolji kvalitet života.

Moje shvatanje paradoksa našeg *zeitgeista*, posebno u Srbiji, odnosi se na citat čuvenog arhitekta Ivana Antića (koautora MSUB) koji je, u vezi sa periodom u SFRJ, rekao da socijalističko-komunistička vlada nije vršila pritisak na arhitekta, jer nisu smatrani nosiocima ideologija, pa im je bilo dozvoljeno da se bave svojom profesijom bez ikakvih smetnji. Ono što se sada dešava je da se arhitektura, kao građevinarski posao, smatra alatom vladajuće ideologije (neo-kapitalizam i kratkoročni profit) i tako se ne dozvoljava da arhitektura prosperira, jer nije uvek 100% sirovo isplativa. Veoma mi je drago što je bilo moguće predstaviti kvalitetne projekte i u sezoni 2019, jer u Srbiji ne postoji baš veliki izbor onoga što se može izdvojiti. Jedna godina brzo prođe kada tražim nove kvalitetne projekte. Dakle, ti projekti zaslužuju još veće priznanje zbog tolike predanosti radu od strane kolega.

Aktuelnosti

2

Kuća VU, Novi Sad, 2017.
arhitektura: Dijana Adžemović-
Anđelković, Vladimir Anđelković i
Aleksandar Bogojević; saradnici:
Strahinja Pakaški, Miloš Radojević,
Teodora Tasić, Jelena Bošnjak, Minja
Mladenović, Isidora Babović, Emina
Tomić.
Foto: Relja Ivanić.

PIRANESI 2019 NOMINACIJE:

3

Poslovna zgrada Resavska 31, Beograd,
2018. Remorker Architects: Marko
Korošec, Dušica Totić, Hristina Tošić, Stefan
Jakovljević, Petar Pejić, Ivana Marjanović,
Ivana Tijanić, Miloš Milićević, Ana Brkić,
Milan Katić, Darko Rašeta.
Foto: Miloš Martinović.

1

Letnje kuće Radanovići,
Kotor, 2018. AKVS
arhitektura: Anđela
Karabašević, Vladislav
Sudžu.
Foto: Relja Ivanić.

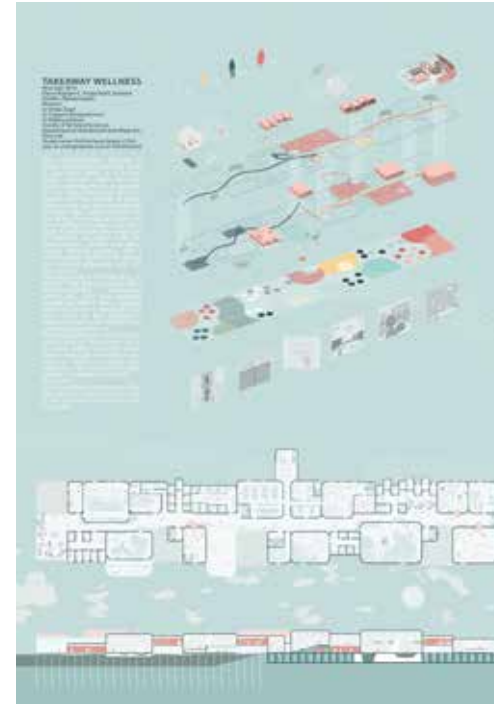

5
Vinarija Virtus, Viteževo, Žabari,
2018. Branimir Popović, Nataša
Stanković.
Foto: Nemanja Knežević.

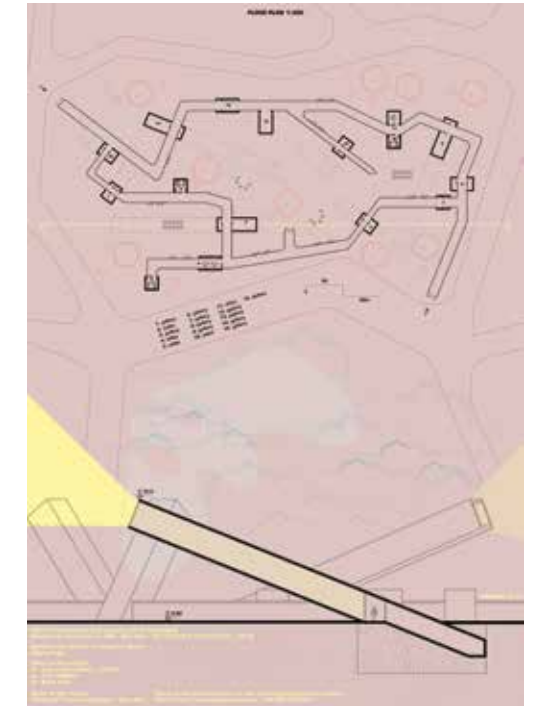
4
Stambena zgrada N8, Kragujevac,
2017. Studio Simović: Marija Simović,
Petar Simović.
Foto: Relja Ivanić.

Aktuelnosti

6
Fakultet tehničkih nauka Novi
Sad:
Takeaway wellness, Novi Sad,
2019. Studenti: Darija Bogojević,
Dunja Dedić, Katarina Koledin,
Marina Ivanov. Mentori: Višnja
Žugić, Dragana Konstantinović,
Miljana Zeković.

7
Fakultet tehničkih nauka Novi
Sad:
Museum of Contemporary
Art, Novi Sad, 2019. Student:
Albert Topić. Mentori: Jelena
Atanacković Jeličić, Shin Yokoo,
Dejan Ecet.

8
Arhitektonski Fakultet Beograd:
- Oneironautics. A midsummer
night's dream. Theatre. Natural
Core Of Belgrade, 2019. Student:
Mladen Maslovar. Mentor: Vladimir
Milenković.

9
Arhitektonski Fakultet Beograd:
- Inferno naturale. Cinne Citta 2.0 .
Boka kotorska Bay: Mamula island,
2019. Student: Predrag Nedović.
Mentor: Milan Đurić.

tekst:
Višnja Žugić

DAN posvećen kulturi prostora

u Radničkom domu

Foto: Tanja Žarić

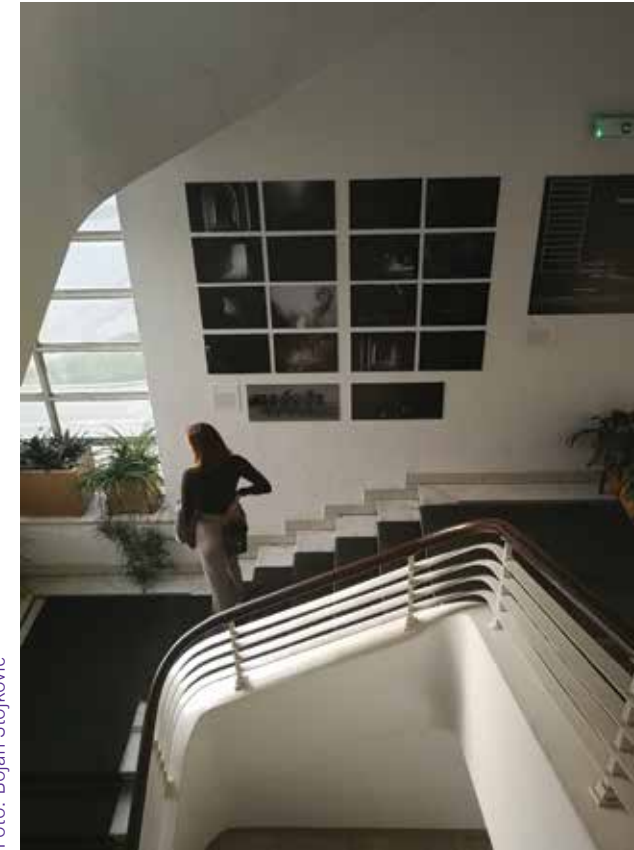

Foto: Bojan Stojković

DAN je godišnji, 24-časovni događaj koji promovise i slavi kulturu prostora. Iniciran kontinuiranim istraživanjem grada i arhitekture, DAN je koncipiran kao efemeran događaj, koji u svojoj vremenskoj koncentraciji i otvorenosti formata teži da stručnoj i široj kulturnoj javnosti približi teme vrednovanja arhitekture, nasleđa i kulture stanovanja u gradu.

DAN se realizuje svake godine u drugom prostoru Novog Sada. Njegovo prvo izdanje, održano 21/22. septembra 2019. godine, otpočelo je privremenom intervencijom na fasadi Radničkog doma u Novom Sadu, postavljanjem natpisa „OTVORENO NA DAN“, tačno u 12 časova. U vreme kada je nastao, objekat Radničkog doma, izgrađen prema projektu Dragiše Brašovana iz 1929. godine, najavljivan je kao prva zgrada Moderne u gradu. Građevina predstavlja i prvo realizovano delo u Novom Sadu renomiranog jugoslovenskog arhitekta. Promene društvenih okolnosti pratile su postepenu transformaciju karaktera institucija koje su tradicionalno naseljavale ovu kuću. Time je izmenjen i karakter javnih prostora ovog objekta, inicijalno usmerenih ka gradu i građanima. Iako predstavlja zaštićeno arhitektonsko delo, septembra 2019. godine zgrada Radničkog doma potpuno je marginalizovana na mapi potencijalnih prostora koji mogu da udomite kulturne i društvene programe, a u svesti građana je gotovo nepostojeća kao relevantno i vredno delo arhitekture. Upravo iz tih razloga, ova Brašovanova kuća je odabrana za mesto realizacije prvog DANA.

Aktuelnosti

DAN otvara i aktivira konkretan napušten, zatvoren, nevidljiv ili javnosti nedostupan prostor. Konceptcija događaja u celini i tematski okvir njegovog prvog izdanja, nastali su kao refleksija aktuelnih tema sadašnjeg trenutka i prostora u kom je DAN realizovan. Inspirisan okolnostima koje su u poslednjim decenijama zadesile post-socijalističke gradove, a koji sve više postaju predmet preispitivanja u kontekstu potencijala za društveno, političko, kulturno i kreativno delovanje, DAN tematizuje upravo pitanje odnosa prema fizičkim i materijalnim „ostacima“ prevaziđenih ideologija, u društvu koje je u stanju trajne tranzicije. Tema prvog DANA, „Pogledaj nevidljivo“ (*Seeing the Invisible*) realizovana je kroz međunarodni interdisciplinarni poziv za prostorno orijentisane provokacije. Želja je bila da se kroz poziv otvoren ka različitim kontekstima sagledaju mogući pogledi na teme inspirisane fenomenom post-socijalističkog grada - arhitekture u tranziciji, napuštenih i zaboravljenih prostora, i nevidljivih mesta.

DAN je interdisciplinaran. Realizuje se kroz brojne formate kojim se predstavljaju potencijali odabranog mesta. Poziv je bio otvoren za kreativne ishode različitih prostornih praksi koje dotiču teme građane sredine i njenih nevidljivih slojeva. U okviru događaja izložena su 43 selektovana autorska dela 58 autora iz 21 zemlje sa 6 kontinenata, koja predstavljaju ostvarenja različitih formata i tehnika prikazana u prostorima objekta Radničkog doma. Izložbena postavka koncipirana je sa idejom uspostavljanja aktivnog dijaloga arhitekture Radničkog doma i izloženih radova, što je omogućilo intenzivni susret građana-posetilaca sa prostorom i sadržajem postavljenim u njemu. Tokom 24 časa trajanja DANA organizovana su tri stručna vođenja kroz izložbu „Pogledaj nevidljivo“ i dve arhitektonske šetnje kroz objekat Radničkog doma, sa ciljem da se kroz kratkotrajni format trajno pokrene transformacija narativa koji se vezuju za ovaj objekat.

Događaj DAN organizuje i autorski potpisuje BAZA - platforma za prostorne prakse, a njegovo prvo izdanje realizovano je uz podršku Društva arhitekata Novog Sada, Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i Gradske uprave za kulturu.

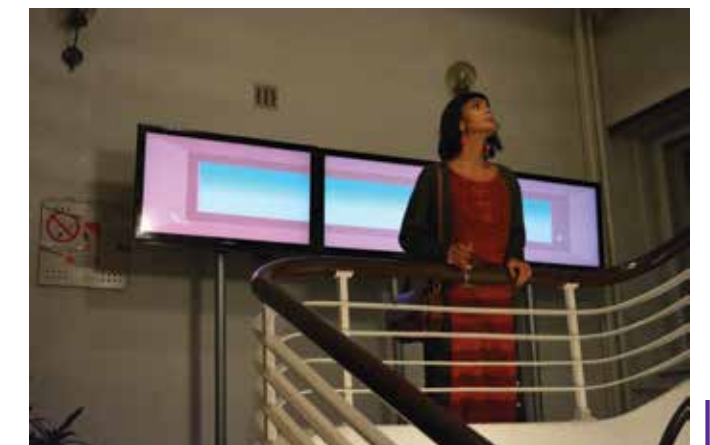

Foto: Tanja Žarić

DaNS

Foto: Maja Momirov

Foto: Miljan Cvijetić

Obični građani kojima je arhitektura u najvećoj meri namenjena za život, korišćenje ili tek za poglede sa ulice, ne mogu ni da zamisle šta jedan arhitekta mora da zna, predvidi, uradi, dogovori, osmisli, uskladi i organizuje da bi se prostor njihovog boravka ili bliskog okruženja učinio dostojnim za život i rad i pretvorio u kvalitetne urbane scenografije, koje vidimo tokom obične, svakodnevne šetnje. Drugi je kuriozitet da ti obični građani verovatno ne znaju ni za jednog domaćeg, pa ni svetskog, savremenog arhitektu. Nepojavnost i nepoznavanje sa ličnostima arhitekata kod nas, za razliku od sveta, nije nikakva novost. Ta činjenica se može vezati i za same arhitekate, mada je više plod nezainteresovanosti pa i otupljenosti društvene stvarnosti koja za umetnost i arhitekturu ne haje. I kada se pojave informacije, recimo o novim objektima prilikom njihovog svečanog otvaranja, autori tih dela se uglavnom ne pominju.

Kako

postati i ostati arhitekta

Aktuelnosti

tekst:
Vladimir Mitrović

*O arhitekturi Lazara Kuzmanova,
dobitnika Nagrade arhitekture „Đorđe Tabaković“ 2019*

Foto: Predrag Milosavljević

Čini se da nije zapamćen slučaj u domaćoj (jugoslovenskoj, srpskoj, a posebno ne u vojvođanskoj) savremenoj arhitekturi da su sasvim mladi arhitekti, praktično samo nekoliko godina po diplomiranju, uradili čitav niz konkursnih rešenja kojima su osvojili neke od glavnih nagrada, a ubrzo i izveli nekoliko svojih projekata, kao što je to bio slučaj, na samom početku novog milenijuma, sa novosadskim arhitektima Lazarom Kuzmanovim i Iljom Mikitišinom, dvojicom saradnika i prijatelja sa studija na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Kratka zajednička karijera kulminirala je već 2002. godine kada na beogradskom Salonu arhitekture dobijaju nagradu za arhitektonski projekat interpolacije novog objekta (robne kuće) u staro gradsko jezgro Novog Sada. Ipak, posle par zajednički izvedenih objekata, ovaj perspektivni arhitektonski duo, prestaje sa saradnjom i kreće u samostalne projektanske karijere. Njihova „labudova pesma“ ujedno je obeležila i sam početak velikih promena koje su se desile na polju savremene novosadske arhitekture. Raspad velikih projektnih organizacija, gubljenja redovnog (državnog) tržišta i prelazak sa tzv. „nepoznatog“ na „poznatog“ investitora, kao i trenutak kada su na zalasku karijera većina dotadašnjih aktera gradske arhitektonske scene, samo su neke od karakteristika perioda na pragu novog milenijuma, koje su u velikoj meri promenile tok i sadržaj arhitekture Novog Sada.

Sve se to desilo za samo nekoliko godina, paralelno sa vremenom koje se može oceniti kao prelomnim u savremenoj arhitekturi Srbije. Od tog vremena Kuzmanov kreće, zajedno sa još nekoliko kolega, u svoju novu misiju unutar projekto biroa „Kuzmanov and Partners“ (Miljan Cvijetić, Dragana Konstantinović, Marina Pejić, Aleksandar Davidović). Od samih početaka, ovaj je biro arhitekturu posmatrao i tumačio kao područje plemenite borbe za novo i do tada neviđeno. Kroz vlastito tumačenje savremenog trenutka oni će svojim klijentima isporučivati objekte koji su paralelno dobro prihvatani od stručne, ali i najšire javnosti, korisnika, pa i običnih gledaoca koji su u toj novoj arhitekturi prepoznali jedan vid stvaranja novog generacijskog identiteta arhitekture. Arhitektura proizašla iz Lazarevog biroa mirila je u vizuelnom, ali i korisničkom procesu, narasle tenzije između lokalnog i globalnog, gde se kroz

Foto: Relja Ivanić

globalizaciju razvoja istovremeno ojavačavao lokalni identitet. Kroz njihova dela i pored eksplozije stanovništva u poslednjim decenijama, koju je pratila i eksplozija neodgovarajuće pa i neodgovorne stambene arhitekture, grad Novi Sad je dobio autentične izraze lokalne verzije savremene arhitekture, bazirane na određenoj percepciji savremenog trenutka evropske arhitekture.

Od početka, Kuzmanov je kroz arhitekturu, kao predstavnik generacije odrasle na zalasku naizgled bezbrižnog jugoslovenskog socijalizma, davao neki vid pročišćene strane svog ličnog identiteta i svojevrsnu kulturu borbe protiv uniformisanosti u kojima je svako naredno arhitektonsko delo donosilo određene novine. Porazni efekti složenih socio-ekonomskih promena koje su se desile skoro preko noći, godine studiranja i prvih arhitektonskih zanosu u teškim i depresivnim devedesetim, trenutak raspadanja jedne evropske države i njene kulturološke sfere, generacijski socijalni kolaps, su zajedno uticali na njega kao arhitektu da uvek, sa svakim novim projektom, proširuje i produbljuje svoj lični umetnički kredito. Potpuno brisanje razlika između obične (svakodnevne) i vrhunski sofisticirane arhitekture, donelo je poseban kvalitet i objektima koji nisu imali velike finansijske zahteve. Arhitektura je ključ društvenog identiteta, koji podjednako intenzivno nudi osećaj i o sebi i o drugima, osećaj za lično i za kolektivno, predstavljajući svojevrsni transfer kulture, posebno u perifernim evropskim društvima kao što je naše. Arhitektura mora da nosi „i poruku i savet“, jer ljudi ipak mogu sve da shvate sami, koristeći sopstvene mentalne kapacitete. Tako je i u poslednjoj seriji objekata, Kuzmanov uspeo da se ne preda ličnom manirizmu, niti da uniformiše svoj

izraz, stalno unoseći značajne novine u svoj rad iskazane u formi, materijalizaciji i koloritu.

Čini se, kako je vreme (i broj investitora) prolazilo, da je Kuzmanov čak i više nego na početku svog delovanja, insistirao na umetničkom oblikovanju svojih (i njihovih) objekata. Svesno ili ne, u dogovoru ili ubeđivanju, Kuzmanov se kroz većinu svojih objekata ponaša kao umetnik, ne gubeći nikada iz vida osnovne funkcije arhitekture, pa i želje i zahteve naručioca. Primenjujući svoj umetnički narativ, uz poštovanje danas neizbežnih usuda tržišta, uvek je uspevao da kroz svoju arhitekturu „proturi“ nešto od likovnih elemenata, čime se njegove zgrade izdvajaju od uglavnom sumorne, bezlične i bezidejne arhitekture većine svojih savremenika. Kako mu je to uspelo? Odgovor na ovo pitanje može se potražiti u njegovom vedrom i harizmatičnom duhu. Mada to u konstalaciji ulaganja novčanih sredstava ne zvuči baš moguće, u svojoj bogatoj karijeri se, iz objekta u objekat, pokazivao kao arhitekta koji će svakoj od svojih novih kuća prići pojedinačno, sa strašću istinskog umetnika, a kao proizvod imati, u većini slučajeva, originalna i prepoznatljiva arhitektonska dela. Možda, takođe odgovor leži i u Lazarevoj posvećenosti svojoj umetnosti i svom poslu, što je retkost kod naših arhitekata, a koja potom biva opšte prihvaćena, isplativa i održiva. Možda je to ona tanka nit njegovih ličnih umetničkih i etičkih afiniteta, koju kao autor poseduje. Vesela i operativna narav i profesionalno poštenje, takođe bi mogli biti sastavni deo uspeha njegovih kuća. Kroz deo tih ličnih i stručnih kvaliteta koje Kuzmanov neprestano emituje mogu se posmatrati i njegove brojne društvene i profesionalne aktivnosti – od onih upravno-političkih, na početku karijere, preko strukovnog angažmana, pa

Foto: Relja Ivanić

do saradnje i učešća u radu nevladinog sektora, a sve to u službi povećanja stepena vidljivosti same arhitekture i arhitektonskog delovanja kroz aktivan, pa i aktivistički, stav prema našem, zajedničkom okruženju. Tako i ne čudi što je Kuzmanov danas jedan od najpriznatijih i najpoznatijih novosadskih arhitekata u čitavoj zemlji.

Sve se ovo moglo videti u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine tokom prve polovine novembra 2019. godine na retrospektivnoj izložbi arhitekta Lazara Kuzmanova, ovogodišnjeg dobitnika Nagrade arhitekture „Đorđe Tabaković“, koja se već dvadeset pet godina, u organizaciji Društva arhitekata Novog Sada, dodeljuje istaknutim domaćim arhitektima za visok doprinos arhitektonskoj praksi i teoriji.

Foto: Branislav Mamić

tekst:
Violeta Stefanović

foto:
Marija Petrović

U oktobru 2019. godine je u Novom Sadu održano četvrto izdanje studentskog festivala arhitekture, dizajna i umetnosti – Oktobarh. Dugogodišnji cilj festivala je da kroz predavanja, radionice, filmske projekcije, izložbe i slična dešavanja predstavi arhitektonsku praksu u najširem mogućem smislu, kao i sve ono što je prati. Sama struktura festivala je sačinjena od četiri glavne programske celine: Arhitectura – stručno vođenje kroz značajne arhitektonske objekte u Novom Sadu, Radionica, Dani arhitektonskog filma i Konferencija. Ove godine uveden je novi segment programa u vidu tribine pod nazivom OK Talks čiji je cilj bio predstaviti alternativne načine bavljenja arhitekturom.

Četvrto izdanje festivala je uspešno da zadrži tradiciju prethodnih, ali je i uvelo konkretne novine po pitanju programske strukture. U skladu sa činjenicom da festival organizuju studenti arhitekture, organizacioni tim se menja iz godine u godinu, što će samo doprineti razvoju festivala u narednim izdanjima.

Oktobarh

Studentski festival arhitekture 2019.

Radionica „SloboDA“

2. – 4.10.

Tema radionice proizašla je iz aktuelnih prostornih promena u gradu, a odnosila se na promišljanje glavnog novosadskog trga – Trga Slobode. Naime, studenti su tokom trodnevnog rada u prostorijama Društva arhitekata Novog Sada analizirali sadašnje upotrebne obrasce urbanog prostora, identifikovali njegove potencijale i razmatrali njegovu moguću buduću upotrebu i program. Cilj radionice je bio da se učesnici motivišu i zainteresuju za grad u kom žive i/ili studiraju, te da osveste prostor kroz koji svakodnevno prolaze, uviđajući njegove karakteristike, nedostatke i potencijale. Razvijajući kreativna programska i prostorna rešenja za najfrekventniji javni prostor Novog Sada, učesnici radionice su bili u mogućnosti da zamisle jednu specifičnu budućnost Novog Sada koja bi, po njima, odgovarala promenama koje nastaju u načinu života njegovih stanovnika.

Radionicu su vodile: Violeta Stefanović, Tanja Tubić i Katarina Dojčev.

Arhitectura – šetnje kroz objekte

5. – 6.10.

Treći put u izdanju festivala, organizovane su šetnje kroz objekte koje su vodili studenti – volonteri: Tara Badnjar, Luka Babić, Anja Štraser, Leonora Daruši, Relja Mišić, Milica Injac, Violeta Todorović, Anđela Jovanović i Jovana Savić. Ove godine, šetnje su organizovane u četiri bloka u toku dva dana, pri čemu je jedan od njih bio posvećen međuratnim modernističkim vilama u Novom Sadu, što po prvi put uvodi privatne objekte u program arhitektonskih šetnji. Takođe, posetioci su imali priliku da obiđu nedovršen objekat, odnosno gradilište Naučno-tehnološkog parka, što je bilo posebno značajno studentima arhitekture. Veliku pomoć prilikom posete gradilištu pružili su: Dragana Konstantinović, Darko Reba i Sonja Stikić. Objekti koji su ove godine bili uključeni u arhitekturu su: Železnička stanica, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Studio M, Dom novosadske trgovačke omladine, Poklon-zbirka Rajka Mamuzića, Vila u ulici Vojvođanskih brigada 14, Vila Mirić (Pavla Simića 10), StartIT centar, Sportski i poslovni centar „Vojvodina“ (Spens), Naučno-tehnološki park, Poljoprivredni fakultet i Filozofski fakultet.

Dani arhitektonskog filma

12. – 13.10.

Projekcija filmova i drugih video formata vezanih za arhitekturu, umetnost i dizajn, održana je u Domu b-612 i ove godine je uključila 6 naslova. Svaka projekcija je praćena kratkom diskusijom o temama koje obrađuje, a koje se dotiču ne samo arhitekture, nego i društva, istorije, kulture i drugih aspekata ljudske egzistencije.

Tribina – OK Talks

25.10.

Prvi put održana, tribina je imala za cilj ostvarivanje neformalnog dijaloga između posetilaca (mahom studenata arhitekture) i predavatelja, pri čemu je generalna tema bila predstavljanje alternativnih arhitektonskih praksi. Učesnici tribine bili su: Ephemera collective, Tim 8, Psychetecture, Snežana Zlatković, Sandra Trifunović, Dejan Todorović, Miloš Martinović, Paper storm i Polimorf. Događaj je realizovan u amfiteatru Spensa.

Oktobarhska konferencija

26. – 27.10.

Konferencija je održana u amfiteatru Muzeja savremene umetnosti Vojvodine, a omogućila je posetiocima da se upoznaju sa praksom vodećih projektantskih biroa sa domaće i evropske scene, ali i sa aktuelnim temama i tokovima u arhitekturi. Prvog dana konferencije predavali su predstavnici sledećih biroa: 2 Arhitekta (Zagreb), Spring Studio (Beograd), SODA (Zagreb), FAHR 021.3 (Porto), Proarh (Zagreb), dok su drugog dana predavanje održali predstavnici iz biroa: Salt and Water (Novi Sad), Focal One (Beograd-London), Studio MOBA (Novi Sad), Orange architects (Rotterdam), SKROZ (Zagreb).

Izložbe

U okviru festivala organizovane su tri izložbe usko vezane za sam program. Na dan otvaranja „Oktobarha“ predstavljena je postavka izložbe „Minimalizam – stil ili tehnika“, za koju je upućen poziv za učešće ne samo studentima arhitekture već svim zainteresovanim građanima. Tokom trajanja Konferencije, posetioci su mogli da obiđu izložbu „Ogledalo grada“ koja je nastala kao rezultat zatvorenog konkursa na temu novosadskih objekata koji su posećeni u okviru programa Arhitectura. Na zatvaranju festivala mogla se posetiti izložba radova i maketa, timova studenata, učesnika radionice „SloboDA“.

Organizacioni tim festivala „Oktobarh“ u 2019. godini činili su: Zoran Otrupčak, Igor Rajković, Violeta Stefanović, Marija Petrović, Tanja Tubić, Luka Radosavljević i Katarina Dojčev. Tim bi ovom prilikom želeo da se zahvali sponzorima i partnerima bez kojih održavanje festivala ne bi bilo moguće: Društvo arhitekata Novog Sada, Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka, Fondacija Novi Sad 2021 - Evropska Prestonica Kulture, OPENS, Lokomotiva, Dom b-612, Baldini studio, Studio Arsa.

Osmi kilometar /

8th kilometer

17. Međunarodna izložba arhitekture u Veneciji, sa temom *KAKO ĆEMO ŽIVETI ZAJEDNO? / HOW WILL WE LIVE TOGETHER?*, održaće se od 23. maja do 29. novembra 2020. godine. Srbiju će predstavljati projekat „Osmi kilometar / 8th kilometer“, autorskog tima Moderni u Beogradu (MuBGD) koji čine Iva Bekić, Irena Gajić, Dalia Dukanac, Stefan Đorđević, Snežana Zlatković, Mirjana Ješić, Hristina Stojanović i Petar Cigić.

Predstavnik Republike Srbije na Venecijanskom Bijenalu arhitekture izabran je na konkursu koji je Muzej primenjene umetnosti raspisao u saradnji sa Udruženjem arhitekata Srbije.

Žiri konkursa su činili članovi Stručnog Saveta za pripremu nastupa Republike Srbije na 17. Bijenalu arhitekture u Veneciji 2020:

mr Ljiljana Miletić Abramović, d.i.u. - predsednik Saveta;

v. prof. Aleksandra Vuja, d.i.a. - potpredsednik Saveta;

dr Tanja Damljanović Konli (Conley), d.i.a.;

Predrag Milutinović, d.i.a.;

v. prof. Zorica Savičić, d.i.a.; Branko Stanojević, d.i.a. i Dejan Todorović, d.i.a.

Komesar izložbe je Slobodan Jović, d.i.a.

MuBGD o svom autorskom radu:

Tema Bijenala „Kako ćemo živeti zajedno?“ interpretirana je kroz odnos život-rad koji generiše oblike kolektivnosti i manifestuje se kroz odnos proizvodne baze gradova i izgrađene urbane strukture. Poseban predmet istraživanja, koji čini osnovni sadržaj izložbe u paviljonu Srbije, je grad Bor. Prostorno-geografski pozicioniran u okviru rudarskog basena obojenih metala, ovaj grad je urbanistički i arhitektonski razvijen u periodu posleratne industrijalizacije, čime je nadograđen njegov multikulturalni karakter prethodno razvijen zahvaljujući osnovnoj privrednoj delatnosti ovog grada - rudarstvu.

Stanovnici Bora u svakodnevnom govoru iskazuju pojedinačna mesta grada kroz meru njihove udaljenosti od rudarskog površinskog kopa Bor, koji računaju kao polaznu tačku, „nulti kilometar“ ili „smak sveta“. Sistem orijentacije stanovnika analogan je načinu planiranja i izgradnje samog grada kroz sedam gradskih kilometara.

Na primeru Borskog basena, razvijena rudarska proizvodnja jednoznačno se postavlja kao isključivi faktor postojanja grada. Umrežavanjem ove proizvodnje u globalne tokove kapitala, u gradu se ispoljava odsustvo mogućnosti rada na društvenom i prostornom planu. Ujedno, usled neodrživosti predloženih alternativa socio-ekonomskog razvoja Bora, to je i prilika za redefinisavanje odnosa život-rad, a time i fizičkog okvira unutar kog se navedeni procesi odvijaju. Stoga, izložba i istraživanje razmatraju budućnost ovog odnosa kroz temu „osmog kilometra“ - kvalitativno novog sloja grada Bora, koji uvodi poremećaj u poredak postojećih sedam gradskih zona - „kilometara“.

Novi Sad kao destinacija banjanskog turizma

Predlog rekonceptualizacije kompleksa Jodne banje

DaNS

Perspektivni prikaz kompleksa Jodne Banje

tekst i projekat:
Branislav Milićević

LEGENDA

- Banjski kompleks
- Faza I: turistički kapaciteti wellness
- Faza II: turistički kapaciteti family&fun i medicinski turizam
- Novi kompleks Specijalne bolnice za reumatizam
- Bazeni na otvorenom

Kompleks Jodne Banje

Ova studija se bavi mogućnostima ponovnog uspostavljanja Jodne banje kao turističke destinacije u Novom Sadu, putem izmeštanja Specijalne bolnice za reumatizam iz banje u susjedni kompleks bivše kasarne „Dr Arčibald Rajs“. Time bi se istovremeno rešila pitanja preopterećenosti postojeće bolnice, prenamene bivše kasarne, te oslobađanja kompleksa Jodne banje za razvoj dominantno turističke namene. Međusobnim fizičkim povezivanjem, kao i pridruživanjem okružujućih parkovskih i ambijentalnih vrednosti ovog kraja banjaskoj funkciji, stvorila bi se potpuno nova žična tačka grada koja bi njegov imidž obogatila jednim sasvim novim epitetom: Novi Sad kao destinacija banjanskog turizma.

Nasleđe

Istorijat Jodne banje u Novom Sadu

Krajem devetnaestog veka su gradovi jugoistočne Evrope doživljavali transformaciju kroz koju su, imitiranjem gradnje i načina života u srednjoevropskim centrima, pokušavali da se modernizuju i uključe u savremene evropske tokove.¹ Stoga, imajući u vidu popularnost banjanskih lečilišta u Evropi, kao i brojnih gradskih kupališta u Budimpešti i drugim gradovima Austrougarske, ne treba da čudi da je „Varoško jedno lekovito kupatilo i mineralna voda d.d. Novi Sad“ osnovano 1900. godine, samo dve godine nakon što se do otkrića izvora termomineralne vode slučajno došlo prilikom kopanja arteškog bunara za vodosnabdevanje ovog dela Novog Sada.

Lekovita voda je od samog početka privlačila veliko interesovanje i, prema tvrdnjama onovremene štampe, Arteško kupatilo je već 1898. godine zabeležilo skoro 16.000 posetilaca. Kupatilo i lekovita svojstva banjanske vode su intenzivno reklamirani, što je dovelo do toga da, nakon što je idejni projekat za veću banjansku zgradu i park izrađen 1905. godine, interesovanje kod bolesnika bude toliko da je objekat naručen projektom postao neadekvatan i pre početka izgradnje. Posledično, ovaj projekat je napušten i poručen je novi kod Imrea Francseka, arhitekta iz Budimpešte. Projekat je usvojen 1908. godine, Arteško kupatilo je dobilo status lekovite banje 1909, a upotrebnu dozvolu početkom 1910. godine. Banja, koja nije prestala da radi ni tokom izgradnje nove zgrade, je na taj način dobila savremeno opremljeni objekat koji je odgovarao funkcionalnim potrebama lečilišta.²

Istoričarka umetnosti Donka Stančić je kroz poređenje izvedenog stanja sa sačuvanom projektnom dokumentacijom došla do saznanja da se iz nepoznatih razloga tokom gradnje prilično odstupilo od originalnog projekta. Najviše promena se odnosilo na dekorativni sistem eksterijera glavnog objekta Jodne banje i to do mere u kojoj Donka Stančić smatra da je za spoljašnji izgled objekta najzaslužniji novosadski građevinar Miksa (Maximilian) Strobl, i to kroz rešenje izgleda glavne fasade, krova, detalja itd.

Pa ipak, Donka Stančić ocenjuje da glavni objekat Jodne banje ima sposobnost (gotovo napadne) vizuelne vladavine nad prostorom u kojem se nalazi, te da svoj reprezentativni izgled duguje razuđenoj glavnoj fasadi bogate malterske plastične dekoracije i složenom rešenju osnove koje je uslovalo i bogatu razuđenost krovnih volumena. Kompleks Jodne banje svrstava u grupu najreprezentativnijih soliterno podignutih objekata

¹ Gunzburger Makaš, E. & Damljanović Conley, T., Capital Cities in the Aftermath of Empires: Planning in Central and Southeastern Europe (Planning, History and Environment Series), Abingdon, Routledge, 2010.

na zapadnoj strani grada, koji zajedno sa još nekoliko drugih objekata doprinosi ukupnom utisku o Futoškoj ulici.

Više od toga, bitno je razumeti da se Jodna banja može smatrati i glavnim uzrokom formiranja četvrti urbanih vila koje okružuju i, u vreme svog nastanka, osnovnim nosiocem identiteta ovog dela grada. Tipologija urbanih vila se praktično pojavljivala na isključivo tri lokacije: u bloku oko današnje Ulice Vase Stajića u blizini centra grada, potom u manjoj meri na Ribnjaku koji se iznad Dunava pružao u zaleđu Petrovaradinske tvrđave, te u okolini Jodne banje.

O povezanosti Jodne banje i njenog okruženja svedoči i Futoški park formiran oko banje, kao i nekadašnji sportski tereni koji su sagrađeni za potrebe rekreacije građana i banjskih gostiju uz ivicu parka. Brojni programi, karakteristični za razvijene evropske banje, mogli su se naći u okolini Jodne banje u razumljivo prilagođenoj razmeri. Jodna banja sa okolinom nikad nije predstavljala u potpunosti zaokružen banjski grad, već neku vrstu prelaznog tipa polu-turističke gradske četvrti, koja je razvila brojne karakteristike banjskog grada.

Za potrebe smeštaja rastućeg broja gostiju Jodne banje, 1930. godine je završena izgradnja dvospratnog hotela po projektu poznatog modernističkog arhitekta Đorđa Tabakovića. Oblikovno i primenjenim dekorativnim repertoarom objekat se prilagođava zgradi Jodne banje, iako Donka Stančić, kao i istoričar umetnosti Vladimir Mitrović, prepoznaje indikacije da se Đorđe Tabaković u momentu projektovanja hotela već opredelio za modernu.

„Vođ po Novom Sadu i okolini“, publikacija iz 1933. godine, opisuje Gradsko jedno lekovito kupatilo ovog perioda kao banju koja leži u četvrti vila okružena velikim gradskim parkom, ima sezonu preko cele godine i svoga lekara, a kupališni Hotel Park nudi „stalno muziku i igranku“. U celini uzevši, period između dva svetska rata se može smatrati vrhuncem u razvoju Jodne banje i četvrti u kojoj se ona nalazi. Prema dr Lazaru Nenadoviću procenjeni dnevnii broj posetilaca u toku sezone je iznosio oko 1500 ljudi.³

Nakon Drugog svetskog rata promenjen je socijalni karakter četvrti, ali i način lečenja u Jodnoj banji koja postepeno sve više gubi status banjskog lečilišta. Bazen sa lekovitom vodom se ne upotrebljava od 1977, a tokom 1985. godine prestaje i svaka upotreba lekovite vode. Iako se u Novom Sadu skoro potpuno izgubila svest o nekadašnjem postojanju banje na teritoriji grada, interesantno je primetiti da je Specijalna bolnica za reumatske bolesti Novi Sad nezvanično još uvek prepoznatljivija pod nazivom „Jodna banja“, iako više od trideset godina ne sadrži nikakve karakteristike balneološkog lečenja.

Kompleks Jodne banje je zaštićen kao prostorna kulturno-istorijska celina od velikog značaja. Početkom ove decenije urađena je sanacija i rekonstrukcija Specijalne bolnice za

reumatske bolesti, ali njome nije bila obuhvaćena bivša zgrada hotela „Park“ u kojoj se danas nalazi bolnički stacionar, kao ni zgrada bazena koja se nalazi u ruševnom stanju.

Predlog revitalizacije Jodne banje kao turističkog kompleksa

Imajući u vidu konstantnu preopterećenost Specijalne bolnice za reumatske bolesti koja se nalazi u objektima nekadašnje Jodne banje u Novom Sadu, osnovna premisa ovog projekta podrazumeva preseljenje Specijalne bolnice u glavni objekat bivše kasarne, obzirom da kapaciteti Jodne banje sve manje odgovaraju rastućim potrebama bolnice, koja sve mesečne termine lečenja popuni za jedan dan. Izmeštanjem Specijalne bolnice se stvaraju preduslovi za značajno povećanje kapaciteta i, posledično, poboljšanje uslova lečenja mnogobrojnih pacijenata Specijalne bolnice, ali i otvara mogućnost konačne revitalizacije kompleksa Jodne banje u Novom Sadu kao destinacije banjskog turizma, što je i bila izvorna ideja iza njene izgradnje.

Obzirom da se uspeh u turizmu bazira na stvaranju iskustva i razvoja proizvoda koji odgovara potrošačima, na osnovu popularnosti tzv. „mađarskog modela banje“ može se reći da je mađarski pristup ispunio očekivanja korisnika. Integrisana strategija razvoja kupališta⁴ tako prepoznaje spremnost posetilaca iz Vojvodine da pređu značajne razdaljine kako bi posetili mađarske banje usled nepostojanja adekvatne bliže ponude koja na sličan način pokušava da zadovolji različite potrebe gostiju, uprkos jednakom bogatstvu geo-termalnih izvora.

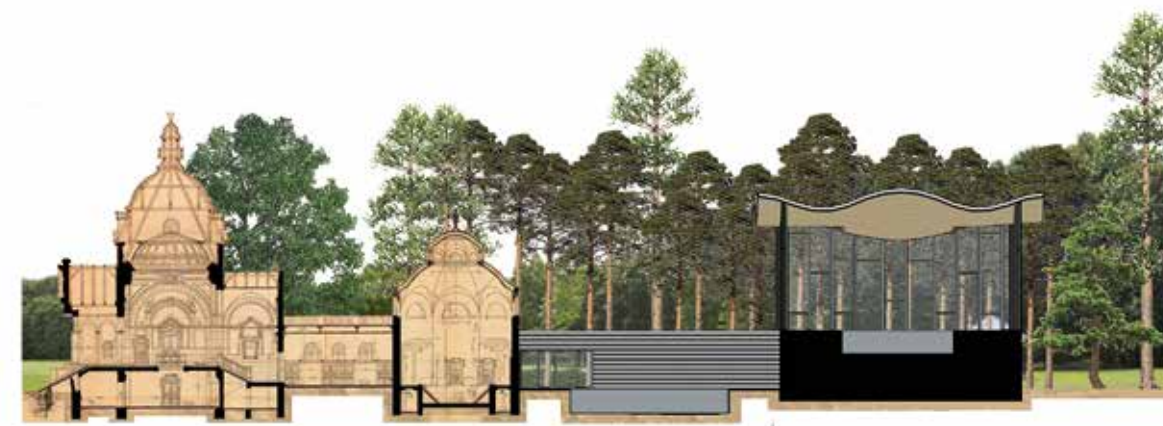
Sa druge strane, mađarske banje nisu nužno prostrani niti prostorno naročito atraktivni kompleksi. U tom smislu, naročito je indikativan primer banje Mórahalom, jedne od najuspešnijih i najpopularnijih mađarskih banja, koju prema nekim procenama poseti više od 250.000 posetilaca iz Srbije godišnje i čija voda je, poput novosadske, bogata jodom. Banja Mórahalom je formirana u okviru jednog bloka naselja, okružena privatnim dvorištima. Ukoliko se insistira da se za dugoročnu održivost banje nužno ugledati na banje Mađarske, sličan kompleks može biti oformljen i u Novom Sadu, objedinjavanjem parcela kompleksa napuštene kasarne Dr Arčibald Rajs i parcela objekata koji nisu evidentirani kao kulturna dobra i za koje je plan detaljne regulacije predvideo mogućnost zamene.⁵

Da li je formiranje kompleksa ove vrste i veličine neophodno za održivo funkcionisanje banje je veoma upitno. Brojne banje u Budimpešti (Szent Lukács, Veli Bej, Király, Rác, Rudas) su bazirale svoje poslovanje na „tihom“ wellness programu. Nadaleko čuvene banje u engleskom gradu Bath i Therme Vals u Švajcarskoj su takođe dobar i uspešan primer banja manjeg

⁴ „Integrisana strategija razvoja kupališta koja se nalaze duž glavnih saobraćajnica u pograničnom regionu Mađarske i Srbije“ objavljena je u okviru Cooling Cubes projekta koji je ostvaren u okviru Hungary-Serbia IPA Cross-border Co-operation programa 2014. godine. Studiju je izradio Univerzitet u Segedinu, Smer za ekonomsku i socijalnu geografiju.

⁵ PDR prostora između ulica Mičurinove, Novosadskog sajma i Futoške, JP Urbanizam Zavod za urbanizam Novi Sad.

³ Lazarević, M. „Jodna banja - specijalna bolnica za reumatske bolesti“, Novi Sad, Prometej, 2011.

Presek

obima. Uprkos činjenici da segedinska Anna banja poseduje čak 11 bazena i ima jednu od najraznovrsnijih ponuda među banjama analiziranim kroz „Integrisanu strategiju razvoja kupališta“, i iako navodi da je izražena prostorna limitiranost najveća pretnja po rast, pa čak i održavanje broja posetilaca banje, pomenuta strategija i dalje predviđa najraznovrsnije razvojne projekte za ovu banju, čime potvrđuje da je za održivost banje najbitniji pravilno razvijeni proizvod.

Nezavisno od odabira pravca razvijanja banje, pravilni razvoj turističkog proizvoda kao što je kompleks Jodne banje bi morao da pozitivno utiče na dodatni porast broja turista, vreme koje oni provedu u gradu i na ukupnu turističku potrošnju. Sa druge strane, lokalno tržište u najužem smislu već dovoljno veliko i razvijeno da obezbedi ekonomsku održivost projekta, što verovatno predstavlja najpozitivniji aspekt predložene revitalizacije. Jedno od predviđanja razvoja banja u budućnosti tvrdi da „posebno banje locirane blizu političkih, ekonomskih i poslovnih centara (gradskih aglomeracija) bi mogle biti obećavajući poslovni model, obzirom da urbani stanovnici žude za rekreacijom i biološkom regeneracijom - luksuznim atrakcijama koje oni mogu da priušte“⁶.

Budući da je smeštena u drugom najvećem gradu države, Jodna banja bi mogla predstavljati i temelj za promenu paradigme banjskog turizma u državi, koji se hronično percipira kao turizam namenjen starijoj populaciji. Osim u turističkom sektoru, ovakvi kompleksi stvaraju mogućnost i otvaranja radnih mesta za medicinske radnike, što je izuzetno bitan socijalni faktor. Povećani broj posetilaca bi svakako pozitivno uticao na brojne trgovačke, ugostiteljske i poslove male privrede u okolini

⁶ Pawlikowska-Piechotka, A. & Piechotka M., „Phenomen of Spa Town as a Health Resort and Leisure Destination“, [tekst štampan u "ACeE - Architecture, Civil Engineering, Environment" (The Silesian University of Technology), No.2, dostupan online <http://www.acee-journal.pl/1,7,31,Issues.html>, 2014.

banje, a istraživanja Integrisane strategije razvoja kupališta pokazuju da kompleksi ovog tipa imaju pozitivan uticaj i na rast cena nekretnina, što sve zajedno utiče i na rast prihoda od poreza.

Revitalizacija Jodne banje podrazumeva i ponovnu upotrebu vode čija su lekovita svojstva više puta dokazana i višestruko nagrađivana, dok ekspertize procenju da bi se kopanjem dubljeg bunara dobila znatno toplija voda koja bi se mogla koristiti i za zagrevanje čitavog kompleksa, čime se utiče na drugi najznačajniji trošak u funkcionisanju mađarskih banja: energetska potrošnja.

Kvalitetno koncipirane i dobro razvijene banje najčešće zahtevaju dodatni ugostiteljske i smeštajne sadržaje, čime se stvaraju mogućnosti za revitalizaciju postojećih objekata u okolini. Revitalizacijom Jodne banje se ne postiže samo vraćanje originalne funkcije i značenja objektu Jodne banje, već i čitavoj četvrti, ponovo uspostavlja banjska kultura i formira kompleksnija slika grada. Naposljetku, na taj način formiran karakter četvrti i imidž lokalne zajednice doprinosi i stvaranju nove i jače veze sa stanovnicima grada, a smatra se da je na pravi način zaštićeno samo ono nasleđe čije vrednosti i značaj ljudi mogu da prepoznaju, razumeju, a onda i iskreno cene.

Projekat je nastao kao završni rad na Masteru za konzervaciju spomenika i lokaliteta na Raymond Lemaire International Centre for Conservation pri KU Leuven u Belgiji 2019. godine.

Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji

Arhivska fotografija kompleksa Koteks-Gripe.

Ovom se monografijom daje izuzetno vrijedna, duboka i nadasve sveobuhvatna kontekstualizacija gradnje prvog sportsko-trgovačkog kompleksa u Splitu – Koteks-Gripe, predstavljenog ovdje za protagonista jednog vrlo specifičnog društvenog, političkog, ekonomskog te svakako ideološkog trenutka kraja 70-ih. Monografijom su do detalja opisani procesi i procedure koje su doveli do fizičkog i programskog propadanja i rastakanja cjelokupnog kompleksa radi koje se ova monografija čita poput uzbudljive povijesne ili stručne čitanke s, još uvijek, neizvjesnim fabularnim raspletom. Ambicija kolektiva Motel Trogir, kojeg čine urednici ove knjige, ovoga je puta nadišla nacionalne granice te je s mrežom suradnika, istraživača i entuzijasta problem zaštite arhitektonske modernističke baštine postavila i

obradila na način koji je aktualan i bitan vremenu u kojem živimo. Ukoričeno izdanje raznovrsnih stručnjaka širim pristupom temi pridobit će i novu publiku, onu izvan uskih i disciplinarno ograničenih strukovnih grupa.

U fokusu monografije je, dakako, kompleks u Splitu koji je opisan, rastumačen i interpretiran u zasebnoj tematskoj cjelini koju čini niz autora.

Kompleks Koteks-Gripe u Splitu.
Foto: Bojan Mrđenović.

Tema je to koja je promatrana u užem tematskom krugu, najprije kao biografska činjenica unutar opusa sarajevskog arhitekta Živorada Jankovića čija su djela povod prelaska nacionalnih granica i analize splitskog kompleksa u vremenu njegova nastanka. Nakon toga slijedi širi tematski krug kojeg čine povijesna, ekonomska, društvena, pravna te strukovna analiza trgovačko-sportskih kompleksa koje je Janković realizirao

Arh. Živorad Janković.
Foto: ljubaznošću cerke Nevenke Huntić.

neujednačenih kriterija zaštite arhitektonske baštine izaziva dilemu. Dilema je razumljiva obzirom na dubinski problem neusklađenog vrednovanja baštine osobito one bliže našem vlastitom vremenu.

Monografija se otvara serijom zračnih fotografija prve od kojih su one splitskog kompleksa Gripe Koteks. Namjera je pritom obuhvatiti okom čitav sklop. No, ono na što nas ona zapravo podsjeća je tentativna geneza i tumačenje nastanka ovakvih megaformi u arhitektonskoj historiografiji koje pratimo od poznatih Le Corbusierovih pogleda iz zraka i projekata za Rio de Janeiro iz 1929. ili Plan Obus za Alžir iz 1931. Tamo je pogled iz aviona bio instrumentalan za nastanak nove arhitektonske paradigme oblikovanja gigantskih arhitektura s ambicijom rješavanja i većih urbanih problema mimo tijesnih granica pojedinih parcela, kako je deklarirao Kenneth Frampton svojim utjecajnim predavanjem iz 1999. Mogli bi i nastaviti Framptonovu egzegezu te tvrditi da je akumulacija kapitala u tom trenutku omogućila izgradnju ovog više-faznog zdanja u kojemu se pod krinkom održavanja Mediteranskih igara u Splitu ostvaruju impozantni građevinski radovi koje se inače u „mirnodopskim“ vremenima ne bi mogli ostvariti u tom obimu, a svakako ne u singularnom pokušaju. Slijedeći ovu liniju razmišljanja mogli bismo još nastaviti da je jedina onodobna strategija koja je preostala arhitektima u očuvanju javnih mjesta — upravo megaforma koja svojom prostom veličinom zadržava kapacitet čuvanja i brige za javnu sferu života u dalmatinskim gradovima koji već od početka izgradnje Jadranske magistrale bilježe upravo suprotno, a to je neobuzdano bujanje privatnih mikro stambenih struktura osobito na svojim periferijama.

Publikacije

urednici:
**Nataša Bodrožić,
Saša Šimpraga,
Lidija Butković Mićin**

suizdavači:
**Slobodne veze,
udruga za suvremene
umjetničke prakse,
Zagreb i ONOMATOPEE,
Eindhoven**

godina izdanja:
2018.
**488 strana,
14,8 x 21cm**

u drugim jugoslavenskim republikama (Skenderija u Sarajevu, Spens u Novom Sadu, te Boro i Ramiz u Prištini).

S razlogom se monografija čita upravo obrnutim slijedom, od širih tema prema užim specifičnim fokusima. Zanimljivost su dakako pojedini suprotstavljeni, točnije disonantni glasovi. S jedne strane suvremenika splitskog arhitekta Slavena Rožića, suatora splitskog kompleksa, i s druge strane arhitekta i autora mlađe generacije kod kojeg ovakva još uvijek nerazriješena i turbulentna strukovna tema

Splitski kompleks Gripe Koteks pripada porodici megaformi koje je Janković unutar stručnih timova izveo u još trima jugoslavenskim gradovima: Sarajevu, Novom Sadu i Prištini. Ovakva se arhitektonska zdanja, mogli bi primijetiti, dugo nakon raspada SFRJ neće izvoditi, a arhitektonska profesija, uglavnom disperzirana u male formate samostalnih biroa s tek nekoliko zaposlenika, nakon smjene socijalizma kapitalizmom neće imati snage za ambiciozan timski rad i suradnju komplementarnih stručnjaka unutar velikih arhitektonsko-izvođačkih pogona kakvi su dominirali vremenom kasnog jugoslavenskog socijalizma.

I za kraj nije slučajno spomenut Le Corbusierov arhitektonsko-urbanistički modernistički plan za Alžir, budući da kolektiv Motela Trogir upravo sinkrono s razvojem ove van-nacionalne monografije, razvija i van-euroski projekt „Mediteranske mreže modernizma“ kojim je fokus upravo na alžirsku arhitektonsku baštinu i suradnju s alžirskim partnerima u formiranju čvrste platforme za vrednovanje, interpretaciju i zaštitu arhitektonske baštine druge polovice 20. stoljeća. Ono što nama preostaje je da na intelektualnim talozima ovih pothvata razvijemo sveobuhvatnu strategiju zaštite arhitektonske baštine za koju je ova monografija neoboriv poticaj.

tekst:
Melita Čavlović

Arhitekta Pavle Žilnik 1920–2006

U generalnom nedostatku publikacija o arhitektama koji su u Novom Sadu stvarali nakon Drugog svetskog rata, knjiga „Arhitekta Pavle Žilnik (1920–2006)” autorâ Vladimira Mitrovića i Miroslava Šilića je doprinela da se popuni jedno ključno mesto koje je do sad bilo nedovoljno pokriveno u istoriji lokalne arhitekture. Njome je jedan od najistaknutijih novosadskih stvaralaca pedesetih i šezdesetih godina 20. veka konačno dobio svoju monografiju, koja nudi sveobuhvatan hronološki pregled njegovog opusa, kao i profesionalnog života uopšte. Da podsetimo odmah na najpoznatije objekte Pavla Žilnika (1920–2006), tj. na one čijeg su autora makar arhitekta generalno svesni: Studio M Radija Novi Sad, Dnevnik, Forum, Centar za fizičku kulturu u univerzitetskom kampusu. Ne moramo ovde podsećati na generalnu uključenost jugoslovenske arhitekture u zapadne i svetske tokove svog vremena; u svakom slučaju to je bio kontekst unutar koga je arhitekta Žilnik stvarao i čiji je jedan od najvećih predstavnika na lokalnu.

Uvodni deo knjige zapravo donosi pregled razvoja novosadske arhitektonske scene, kroz pregled svih arhitektonskih izložbi na kojima su se pokazivali radovi vođovanskih autora, pa tako i Žilnika, kao i kroz istorijat lokalnog strukovnog organizovanja (DaNS), publicistike, nagrada i retrospektiva. U tom smislu ovaj deo teksta donosi jednu dodatnu vrednost čitaocima koje interesuje istorija novosadske i vojvođanske arhitekture. U poglavlju o školovanju i praksi saznajemo da je Žilnik studije

autori:
**Vladimir Mitrović i
Miroslav Šilić**

izdavač:
**Univerzitet u Novom
Sadu, Akademija
umetnosti u Novom Sadu**

godina izdanja:
2019.

**120 strana,
20 x 25cm**

apsolvirao u Budimpešti, ali da je zbog ratnih dešavanja diplomu stekao tek 1952. u Beogradu. Bez obzira na to, kao projektant je bio angažovan odmah nakon završetka rata, provevši naredne dve decenije u Projektnom zavodu Vojvodine, čijim je direktorom na kraju i postao. Počevši od studentskih radova koji su ovde prikazani, knjiga obiluje mnoštvom originalnih crteža, od skica do projekata, koje je autor Vladimir Mitrović i deponovao ih u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine. Monografija naravno donosi potpuno iscrpan pregled opusa arhitekta, ilustrovan svim mogućim tipovima grafičkih priloga, od arhivskih do savremenih, kao i mnoštvom istoriografskih parabola o ličnostima i okolnostima koje makar i posredno imaju veze sa delom Žilnika. Poslednji segment knjige je posvećen Žilnikovom pedagoškom radu (krunisanom profesurom na Akademiji umetnosti u Novom Sadu), koji je usledio nakon njegove projektantske karijere koja mu je, kako navodi Žilnik, postala naporna.

Za kraj bih opet istakao objekat Studija M, kojeg je Žilnik s pravom smatrao svojim životnim delom i koji danas predstavlja integralno najočuvaniji i najprezentativniji javni objekat u Novom Sadu iz tog perioda. Njegova vrednost proističe iz tada aktuelne sinteze arhitekture, umetnosti i inženjstva zvuka u projektantskom postupku koji je podrazumevao angažman mnoštva saradnika u realizaciji ovog istinski interdisciplinarnog dela. Sama činjenica da više nemamo originalno sačuvanih

umetnički oblikovanih enterijera javnih objekata iz tog perioda je dovoljna da on dobije i zvaničan status spomenika kulture. Ali ovo moje poentiranje prikaza knjige Studijom M nema veze sa samom knjigom, već sadašnjim trenutkom u kom se sprema moguća varvarska devastacija ovog dela u, za naš kontekst već ustaljenom, scenariju koji se odvija na liniji: politička direktiva – birokratsko obesmišljavanje procesa – diletantski teror kulturnog menadžmenta – projektantsko poslušništvo, a zarad osnivanja i izgradnje jednog novog muzeja, u čemu nisu angažovani ni muzeologija ni arhitektura. Ukoliko se bitka za Studio M uskoro zaista zahukta, monografija „Arhitekta Pavle Žilnik” će strani koja se bori za očuvanje objekta pružiti ključne osnove za formiranje ubojite argumentacije.

tekst:
Aleksandar Bede

Koncepti, programi i funkcije arhitektonskih projekata paviljonskih struktura

Činjenica da je publikacija „Koncepti, programi i funkcije arhitektonskih projekata paviljonskih struktura” koncipirana kao udžbenik, otvara, kako i same autorke navode, niz kontradiktornih pitanja u vezi sa domenom arhitektonskog obrazovanja. Ovde se pre svega misli na problematiku metodološki ispravnog iznošenja sistematičnog pregleda informacija, bez oduzimanja od kompleksnosti sveobuhvatnog fenomena kakav je izučavanje arhitektonskog projektovanja i brojnih i višeslojnih relacija koje ovaj proces ima sa različitim disciplinama relevantnim za razvoj građene sredine. Pristup koji su autorke izabrale kao odgovor na pomenutu problematiku nije samo kreativan u pedagoškom smislu, već donosi nivo aktuelnosti kroz pokretanje pitanja savremenih arhitektonskih tokova. Koristeći tipološku grupaciju mikroarhitekture za izučavanje pojmova koncepta, programa i funkcija arhitektonskih projekata, studentima različitih nivoa studija i vladanja procesom projektovanja je omogućeno razumevanje ovih kompleksnih tema na sagledivom tipu. Zatim, paviljon je zbog svoje inherentne nedovršenosti i otvorenosti ka promenljivim prostornim i funkcionalnim potrebama verovatno najadekvatniji arhitektonski tip za eksperimente i provere arhitektonske misli. Njegov izbor za ilustraciju kompleksnih tema iznetih u naslovu publikacije, ujedno otvara i aktuelno pitanje responzivnosti arhitekture. U fluidnoj sadašnjosti, relevantnost pitanja arhitektonske responzivnosti donosi duboko promišljenu i pedagoški ispravnu pespektivu na osnovne odrednice razumevanja procesa projektovanja, uvodeći aspekt anticipacije arhitektonskih tendencija u razvoju.

Udžbenik je u skladu sa usvojenim sistematičnim pristupom primarno organizovan kroz dva jasno uobličena segmenta koja se bave konceptom i programom u arhitekturi. Poglavlja jasno definišu ključne pojmove relevantne za problem istraživanja i prikazuju njihovu teorijsku i praktičnu interpretaciju. Pažljivo izabrani primeri paviljonskih struktura i prostornih instalacija, u promišljenom toku, vode čitaoca kroz konceptualizaciju, programiranje i realizaciju arhitektonskog dela. Osim osnovnih odrednica primeri su obrađeni i kroz morfološke karakteristike i kontekstualizaciju: geografsku, društvenu i istorijsku kao i kroz uzročno posledične veze sa različitim aspektima projektantske misli. Pregledne tabele na krajevima segmenata prikazuju

Publikacije

autori:
**dr Miljana Zeković,
dr Dragana
Konstantinović
i dr Višnja Žugić**

izdavač:
**Univerzitet u Novom
Sadu - Fakultet tehničkih
nauka**

godina izdanja:
2018.

**189 strana,
20 x 24 cm**

rekapitulaciju svih značajnih podataka i međuodnosa, čime se ostvaruje dodatna preglednost u već sistematičnom vođenju kroz materiju.

Još jedan vid kreativnog pristupa realizaciji ovog udžbenika

jeste primenjena metoda storitelinga (storytelling) koja označava važnu stavku u edukativnom procesu. Prikazivanjem detaljnih narativa izabranih projekata, koji pored usko arhitektonskih informacija nude uvid u životnost objekta (iz ugla projekatana, direktnih korisnika i posmatrača), ostvaruje se prirodija veza studenta sa temom proučavanja.

Udžbenik „Koncepti, programi i funkcije arhitektonskih projekata paviljonskih struktura” metodološki promišljenim pristupom precizno balansira specifičnost istraženog fenomena, osnovna projektantska pitanja, i razmatranje savremenih tendencija opšte ravni arhitektonske misli i produkcije. Ovi međusobno dopunjujući nivoi ostvareni su poznavanjem svih višeslojnih odnosa obrađene materije. Iako primarnu ciljnu grupu publikacije čine studenti, odabrani primeri i njihova analitička obrada relevantni su i za istraživačku praksu, kao i projektantsku, koja ponekad u svojoj inertnosti može imati višestruke koristi od osvrta ka aktuelnoj arhitektonskoj misli.

Potencijal udžbenika „Koncepti, programi i funkcije arhitektonskih projekata paviljonskih struktura” ne samo kao instrumenta uspostavljanja istraživačkih i projektantskih mehanizama kod studenata arhitekture, već i šire primene, prepoznao je i žiri nagrade Ranko Radović, dodelivši ovaj publikaciji nagradu za 2019. godinu u kategoriji kritičko-teorijskih tekstova o arhitekturi.

tekst:
Maja Momirov

Azbučni indeks

stranih imena koja se pojavljuju u tekstovima u ovom broju.

Béla Steiger Kazal	Бела Штајгер Казал
Eindhoven	Ајндховен
Georges-Eugène Haussmann György Korompay	Жорж Ежен Осман Ђерђ Коромпай
Imre Francsek	Имре Франчек
Jean Bossu	Жан Боси
Kenneth Frampton Király Kuiper	Кенет Фремптон Кираљ Кајпер
Le Corbusier	Ле Корбизје, Ле Курбизје
Manhattan Miksa Maximilian Strobl Mórahalom	Манхетн Микша Максимилијан Штробл Морahalом
Oskar Paquor Otto Clauss	Оскар Паквор Ото Клаус
Per Cromwell Plan Obus Piranesi	Пер Кромвел План Оби Пиранези
Rác Reggio Emilia Rio de Janeiro Rotterdam	Рац Ређо Емилија Рио де Жанеиро Ротердам
Staudacher Szent Lukács	Штаудахер Сент Лукач
Weiss Wiener Neustadt	Вајс Винер Нојштат (Бечко Ново Место)

English Summaries

Topic of this issue: Planning the Modern Novi Sad

Page 6
Slobodan Jović

General Urban Plans as a Frame for the Modernisation of Novi Sad

Novi Sad is one of the rare cities in the region which can be proud upon the fact that it has been spatially developed via professional planning documents for almost a century now. Novi Sad's development has been steered by various plans since the early 20th century, which allows us to analyse it in a professional and scientific way. On the other hand, the continuity of plans hasn't always brought upon an evolutionary development of the city. Waves of discontinuity, which have been present in this region during the last 100 years, have clearly influenced the formation of the city's layout, which is layered and contradictory due to the cross-impact of different social, economic, and political systems.

Today It is evident that we must reinvent standards in urban planning, in regards to many domains. Although the city is essentially based on political decisions, it doesn't begin to exist with every new political mandate and it is the profession that must keep its continuity and accumulate all existing experience and knowledge, positioning itself as the top authority when things are brought to the level of plans. Learning from existing experiences makes this process much easier. The architect Srdjan Jovanović Weiss claims that cities which have the term "New" in their names, have this kind of abstraction about them which conveys the message that they are always expected to be inventive. Novi Sad, as we have seen through this analysis, has the industrial, spatial and population potential to offer a new, inventive urban thought for its future urban development. For this purpose, it is necessary

to recognise all of its potentials, to establish priorities on which the development should be based on and to ask a simple question which the new General Urban Plan should answer: what kind of Novi Sad do we want in 2030?

Page 14
Vladimir Mitrović

The 1937 Competition for Regulation Plan of Novi Sad

The action to come up with a new Regulation Plan for Novi Sad began in mid 1935, with the aim to change the face of the town and give it the appearance of a modern European city. The international competition was opened in June 1937. Out of 13 competition entries, 9 were taken into account. The first prize was not awarded, the second prize went to Branko Maksimović (Belgrade), and the second honorable mention to Juraj Neidhardt (Sarajevo). The third prize was shared between Mihajlo Radovanović from Belgrade and a team composed of György Korompay (Budapest) and Nenad Pečić (Novi Sad). The compensation was awarded to Mate Bajlon and Emanuel Šamanek (Sarajevo), Miša Manojlović (Belgrade), Zdenko Stržić (Zagreb), Vaso Todorović (Prague) and Milorad Pantović (Paris). This article brings analysis of three most interesting works: those by Maksimović, Neidhardt, and Pantović.

The awarded entries, together with Neidhardt, were invited to participate in the second round of the competition in 1938. Neidhardt was then awarded with the task of making the new Regulation Plan, as well as some lower-level regulations for streets and squares in Novi Sad, which he worked on until 1941. In his proposal for the new Regulation Plan, Neidhardt repeated some of the most notable elements from his competition entry, namely great new boulevard lines, residential quarters along the Danube, translocation of industry and rail outside of the city and so on. This proposal was never officially adopted by the municipality, and the new city council rejected it after the war in 1945. A completely new General (Regulation) Plan was finally adopted in 1950, designed by Branko Maksimović of Urban Planning Institute of Serbia from Belgrade.

English Summaries

Page 24
Aleksandar Bede

Planning the Capital City: General Plan of Novi Sad 1950

When the Autonomous Region of Vojvodina was established as a sub-unit in the Yugoslav socialist federation, the city of Novi Sad was pronounced as its capital city. Although it was already the seat of the local regional administrative unit before WWII, the new age had new requests for the city's spatial setup. The task of making the new regulation plan was given to the Urban Planning Institute of the People's Republic of Serbia in Belgrade. The plan was designed by Branko Maksimović from this institution and officially accepted in 1950 as the first 'General (Urban) Plan' or 'GUP' in the history of the city. The novelties for the city and its spatial order that were introduced by this plan were radical on multiple levels. These changes were on one side deriving from the principles of the Athens Charter, but could also be read from a 19th century perspective of re-arrangement of the urban space in the 'Hausmannic' manner, due to the introduction of new street axes that cut through the existing urban tissue.

The 1950 plan is also notable for one methodological innovation: the analysis of the whole space of the region of Vojvodina, at the times when regional plans did not exist. The plan considered, through its own efforts, the prospects of the development of the canal, road, and rail networks in Vojvodina, arguing that not only these networks would determine the guidelines of the city's development, but also that the correct placement of the planning parameters in the city's plan would reciprocally influence the positive development of surrounding settlements. As a result of that, the biggest innovation that this plan introduced in the urban space of Novi Sad is re-arrangement of its rail, road and canal networks. Thus, according to this plan the entire railway network in the city, which dated back to 1893, was to be translocated to a new corridor in another part of town, in order to create new conditions for relocating the industries into the periphery and to liberate the terrains towards the river Danube for construction of the new city quarters. An urban intervention of such scale was unprecedented in Yugoslav context. On the other hand, its later thorough implementation, which resulted in vast destruction of the historical tissue, was later questioned and is even today seen as controversial.

Page 34
Dragana Konstantinović

Mišeluk: The Forgotten Social Agreement

During the end of the seventies, a great Yugoslav architectural competition was held regarding the suburban area of Mišeluk in Novi Sad, which was supposed to mark the final planned crossing of the city to the other river bank. This ambitious venture made by the city has its place in the constellation of large city projects made during those years: the building of Spens, the final realisation of the Serbian National Theatre, the beginning of the execution of Novo Naselje (New Settlement) and the 23rd October Bridge, with which the main city boulevard, the paradigm of the city's transformation into a modern city, received its endpoint on the right side of the Danube's bank. The competition entries, numerous reports of the great Yugoslav symposium, following studies and newly formed multidisciplinary work groups in different institutes of the former country, speak about the ambition of the city, the maturity of the profession and the social capacity to carefully analyse and value all planes of forming a new settlement on the basis of the self-management system of the Yugoslav society.

The competition and plans for Mišeluk opened up new questions of the Yugoslav architectural practice, the post-modern urban critique and the implementation of the mastered social standards in the city's space. In reality, however, this space remained a fragmented slope, with illegally built buildings all over its attractive brims, along with current generic urban plans which rely exclusively on building resources, coefficients and percentages. The story about Mišeluk is one of the last urban stories from the time of "Yugoslav optimism".

Page 44
Ivan Križić

It's Time for a New Urban Plan

The Ongoing Passing of the New
General Urban Plan of Zagreb

In order to pass the new General and Urban Plan of Zagreb, it's first required to change the legal framework and to make new expert studies which will together confirm the common vision of the development of the city in the 21st century. The current framework is not able to protect the ongoing attempts of devastation proposed by the City in the current draft, and it is therefore necessary to clearly separate strategy and implementation in planning. It will only then

be simpler to think about the vision of the city that has its population stabilized between 750,000 and 800,000, likely to remain so. With this population there is no need for the city to spread any further, especially not on public and green surfaces. It's also needed to further develop the polycentric vision of the city which will ease up the daily migrations within it. The new vision of the city development should consider the expert and scientific insights about climate changes, environmental protection, renewable energy use, autonomous transport, new economic and business trends, through which Zagreb could be recognized as one of key European and global nodes. The new general plan should also redefine the network of public spaces and community facilities, as well as the whole housing policy. All of this should finally enable a new growth and development of the youngest capital city of the EU.

Page 51
Nebojša Čamprag

Frankfurt: From The Business Metropolis to 'The City for Everyone'

The urban identity of Frankfurt am Main in Germany, the State of Hesse, is above all else defined by its status as an international financial center. Plenty of national and international financial corporations are to this day competing with the height and appearance of their skyscrapers in this "smallest metropolis in the world". However, the image of the modern and corporate global city is conflicting with its other face, which can be best shown through the recently finished project of the complete reconstruction of the old city center in the spirit of Romanticism. This kind of functional and visual duality is a result of a long-term planning strategy that adopted the integrative principle as the main imperative, maintaining equality among all of the stakeholder's spheres of interest.

Page 56
Urban Planning Watch Team

General Urban Center: A New Favourite Notion of 'Developer' Urban Planning

In light of many new changes to regulation plans in Novi Sad, initiated by the local government, some new "creative" ways of further relativizing the plans have appeared. Through manipulation of the local planning notion of 'general urban center', the authors of the plans are able to hide the future use of various lots, which often ends up being simply residential and business. By defining

the use in this way, the developers are left with a broad space for interpreting the building parameters, ending up in pumped up square meters and floors according to their will, while being completely legal and covered as far as plans and laws are concerned. This notion had probably started to be used under the 1995 Law of Planning and Construction in Serbia, which first introduced the obligation to make local 'regulation plans'. This at the time new kind of plan was supposed to deal with bigger zones in a more flexible way, which was a step away from the propositions of Detail Urban Plans that were until then common, and which had very precisely defined uses and volumes of the planned buildings. These 'hard' planning propositions were obviously seen as inadequate in that period, due to their strict nature.

Page 60
Maja Momirov

Spaces Within Urban Mobility

Conversation with Per Cromwell

In relation to the issue theme of urban planning, the aim of this conversation is to discuss the topic of city through recognizing developmental tendencies of urban functions and living. Recognizing, not to mention envisioning processes that are just starting to develop, requires a specific mindset; creative and analytical at the same time, open and active in many fields, which makes Per Cromwell a clear choice for this conversation.

Per Cromwell is, among many things, designer, inventor, guest professor at Hefei University of Technology, published photographer and cofounder of Moby Mart, autonomous and staffless mobile stores and his travels around the globe counted somewhere around sixty in 2019 alone.

The responsiveness of built environment and all its determinants is reflected in its ability to answer to the demands of its users in the narrowest and widest sense: from the direct user of a certain architectural space to the meaning that architecture has for the society; through the time of its conception, creation, exploitation and with the anticipation of the future. In a fluid contemporary society, it is crucial that observation of the city and its responsiveness is carried out through exploring the intensity of concentration and flows of people and other elements in their conflicting and dynamic relations.

Page 68
Tamara Stričević

New Places 3

Call for Design of Small Public Spaces in Novi Sad

The call was opened and organized, for the third time, by the Novi Sad 2021 – European Capital of Culture Foundation in collaboration with the Association of Novi Sad Architects. The purpose of this call is to promote the importance of small public spaces as focal points for local gatherings, the so-called urban pockets. This call was open from August 22nd until October 3rd, and was of international character. Four locations in the Municipality of Novi Sad and the 021 area were chosen as potentially inviting public spaces – Bukovac, Kisač, Klisa, Gavrilo Princip. There were a total of 44 entries. This article includes a catalogue of awarded, mentioned and acknowledged entries.

Page 76
Aleksandar Stanojlović

Collapse of a competition

Trg Kosovskih junaka in Kruševac

The urban-architectural competition for the construction of the Trg Kosovskih junaka (Kosovo Heroes Square) in Kruševac, Serbia has been completed, which we are analyzing because it is an example of how not to organize competitions. It was held by the City administration of Kruševac, based on the decision of the City Council, and it was announced in the form of public procurement - design competition - development of the urban-architectural solution of the square. The participants were asked for a functional and ambient improvement through the design and arrangement of public areas, which would be the starting point for further elaboration of technical documentation. The focus of the competition is on public areas, their redesign, pavement and landscaping with a particular focus on the views of the Kosovo Heroes Monument, as the dominant city point.

The competition did not respond to the request because it was announced in a form containing three levels of calls for proposals: the public procurement, a design contest, and lately competition for the conceptual design of a given space. This form has been applied recently in organizing calls for tenders in other cities and, of course, it stems from the Law on Public Procurement, which requires tenderers to complicate the definition of competition. The competition was therefore announced on the public procurement portal and on the website of the City of Kruševac, but not visible enough. The information about the competition was not available on the websites of professional associations and their pages on social networks. The professional public

simply did not know about the competition. This procedure of organizing the competition has become common practice in Serbia.

The response to the call for competition is far below expectations: three submitted proposals, two of which contain a high level of graphic processing, but none of their overall solutions answered the tasks from the call and did not reach the level to be proposed for the first or second prize. An insight into all three solutions tells us that teams have treated motor traffic differently as a dominant function in the square. The authors were asked to submit their proposals for traffic flows, although this had to be defined in the call for proposals, since the traffic solution was the result of a comprehensive spatial and traffic plan at the city level. Therefore, the third-prize-winning works presented their visions of the future layout of the Square graphically, with interesting proposals for resolving the ground floor, but in the absence of strategic guidelines for traffic.

Page 80
Maja Momirov and Relja Ivanić

Architectural Production through Three Houses

The three projects selected to showcase architectural production are known to the architectural audience through display at many exhibitions in the past year and as winners of significant awards. VU House by a2arhitektura, Summer houses by AKVS and Villa Pavlović by Neoarhitekti are typologically similar projects, intended for housing or temporary residence. A significant theme for this selection is the relationship to the context which these houses develop in a thoughtful and innovative way. In connection to contextualization and in line with the typology of projects, another topic raised by the displayed houses is the issue of grading the privacy throughout occupied space.

The VU house is located in Novi Sad, in part of the city called Telep, which is a contextually very challenging location for the buildings with contemporary architectural expression. The element that balances the communication of the house with the environment, making both a connection and distance to it, is a perforated brick membrane formed on the front of the house at the first floor level. This element, which certainly represents the identity of the house, through its transformation from perforated to full facade, also defines the relations of the space of the highest level of privacy and those in visual communication with the environment. The most developed theme of privacy grading is present in the project of four summer houses by AKVS architects, where it is realized through specific relationships

English Summaries

between indoor and outdoor living spaces. The developed system of different open spaces and ambiances is set in relation to a singular and significantly smaller indoor space containing basic functions. The levels of privacy which are developed through open spaces range from segments tucked between units, across shaded ambiances, to fully open and visually connected such as rooftop terraces. This gradation enables the interconnection between spaces belonging to a specific unit into a common space of socialization, and at the same time a fluid transition to the natural environment is achieved. Villa Pavlovic by studio Neoarhitekti, is situated on the very perimeter of the rural area and in direct contact with the natural environment of the Zlatibor Mountain. The unusual geometry of the house is reflected and enhanced through the parallel positioning of the water surface in front of it. In their linear form, both structures effortlessly connect with the hill slopes and through the materialization in natural stone that contributes to the monolithic impression, the house's distinct aspiration to become part of the landscape is realized.

Page 100
Andrej Strehovec

Architecture by Serbian Authors Again at Piran Architecture Days

Architects from Serbia have presented themselves for the second time, in 2019, at the International Annual Conference of the 37th Piran Days of Architecture (PDA) 2019, in Slovenia through their architects' authors, and for the first time through student works, all of which were nominated for the Piranesi Architectural Award and acknowledgments.

All of the presented projects carry something that might have a broader influence on the more sensitive public, the neighbors, and they are also penetrating the media scene (something that happened in Slovenia and Croatia 20 years ago). Conditions in Serbia are modest, not to say unbearable for the architectural profession. There are no obligatory public tenders for architecture, and most of the public architectural solutions are delivered through 'the developer's urbanism' or 'ad-hoc decisions'. That is not to say that there is no money or skill for the building of new architecture and quality renovations and especially there are a lot of highly educated architects. All of those projects possess qualities of Piranesi criteria, but are also built via superhuman strength of the colleague architects, in tough circumstances. All of the projects consist of a compromise, but through that compromise, they hold even greater value and greater authenticity and

it makes them more real! They present the architectural and artistic skill and devotion, beyond the rational - in a positive way.

My comprehension of the paradox of our 'zeitgeist', especially in Serbia is, referring to a quote by famous architect Ivan Antić (MSUB co-author) who, regarding the SFRJ-times, said that the socialist-communist government did not put pressure on architects, as they were not considered to be the carriers of the ideology, so they let them do their profession with no disturbance. What is happening now is that architecture is, as a construction-business, regarded as a tool for the ruling ideology (neo-capitalism and short-term profit) and so it is not allowed for the architecture to prosper, as it is not always 100% raw profitable. I am very glad that it was possible to present quality projects in the 2019 season as well because in Serbia it is not possible to be too picky from what is to be highlighted. So these projects deserve even more recognition because of so much dedication to work from the colleagues.

Page 106
Višnja Žugić

DAN – A Day Dedicated to the Culture of Space in Worker's Hall

DAN is an annual, 24-hour-long event which promotes and celebrates the culture of space. Initiated through continuous research of the city and architecture, DAN is conceptualized as an ephemeral event, which in its temporal concentration and the open format tends to bring closer the issues of architecture, heritage, and residential culture to the broader cultural public. DAN takes place every year in another space in Novi Sad. Its first edition, held on September 21/22, began with a temporary intervention on the facade of the Worker's Hall in Novi Sad by placing a sign that said "OPEN FOR A DAY" exactly at noon. DAN opens and activates the concrete abandoned, closed, invisible, or publicly unavailable space. It is an interdisciplinary event, realized through various formats through which the potential of the venue location is presented. It included an open call for artists, resulting in 43 selected works by 58 authors from 21 countries. The event is organized and authored by BAZA – Platform for Spatial Practice.

Page 108
Vladimir Mitrović

How to Become and Remain an Architect

On architecture of Lazar Kuzmanov, the 2019 Djordje Tabaković Architectural Prize Laureate

The 2019 edition of the Djordje Tabaković Architectural Prize, founded by the Novi Sad Association of Architects 25 years ago in order to recognize the life's achievement of the most distinctive creators, was awarded to Lazar Kuzmanov. He is an architect based in Novi Sad, where he founded the Kuzmanov and Partners office in early 2000's. From the beginning, Kuzmanov, as a representative of the generation that grew up during the descent of the apparently comfortable Yugoslav socialism, has offered some sort of a purified aspect of his personality and a certain culture of struggle against uniformity in architecture, resulting in ever more innovative projects one after another. Through a complete removal of the difference between the so-called common (everyday) and highly sophisticated architecture, he brought a special quality to the objects that didn't come with high financial demands. It seems that, as the time passed, with the local descent of the number of investors, Kuzmanov has even more insisted on the artistic manner in which he designed his projects. He brought in his personal and expert qualities that he has continuously emanate, which enable us to also look at his activities through his numerous public and professional activities: from political and governmental earlier in his career, followed by professional associations, non-governmental engagements, all of which was subdued to the imperative of raising the level of visibility of architectural practice by being an active, even activist element in our social context. Therefore it doesn't come as a surprise that Kuzmanov is one of the most acknowledged and recognized Novi Sad architects in the whole country today.

Page 112
Violeta Stefanović

Oktobarh

Studentski festival arhitekture 2019.

The fourth edition of the student festival of architecture, design, and art Oktobarh was held in October 2019 in Novi Sad. The longstanding goal of this festival is to present the architectural practice in the broadest possible sense, along with everything that surrounds it, through the organisation of lectures, workshops, film projections, exhibitions and similar events and activities. The structure of the festival is made out of four main programmatic wholes: Arhitectura (architour) – professionally guided tours through significant buildings in Novi Sad, The Workshop – primarily meant for architecture students, the workshop deals with a current

spatial issue in the city in creative ways, The Days of Architecture Film – screenings of video formats related to architecture, design and art and The Conference – a set of lectures given by local and international professionals in the field of architecture who have successful active practices. In 2019, a new segment of the programme was instated in the form of a panel discussion named OK Talks, with the goal of presenting alternative ways of practicing architecture. This year's edition of the festival has managed to maintain the tradition of the previous ones, but has also introduced new elements regarding the programme structure. According to the fact that the festival is organised by architecture students, the organisational team changes yearly, which will only contribute to the development of the festival in future editions.

Page 114

8th kilometer

This article brings the concept brief of the winning proposal at the competition for the Serbian exhibition at the 17th Venice Biennale of Architecture in 2020. The project is named '8th kilometer' and brings a case study of the mining city of Bor in eastern Serbia. The winning team is named MuBGD – Moderni u Beogradu, and consists of Iva Bekić, Irena Gajić, Dalia Dukanac, Stefan Đorđević, Snežana Zlatković, Mirjana Ješić, Hristina Stojanović, and Petar Cigić. In the case of Bor, the development of the mining industry is solely placed as a single factor of the city's existence. By plugging this production into global capital streams, the city is disabled from creating its own social or spatial vision. At the same time, this unsustainable situation with apparent no alternative's for the city's socio-economic development, an opportunity for redefining the life-work relation appears, and with it the physical framework within this process is conducted. Therefore, the proposed exhibition and research consider the future of these relations through the theme of the '8th kilometer' – a qualitatively new layer of the City of Bor, which disrupts the existing order of the seven city zones, locally named "kilometers" according to their distance from the mine pit.

Page 116
Branislav Milićević

Novi Sad as a Destination of Spa Tourism

A project of re-conceptualisation of the Iodine Healing Bath

Novi Sad's Iodine Healing Bath was founded after the accidental discovery of the warm iodine water within city limits at the end of the 19th century. Iodine spa was an instant success and this complex is very often described as one of the most significant

facilities of the west side of the town, which was also a great contribution to the ambiance quality of the entire neighborhood. Its significance for the creation of the character, identity, and urban typology of the buildings in the neighborhood is arguably much higher, although the notion of it has been lost during the time, as former Iodine spa was turned into the Special Hospital for Rheumatic Diseases, which does not use thermal mineral water for over 30 years.

Since the hospital has outgrown capacities of the former spa building, this research investigates possibilities for relocating the hospital (into an abandoned complex of military barracks), which would allow restoring the original function of the former iodine spa, revitalization of forgotten spa character of the neighborhood, and reuse of medically acclaimed thermal mineral water. This would improve health-care at least on the provincial level; create a new touristic product for the city, so tourists would stay longer in town and spend more; create an economic foundation for employing medical workers that are emigrating out of the country; restore original meaning to the old spa building, which is a monument of great importance, and restore the culture of spa in town; while preserving historic streetscape and setting.

Pages 120

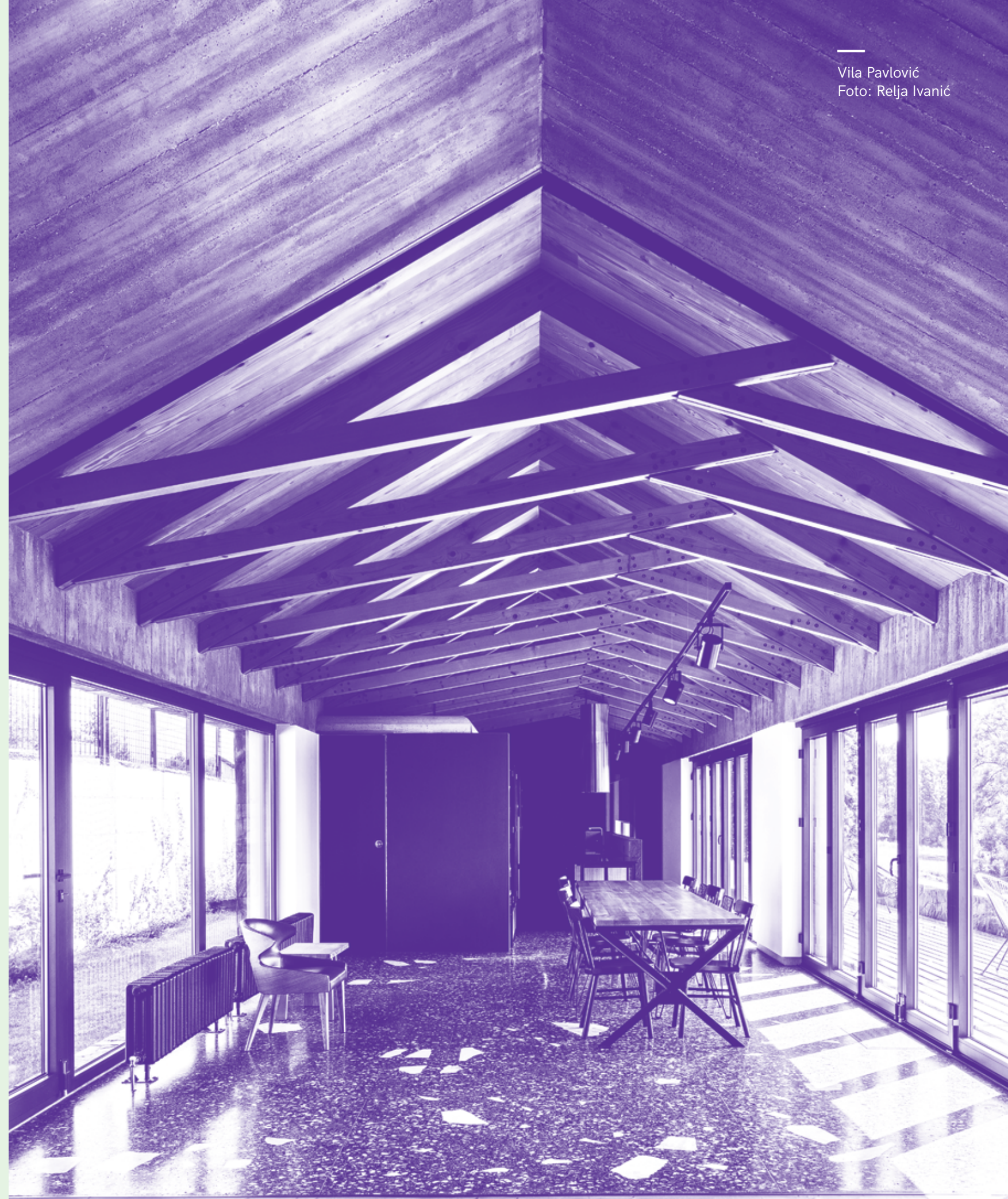
Publication Reviews

Consumer Culture Landscapes in Socialist Yugoslavia
Editors: Nataša Bodrožić, Saša Šimpraga, Lidija Butković Mićin
Co-publishers: Loose Associations, Zagreb & ONOMATOPEE, Eindhoven
Year: 2018

Architect Pavle Žilnik (1920–2006)
Authors: Vladimir Mitrović i Miroslav Šilić
Publisher: University of Novi Sad, Academy of Arts
Year: 2019

Concepts, Programs, and Functions of Architectural Designs of Pavilion Structures
Authors: dr Miljana Zeković, dr Dragana Konstantinović, dr Višnja Žugić
Izdavač: University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences
Year: 2018

Vila Pavlović
Foto: Relja Ivanić

Celle